

AXESS

VETENSKAP / BILDNING / TRADITION

FÖRDJUPNING

Thomas Gür om
migrationshaveriet

ESSÄ

Stoicismen
passar vår tid

KOLUMN

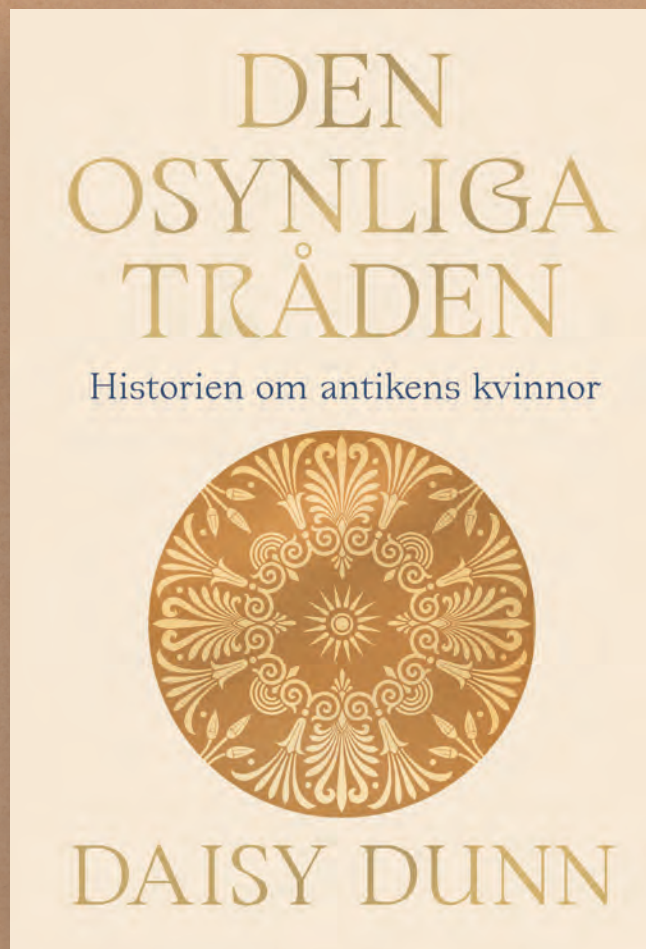
Edward Blom
om vikten av
vett och etikett

UPPLYSNINGSMAN, TYRANN, FILOSOF, TEATERDIREKTÖR

GUSTAVIII & MAKTEN

BOKFÖRLAGET STOLPE

Hantverk, bildning och skönhet

DEN OSYNLIGA TRÅDEN

Historien om antikens kvinnor

DAISY DUNN

ÖVERSÄTTARE: EMELI ANDRÉ

Det finns många böcker om den antika världen. Men trots att de sägs vara både episka och heltäckande saknas ofta kvinnorna, antikens historia domineras istället av fältherrar, erövrare och kungar.

I *Den osynliga tråden* lyfts kvinnorna fram ur skuggorna och placeras i centrum. Boken täcker en period på nästan 3 000 år och sträcker sig från det minoiska Kreta till den julisk-claudiska dynastins sammanbrott.

Författaren och antikvetaren Daisy Dunn visar också att verken av antikens kvinnor inte bara var bedrifter utförda av exceptionella individer. Tillsammans var de med och formade antiken som vi känner den i dag – de var historieskapare.

BOKFÖRLAGET STOLPE PÅ BOKMÄSSAN

Författarsamtal, poddsamtal och nya böcker i monter Bo2:26.

TORS DAG

10:00–10:20

Arts & Crafts. Idéer som formade världen. Medverkande: Elisabeth Svalin Gunnarsson, Lisa Tallroth

Upptäck Arts & Crafts-rörelsens ideal om hantverk, skönhet och hållbarhet. Elisabeth Svalin Gunnarsson berättar om idéerna, människorna och trädgårdarna som formade världen och inspirerar oss än i dag.

10:45–11:05

Alkemins historia. Inverkan på kultur, vetenskap och samhälle. Medverkande: Per Faxneld, Yukiko Duke

Upptäck alkemins fascinerande historia från Indien och Kina till Europas lärda. Per Faxneld berättar om filosofin, mystiken och vetenskapens rötter som format kultur och samhälle, och visar hur alkemins idéer fortsätter att inspirera än i dag.

11:25–11:45

Ukrainsk sommar. På cykel längst fronten. Medverkande: Lars Peter Fredén, Patrik Hadenius

Följ med den pensionerade diplomaten Lars Peter Fredén på en unik resa längs Ukrainas frontlinje sommaren 2024. På cykel färdades han 1 650 kilometer, mötte soldater, läkare och civila, och lyssnade till deras berättelser om vardagen i kriget. En stark skildring av mod, motståndskraft och mänsklighet.

13:00–13:20

De religiösa idéernas historia 1. Från stenåldern till mysterierna i Eleusis. Medverkande: David Thurfjell, Yukiko Duke

Upptäck Mircea Eliades banbrytande verk *De religiösa idéernas historia*, nu för första gången på svenska. Religionshistorikern David Thurfjell berättar om Eliades inflytande, hans tolkning av religionernas utveckling från forntida civilisationer till buddhism och kristendom, och varför verket är en modern klassiker.

14:15–14:35

Om döden. Perspektiv på evighet och förgängelse. Medverkande: Simon Sorgenfrei, Joel Halldorf, Yukiko Duke

Döden är både skräck och mening, myt och verklighet. I den rikt illustrerade antologin *Om döden* utforskas hur kulturer, religioner och idéer genom historien förstätt det oundvikliga. Joel Halldorf och Simon Sorgenfrei berättar om boken som väver samman filosofi, religion och konst i mötet med dödens gåta.

15:00–15:20

Sverige, protestantismen och avvikarna. Medverkande: Katarina Barrling, Patrik Hadenius

Statsvetaren Katarina Barrling utforskar det svenska samhällets paradoxer i *Världens mest protestantiska land* och som redaktör för antologin *Avvikare i Sverige*. Hon berättar om hur protestantismens arv präglar vår samtid, varför normbrott väcker starka reaktioner och vad det säger om landet idag.

FREDAG

10:00–10:20

Arts & Crafts. Idéer som formade världen. Medverkande: Elisabeth Svalin Gunnarsson, Yukiko Duke

10:45–11:05

Sverige, protestantismen och avvikarna. Medverkande: Katarina Barrling, Lisa Tallroth

11:25–11:45

Alkemins historia. Inverkan på kultur, vetenskap och samhälle. Medverkande: Hjalmar Fors, Yukiko Duke

12:00–12:20

Ukrainsk sommar. På cykel längst fronten. Medverkande: Lars Peter Fredén, Patrik Hadenius

12:30–12:50

Stockholms arkitektur. Från barock till postmodernism. Medverkande: Martin Röryby, Lisa Tallroth

Hur blev Stockholm den stad vi känner i dag? I antologin *Stockholms arkitektur* berättar forskare och historiker om 800 års byggnadskonst, från medeltida gränder till modernism och postmodernism.

13:00–13:20

De religiösa idéernas historia 1. Från stenåldern till mysterierna i Eleusis. Medverkande: David Thurfjell, Patrik Hadenius

13:45–14:05

Skogen, väsen och traditioner. Medverkande: Tora Wall, Yukiko Duke

Folkloristen Tora Wall tar oss med in i den nordiska folktrons värld. I *Skogen, Folktrons väsen och Traditioner och högtider* möter vi troll, skogsrån och gastar, lär oss om mytiska landskap och följer årets kalender av sedvänjor. En resa genom sagor, sägner och kulturhistoria som format vår vardag.

14:20–14:40

Om döden. Perspektiv på evighet och förgängelse. Medverkande: Simon Sorgenfrei, Joel Halldorf, Yukiko Duke

15:00–15:20

Barnet & boken. Perspektiv på ungas läsning. Medverkande: Patrik Hadenius, Gunilla Kindstrand, Mats Myrberg och Stina Otterberg Engdahl

15:40–16:00

Alkemins historia. Inverkan på kultur, vetenskap och samhälle. Medverkande: Hjalmar Fors, Patrik Hadenius

Upptäck alkemins fascinerande historia från Indien och Kina till Europas lärda. Per Faxneld berättar om filosofin, mystiken och vetenskapens rötter som format kultur och samhälle, och visar hur alkemins idéer fortsätter att inspirera än i dag.

16:15–16:35

Stockholms arkitektur. Från barock till postmodernism. Medverkande: Martin Röryby, Yukiko Duke

16:40–17:00

Yukiko och Patrik möter. Medverkande: Yukiko Duke, Patrik Hadenius

Kulturprofilerna Yukiko Duke och Patrik Hadenius leder Bokförlaget Stolpes nya podd *Yukiko och Patrik möter*. Här samtalas de med författare och forskare om de stora frågorna? från alkemins historia och döden till Arts & Crafts-rörelsen och den svenska självbilden. Podden lyfter fram facklitteraturens kraft att väcka insikter, samtal och nyfikenhet.

LÖRDAG

10:00–10:20

Sverige, protestantismen och avvikarna. Medverkande: Katarina Barrling, Patrik Hadenius

10:45 – 11:05

Den osynliga tråden. Historien om antikens kvinnor. Medverkande: Daisy Dunn, Yukiko Duke

Antikens historia har länge dominerats av män, men i *Den osynliga tråden* lyfter författaren Daisy Dunn fram kvinnorna som också formade epoken. Från poeter som Sapfo till här-föraren Artemisia och den första kvinnliga olympiska segraren Cynisca får vi möta antikens verkliga historieskapare.

11:25–11:45

Arts & Crafts. Idéer som formade världen. Medverkande: Elisabeth Svalin Gunnarsson, Yukiko Duke

12:15–12:35

Skogen, väsen och traditioner. Medverkande: Tora Wall, Patrik Hadenius

13:00–13:20

Den osynliga tråden. Historien om antikens kvinnor. Medverkande: Daisy Dunn, Lisa Tallroth

13:45–14:05

Sven Hedin och hans tid. Medverkande: Svante Nordin, Patrik Hadenius

Upptäck Sven Hedin, en gång världens mest kände svensk, hyllad upptäckare och författare. I den rikt illustrerade antologin *Sven Hedin och hans tid* skildras hans expeditioner, författarskap och politiska roll. Författaren Svante Nordin berättar om Hedins livsverk? och om de kontroverser som format hans eftermäle.

14:20–14:40

Kost. Hålsans hörnpelare. Medverkande: Kerstin Brismar, Yukiko Duke

Hur påverkar maten vi äter vår hälsa, energi och livslängd? I *Kost: Hålsans hörnpelare* förklarar läkaren och forskaren Kerstin Brismar hur kostval kan förebygga sjukdomar, stärka kroppen och förbättra

välståndet. Med vetenskapliga rön, patientfall och expertessäkr visar hon vägen till bättre hälsa genom maten.

15:00–15:20

Barnet och boken. Perspektiv på ungas läsning. Medverkande: Gunilla Kindstrand, Mats Myrberg, Stina Otterberg Engdahl, Patrik Hadenius,

15:40–16:00

The Market. Pengar, stater och idéer för en fri värld. Medverkande: Rikard Westerberg, Patrik Hadenius

Från antikens torg till dagens digitala valutor – hur har marknaden format världen och hur ser framtiden ut? I antologin *The Market. Money, States and Ideas for a Free World* utforskas marknadens dynamik genom historien. Rikard Westerberg, en av författarna, berättar om marknadens roll, utmaningar och möjligheter.

16:15–16:35

Tidsmaskinen–podden som tar dig till historien. Medverkande: Henrik Berggren, Jesper Högström

Kliv rakt in i det förflutna med podden *Tidsmaskinen*. Författarna Henrik Berggren och Jesper Högström väljer varje vecka ut ett historiskt ögonblick och visar varför det spelar roll än i dag. Utgiven av Stolpe förlag bjuder podden på oväntade resor genom tidens mest fascinerande händelser.

16:45–17:05

Osten och maskarna. En 1500-talsmjölnares tankevärld. Medverkande: Maja Hagerman, Lars Molin

SÖNDAG

09:30–09:50

Skogen, väsen och traditioner. Medverkande: Tora Wall, Patrik Hadenius

10:00–10:20

Kost. Hålsans hörnpelare. Medverkande: Kerstin Brismar, Yukiko Duke

bokforlagetstolpe.com

LEDARE

Migrationskrisen är inte över

NINA SOLOMIN
är chefredaktör
i Axess magasin.

”Deras
kroppar
flöt iland på
ställen där
européer
firade semes-
ter: spanska
kusten och
Kanarie-
öarna.”

Sommaren 2003 arbetade jag på P1-programmet Studio Ett. Detta var på faxmaskinernas tid och nyheter från de stora byråerna matades ut som långa segel av papper. Det kom vid flera tillfällen rapporter om ”båtflyktingar” som drunknat på väg mot Europa. Emellertid var det inte ett ämne på agendan – dödsfallen noterades, men diskuterades knappt någonstans. Det är nästan svårt att föreställa sig idag, men migrationsfrågan generellt sågs inte som särskilt viktig.

Ung och alert som jag var på den tiden reagerade jag på mediernas ointresse för de afrikanska migranternas öden. Deras kroppar flöt iland på just de ställen där européer firade semester: spanska kusten och Kanarieöarna. Kontrasten var alltför drabbande för att inte undersökas, så några månader senare begav jag mig till Fuerteventura, Gran Canaria och det spanska fastlandet.

Det resulterade i reportageboken *Gränsen* som kom ut 2005. Den är bland det tyngsta jag gjort som journalist. Migranternas tillvaro var så tröstlös. En del hade strandat på en kanarieö utan att veta när de skulle få ta sig vidare: unga frustrerade män som gick sysslolösa trots att de borde vara på höjden av sin dådkraft. Andra hade lyckats komma till fastlandet och fått ett svartjobb vid de enorma spanska grönsaksodlingarna i Almeria, med kassa villkor och låg ersättning. Det blev inte alls som de hade tänkt sig.

De hade nått sina drömmars Europa, men var här illegalt. Alla jag mötte vid denna tid var ekonomiska migranter utan giltiga asylskäl. De som kunde spara ihop tillräckligt för att åka hem en sväng dolde dessutom hur svårt de hade det. Ingen ville framstå som en förlorare. Deras låtsade framgång och rikedom ledde till att fler därhemma inspirerades att ta sig an den livsfarliga resan till Europa.

År 2007 kom den italienske journalisten Fabrizio Gatti ut med den omskakande reportageboken *Bilal*, i vilken han wallraffar som irakiskkurdisk flykting genom Sahara till Europa. Den trycktes på svenska 2013 och var en ögonöppnare vad gäller de grava missförhållanden och övergrepp som migranterna utsätts för av cyniska, för att inte säga bestialiska, smugglare längs vägen.

Under 2010-talet började så migrationsfrågan

sakteliga nå svenska mediers och politikernas medvetande – och för exakt tio år sedan smällde det som bekant till rejält. Under migrationskrisen 2015 nådde den invandring till Sverige som ökat hela 2000-talet sin extrema höjdpunkt. Den hösten strömmade 10 000 migranter i veckan in i landet mer eller mindre okontrollerat. Det året hade Sverige knappt 163 000 asylsökanden, runt sex gånger fler än 2010.

I en utförlig och mycket läsvärd essä i detta nummer av Axess nystar Thomas Gür i vad som ledde till att den svenska migrationspolitiken nådde en punkt då den havererade. Även idag är den samlade invandringen till Sverige på en väsentligt högre nivå än för tjugo år sedan, trots att politiker-na ofta talar om åtstramning.

Migrationen till Europa behöver hanteras klokarre. Av flera skäl: ett är att den bristande integrationen inte är hållbar för våra samhällen, ett annat är att så många far illa på vägen hit. Det är uppenbart att dagens system inte fungerar väl. Tusentals migranter dör varje år i Medelhavet och Atlanten. Även denna sommar kom rapporter om omkomna migranter som skickats ut i undermåliga båtar av samvetslösa smugglare. Men vi är där vi var 2003. Nyheterna om detta kommer i skymundan för annat, trots att det händer mitt ibland oss. ■

Nina Solomin

PS. Axess har en ny grafisk form. Vad tycker ni? Skriv en rad till oss och berätta: red@axess.se

Jag har också nöjet att presentera några nyttillskott bland våra krönikörer: Mikael Holmström skriver om försvar och säkerhet, Cecilia Nikpay om livet, Edward Blom hanterar vett och etikett och Lars Anders Johansson bevakar stadsplanering och arkitektur. Under den nya vinjetten ”Vårt att minnas” kommer Carina Burman och några andra pennor att alternera, liksom under vinjetten ”Brev från...”, där Annika Borg är först ut med en text från Normandie.

Välkommen!

Läs mer och
boka biljett via
QR-koden

[www.capitolbio.se/
Axess](http://www.capitolbio.se/Axess)

INTELLEKTUELL FILMAFTON METROPOLIS

21 oktober | Bio Capitol

Upplev Fritz Langs mästerverk på bio. Kvällen inleds med en presentation av en akademiker som sätter filmen i sitt historiska, kulturella och konstnärliga sammanhang: Tysk expressionism och 1920-talets filmrevolution.

 **AXESS
TELEVISION**

AXESS INNEHÅLL

Nr 6 2025

- 4 Ledare**
Nina Solomin
- 6 Innehåll**
Axess i september 2025
- 8 Skribenter**
Medverkande i detta nummer
- 9 Läsarbrev**
Synpunkter från läsarna

SAMHÄLLE

- 12 Socialdemokraterna**
Widar Andersson undrar om inte Socialdemokraterna har tappat självförtroendet
- 14 Nordkorea**
Benjamin Katzeff Silberstein konstaterar att Nordkorea är på väg in från kylan
- 16 Ledarskap**
Charlotta Levay uppmanar oss att acceptera osäkerhet och tvivel
- 18 Kolumn Fredrik Johansson**
Hyresgästföreningen riktar in sig på villaägarna

- 19 Kyrkoval**
Jacob Rudenstrand tar sig an Svenska kyrkans politisering
- 21 Kolumn Mikael Holmström**
Musts säkerhetspolitiska fiasko får konsekvenser
- 22 Debatt**
Bengt G Nilsson gör upp med det publicistiska haveriet om Gaza

FÖRDJUPNING

- 24 Läsning**
Filippa Mannerheim om varför barn inte lär sig läsa i skolan
- 32 Intervju**
Henrik Nilsson samtalar med författaren och boksamlaren **Alberto Manguel**
- 37 Kolumn Susanna Birgersson**
Tv-serier är inte längre njutbara
- 38 Migration**
Thomas Gür ger en historisk bakgrund till flyktingkrisen 2015

VD Kurt Almqvist
Chefredaktör & ansvarig utgivare
 Nina Solomin
Art Director Johanna Jonsson
Redaktörer David Andersson,
 Jan Söderqvist och Mats Wiklund

Redaktionsassistent Linnéa Backvall
Marknadsassistent Agnes Bergström
Korrektur Catharina Lewenhaupt
Vinjettbilder Johan Hörberg
Redaktionsråd Katarina Barrling, Louise
 Belfrage, Adam Cwejman, Anna Victoria
 Hallberg och Sten Widmalm

Repro och tryck Printpool / Mukusala
Kontakt redaktionen@axess.se
 08-788 50 00
Nästa nummer 20 oktober 2025

Omslag: Porträtt av Gustav III
av Lorens Pasch den yngre
(1733–1805), Getty Images.

FRIZON

- 46 Gustav III**
Hugo Nordland porträtterar envåldshärskaren och pragmatikern **Gustav III**
- 51 Hettitiska**
Johan Tralau läser en ordbok mellan ett mycket litet språk och ett bortglömt
- 55 Kolumn Cecilia Nikpay**
Narcissister är vi allihopa

KULTUR

- 58 Tradition**
Torsten Rönnerstrand om antinazisten **Torgny Segerstedt**
- 62 Civilisation**
Blanche Sande om trivialisering av stoicismen
Eric Luth läser fransk autofiktion
Maxim Grigoriev läser **David Szalay**
Håkan Sandell läser brev till **Per I. Gedin**
- 69 Kolumn Bengt Ohlsson**
Vidarediktningen av 1984 saknar originalets klaustrofobiska tristess

KRITIK

- 71 Recensioner**
Benny Carlson spanar från barrikaderna
Carl Rudbeck beklagar klassklyftor
Torbjörn Elensky granskar techbolagen
Helena Granström söker bevis
Håkan Lindgren lystrar till förnuftets röst
Eddy Nehls sjunger långsamhetens lov
Anna Ringberg diskuterar sexarbete

TILL SIST

- 93 Vett & etikett med Edward Blom**
Om alla följer etiketten blir alla lyckliga
- 94 Värt att minnas**
Carina Burman hyllar den genialiske men ofine **Tom Lehrer**
- 96 Arkitektur**
Lars Anders Johansson håller med: Nya Slussen är ful
- 97 Brev från ...**
Annika Borg får en snabblektion i en gammal badorts historia
- 98 Kolumn Katarina Barrling**
Varför älskar alla svenska flaggan?

Prenumerationsärenden

Helår 9 nummer 799 kr

Två år 18 nummer 1 499 kr

Kundtjänst 08-12 10 62 27

axess@flowyinfo.se

Villkor axess.se/personuppgifter

Följ oss

Instagram @axessmagasin

Facebook @axessmagasin

X @axesspublishing

Du kan även läsa oss digitalt
på axess.se

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Redaktionen tar inte ansvar för insänt obeställt material. Insänt material kan lagras och publiceras elektroniskt.

AXESS SKRIBENTER

Widar Andersson

Skribent, krönikör och
fd riksdagsledamot för
Socialdemokraterna

Katarina Barrling

Docent i statskunskap vid
Uppsala universitet

Susanna Birgersson

Fri skribent

Edward Blom

Gastronom och kulturhistoriker

Annika Borg

Teologie doktor, skribent
och präst.

Carina Burman

Författare, forskare och docent
i litteraturvetenskap vid Upp-
sala universitet

Benny Carlson

Professor emeritus i ekonomisk
historia vid Ekonomihögskolan,
Lunds universitet

Torbjörn Elensky

Författare och skribent

Mikael Fuchs

Författare, illustratör
och jurist

Helena Granström

Författare, fil mag i teoretisk
fysik och fil lic i matematik

Maxim Grigoriev

Författare och skribent

Thomas Gür

Företagare, författare och
översättare

Mikael Holmström

Journalist och författare med
inriktning på försvarsfrågor

Fredrik Johansson

Konsult och skribent

Lars Anders Johansson

Författare och journalist
och driver podden Budoar-
stämning

Benjamin Katzeff Silberstein

Lektor vid Hebrew University
of Jerusalem med inriktning på
Nordkorea

Charlotta Levay

Docent och lektor vid Lunds
universitet och Norges miljö-
och biovetenskapliga univer-
sitet, NMBU, med inriktning
på organisation och ledar-
skap.

Håkan Lindgren

Journalist och kritiker

Eric Luth

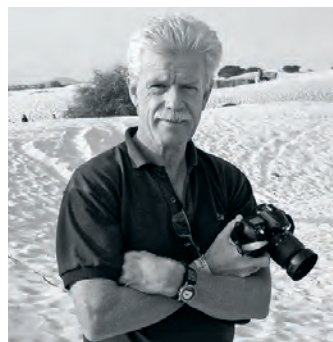
Chefredaktör i Liberal debatt

Filippa Mannerheim

Gymnasielärare, läroboks-
författare och skolskribent

Eddy Nehls

Lektor i kulturvetenskap och
docent i etnologi vid Högskolan
Väst

Bengt G Nilsson

Journalist och författare

Henrik Nilsson

Författare, essäist och mottag-
are av Sorescupriset 2025.

Cecilia Nikpay

Ekonom och journalist i
Affärsvärlden

FOTO: NILLE LEANDER

Hugo Nordland

Historiker och författare till
Överlevaren. En biografi om
Gustav III

Bengt Ohlsson

Journalist och författare

Anna Ringberg

Författare och skribent

Carl Rudbeck

Fil dr i litteraturvetenskap

Jacob Rudenstrand

Skribent och biträdande
generalsekreterare för Svenska
Evangeliska Alliansen

Torsten Rönnerstrand

Docent i litteraturvetenskap

Blanche Sande

Reporter i Fokus och till-
trädande redaktör i Axess

Håkan Sandell

Poet

Johan Tralau

Professor i statskunskap vid
Uppsala universitet

RED@AXESS.SE

Läsarbrev

Är du glad eller upprörd över något du läst i Axess? Eller vill du lägga till något i ämnet? Skriv till oss: red@axess.se

Kusligt bra om försvaret

Äntligen tid att läsa Axess och måste säga: har läst en hel del om svenska militära och civila försvaret men inte något lika bra som Mikael Holmströms artikel. Han lyckades både sammanfatta historien och läget på ett kusligt bra objektivt sätt.

Lars Gyllenhaal

Rosseaus dåliga inflytande

Tack [för nyhetsbrevet]. Flera bra saker att läsa där. Bra om Rousseau, fast det viktigaste ej sades i recensionen, fast kanske – ? – i boken. Nämligen att Rousseaus dogm om oss som goda av naturen men förstörda av samhälle och skola – haft förfärliga effekter.

Nathan Shachar

När politiken ersätter religionen – respons på temat Meningen med livet

Varför sluter sig så många unga till politiska rörelser med religiös intensitet? Varför brinner de så starkt för Gaza, klimatet eller antirasism – ofta på ett sätt som utesluter diskussion och kompromiss? Kanske handlar det inte bara om politik, utan om människans behov av mening, tillhörighet och identitet i en sekulär värld.

Det moderna västerländska samhället präglas av ett existentiellt tomrum. Religionen har marginaliserats, familjebanden försvagats och lokala gemenskaper ersatts av digitala nätverk. I ett materiellt överflöd utan fasta ramar söker individen svar på frågorna: Varför finns jag? Vad är värt att leva för? Vem hör jag till?

I detta vakuum föds behovet av en "helig sak" – ett uppdrag som ger riktning och värde. Klimatet, Palestina, Black Lives Matter eller transfrågan kan fungera som nya trosläror, med syndabockar, syndafall, frälsning och gemenskap. De

erbjuder en plats där man kan vara god, lida för något större och ingå i en bekräftande gemenskap.

Mönstret återfinns även i nationalistiska miljöer som Aktivklubb Sverige, där lojalitet och fiendebilder erbjuder unga män struktur och syfte i en värld de upplever som rotlös. Extinction Rebellion blandar vetenskaplig oro med apokalyptisk retorik och ritualer som hungerstrejker och vägblockader. Antivaccinrörelsen berättar historien om det rena mot det korrumperade, det autentiska mot det manipulerade.

Men politiken riskerar att bli en religion utan nåd – där dogmer inte får ifrågasättas och motståndaren demoniseras. Istället för samtal får vi trosbekännelser. Istället för politik, moralteater.

Detta är inte ett argument mot engagemang – utan för en fördjupad förståelse av varför vissa frågor laddas med så stark kraft. Vi måste fråga oss: Vad saknar vi, när kampen blir viktigare än själva målet? Vad hoppas vi på, när vi gör politiken till det heliga?

Behovet av mening kommer inte att försvinna. Frågan är vad vi kan erbjuda istället – innan kampen blir viktigare än målet.

Nicklas Gretzer (M), Göteborg

Intelligent och läsvärt

Jag vill bara tacka för något som inte är så ofta förekommande i Sverige: En riktigt läsvärd och intelligent skriven publikation.

Keep up the good work!

Bror Yngve Anderson

Den stora frågan

Först ett tack för ett intressant nummer av Axess nr 5/2025, sedan ett minne av Alf Ahlberg, tyvärr en bortglömd filosof.

Under 1960-talet vistades jag för det mesta under sommaren på Stiftsgården i Rättvik. Det var på den tiden ett intellek-

tuellt centrum och med en omfattande from och social verksamhet. I receptionen i huvudbyggnaden satt en underbar dalkulla, Gullan Malmberg. På väggen utanför receptionen satt en lapp där det stod: "Om det är något Du inte vet, fråga Gullan!"

Den gode Alf kom in, såg lappen, och frågade Gullan: "Vad är meningen med livet?" Således, den stora existentiella frågan! Alf och Gullan samtalade under visst fnissande. Efter en stunds samtal hade de klarat ut frågan och kunde enas: "Nu har vi löst frågan om meningen med livet, men vi behåller svaret för oss själva, vi berättar det inte för de andra!"

Med glad hälsning, Stig Morling, teknologie doktor i biologisk avloppsrening

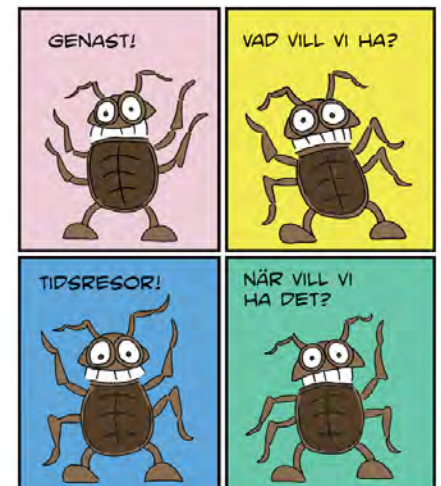
C-G Heidegrens artikel om Anita Berber, nr 5/2025.

Fantastisk läsning! Som mina gudbarn säger: Älskart.

Mvh Ulrika Ferrell

En kopp Kafka

av Mikael Fuchs

ENGELSBURG IDEAS

ACCESS TO EXCELLENCE

Engelsberg Ideas is home to great writing from leading thinkers on history, culture and geopolitics, featuring essays, notebooks, reviews, and historical portraits.

READ MORE AND SIGN UP FOR OUR NEWSLETTER ON:

www.engelsbergideas.com

SAMHÄLLE

AKTUALITET / DEBATT / FÖRDJUPNING

FOTO: TT

Demonstration
i Stockholm
1935.

AKTUALITET

- **Widar Andersson** om Socialdemokraternas självförtroende
- **Benjamin Katzeff Silberstein** om Nordkoreas nytändning
- **Charlotta Levay** om vikten av ovisshet
- **Jacob Rudenstrand** beskriver Svenska kyrkans politisering

DEBATT

- **Bengt G Nilsson** kritiserar public services rapportering om Gaza

FÖRDJUPNING

- **Filippa Mannerheim** om varför skolan inte lär ut läsning
- **Thomas Gür** om att det är tio år sedan migrationskrisen
- **Henrik Nilsson** samtalar med författaren och boksamlaren Alberto Manguel

SOCIALDEMOKRATERNA

Har S fått dåligt självförtroende?

Förmågan att kunna företräda nationens bästa kommer att avgöra riksdagsvalet 2026. Har Socialdemokraterna vad som krävs?

Av WIDAR ANDERSSON

I bland funderar jag på om socialdemokratin har fått lite dåligt självförtroende. De två största samhällsreformerna i modern tid är Sveriges medlemskap i EU och Nato. Ingetdera av medlemskapen har stått på Socialdemokraternas önskelista. Snarare tvärtom. Så sent som i november 2021 agiterade partiledningen (inte minst via dåvarande försvarsminister Peter Hultqvist) starkt mot ett medlemskap i Nato. Och i folkomröstningen om medlemskapet i EU på hösten 1994 var partiet djupt splittrat.

Arbetarrörelsens flykt från sin traditionellt strama arbetslinje i invandringspolitiken och den kraftiga tillväxten för Sverigedemokraterna kan också ha fått självkänslan att svikta i de socialdemokratiska ledningsgrupperna. Svikande självförtroende leder lätt till retoriska försämringar och till bristande tro på sin förmåga att klassiskt och kollektivt och på allvar kunna göra något åt det nuvarande samhällsbyggets omfattande och allvarliga problem.

I partiprogrammen höll sig formuleringen om att "socialdemokratin vill omdana samhället så att bestämmanderätten över produktionen och dess fördelning läggs i hela folkets händer" kvar i över hundra år. Men på partikongressen 2001 valde man att avveckla omdaningen till förmån för lite mer runda skrivningar om frihet och solidaritet på demokratins grund. Beslutet 2001 var förstås helt riktigt. Sedan 1970–80-talens politiska själv-mordsförsök med löntagarfonderna och inte minst sedan Sovjets kollaps, murens fall och Sveriges inträde i EU 1995 och i

Magdalena Andersson på partikongressen 2025.

Nato 2024 blev det alltmer obsolet för socialdemokratin att hålla sig med partiprogram som i realpolitiken påminde mer om politiska diktaturer än demokratiska välfärdsländer.

Men inget varar som bekant för evigt. Sedan 2001 har Sverige förändrats på flera grundläggande sätt. Utan något större motstånd har gängkriminella aktörer etablerat sig allt mer på allt fler svarta och vita marknader. Stora och personaltäta sektorer som bygg, transport och städ plågas hårt av arbetslivskriminalitet. Välfärds-kriminaliteten är alltmer utbredd. Undersökningar från det gemensamma "underrättelseråd" där bland annat Försäkringskassan, Polisen och en rad andra myndigheter ingår visar att många i de

kriminella nätverken och deras familjer är djupt involverade i flera välfärdsverksamheter.

Välfärdens verksamheter är även hårt trängda av den mycket omfattande och vanskötta invandringspolitiken. Under de senaste 20 åren har runt en miljon människor från framförallt kulturellt och socialt avlägsna länder som Syrien, Irak, Somalia och Afghanistan flyttat till Sverige. Dessa länder kännetecknas inte minst av det som kallas lågt socialdemografiskt index (SDI) vilket bland annat orsakas av sådant som näringsbrist, inavel, otillräcklig hälsovård, undermålig skolgång och liknande problem.

Skjutningar och sprängningar har där-

utöver blivit det nya normala på flera platser i Sverige. Nästan 400 människor har skjutits ihjäl i Sverige under de senaste sju åren. Skjutningarna och sprängningarna har ofta andra kriminella personer/företag som måltavlor. Men genom gängens hänsynslöshet har också många helt vanliga medborgare skjutits ihjäl och skadats fysiskt och psykiskt.

Samhällsbygget har kort sagt stora och allvarliga problem. Inom det i särklass största och dominerande samhällsbärande partiet finns en påtaglig frustration över samhällsutvecklingen. Och om ett år är det val till riksdagen.

För Socialdemokraterna som nu är i opposition handlar valet inte minst om partiets självbild och självförtroende. På partikongressen i början av sommaren togs flera steg som kanske lite oväntat kan öppna dörrarna för att återigen bygga en valrörelse på temat "ett helt omdanad samhälle".

Historikern Lars Trägårdh och statsvetaren Johan Wennström gav på DN Debatt (27/6 2025) visst forskningsunderbyggt stöd åt en sådan utveckling. De konstaterade att partiet under Magdalena Anderssons ledarskap åter söker sig till den "moraliska mitten i svensk politik". I sin mycket intressanta artikel redovisar Trägårdh och Wennström forskningsresultat som indikerar att Socialdemokraterna (till skillnad från Demokraterna i USA och de borgerliga- och vänsterpartierna i Sverige) inte är rädda för att omfamna moraliska fundament om såväl rättvisa och omsorg för individen som krav på individens lojalitet med samhället, behovet av auktoritet i staten och betydelsen av okränkbarhet för sådant som livet självt och för nationella symboler.

Att Socialdemokraterna i Sverige enligt Trägårdhs och Wennströms forskningsresultat därmed hamnar på samma moraliskt breda sida som Republikanerna i USA är inget som bör förvåna eller förskräcka. Den svenska välfärdsstaten är ett i grunden nationalistiskt projekt. Politiska ledare som inte på allvar bryr sig om nationens bästa blir därför inte långvariga vid makten. Det är förmågan att tydligt kunna företräda nationens bästa som kommer att avgöra riksdagsvalet 2026.

Inom det i särklass största och dominerande samhällsbärande partiet Socialdemokraterna finns en påtaglig frustration över samhällsutvecklingen.

Valaffisch 1985.

Vilket är helt som det ska givet samhällsutvecklingen.

Det är i sammanhanget också viktigt att komma ihåg att det finns en betydande plussida i det svenska samhällsbygget. Elias Aguirre är kommunalråd för S i Linköping och en av de där riktigt bra och självtänkande socialdemokraterna med sund vänsterlutning som finns ute i bygderna. I våras medverkade Aguirre med en tänkvärd kritisk artikel i den socialdemokratiska tidskriften *Tiden*. Han påminde inte minst om att det finns två olika Linköping/Sverige: "Ett Linköping/Sverige som är relativt välfungerande, där många klarar skolan bra, där föräldrarna har jobb, där barnen rör på sig i den lokala idrottsföreningen. I detta Linköping/Sverige 'gör [många] en integrationsresa och kan landa som medelklass-Svensson i en helt vanlig villaförort', skriver Aguirre i *Tiden*. Samtidigt har vi ett annat Linköping/Sverige som präglas av våld, krimi-

nalitet, arbetslöshet, okunskap och saknar de läkande integrationskrafter som finns i det välfungerande samhället."

Det är plussidan som hotas av minusidan. Därför gör S klokt i att lyssna på Elias Aguirre och hans chef och kommunstyrelseordförande Kristina Edlund i Linköping. De ingår i kretsen av S-politiker som tillsammans med jordnära fackföreningsledare utgör kärnan i arbetarrörelsens moraliska och orädda klassiska ryggrad. Ryggradens folk ser problemen som de är och lägger inte kraften på att förtränga och förneka sådant som alla ändå ser och förstår.

Skall socialdemokratin samla ihop sig och än en gång försöka sig på en rejäl samhällsomdaning är det helt avgörande att man är öppen och rak med de misstag och felbedömningar som man varit med om att göra.

Det tidigare samhällsbygget från 1940-talet och framåt bars fram av ett brett och ideologiskt laddat perspektiv där samhället sågs med den fattige och lågutbildade arbetarens ögon. Men det reformistiska underifrånperspektivet stannar inte där. Skall samhällsbygget förstärka de plussidor som redan finns så krävs att de fattiga och lågutbildade arbetarna gradvis får bättre utbildning, bättre inkomster och bättre chanser till ett bättre liv. Reformister ömkar inte fattigdomen utan pushar tillväxt. Människor behöver bry sig, bilda sig och kunna betala för sig. Plussidans kollektiv behöver förstärkas medan minussidans kollektiv försvaras. Det är en sådan samhällsutveckling som på sikt kan ge det sunda självförtroendet en bättre position i Sverige. ■

Widar Andersson är skribent och krönikör. Han var riksdagsledamot för Socialdemokraterna 1991–1998 och politisk redaktör i Folkbladet 2004–2024.

NORDKOREA

Kim Jong Un har nya vänner

Polariseringen mellan diktaturer och demokratier gynnar Nordkorea. Tiden i den geopolitiska kylan är på väg att ta slut.
Av BENJAMIN KATZEFF SILBERSTEIN.

Vad gör egentligen runt 15 000 nordkoreanska soldater i Ryssland? Siffran är osäker – en tredjedel beräknas ha skadats eller dött. Nordkorea och Ryssland förnekade fram till slutet av april att nordkoreanska trupper alls stred för Ryssland. Den enda tillgängliga informationen var hårt kontrollerad av ukrainska myndigheter, i form av intervjuer med det fåtal nordkoreanska soldater som tillfångatagits av ukrainska trupper. Men den 26 april bekräftade både Ryssland och Nordkorea det militära samarbete som omvärlden länge känt till. I juli beräknade Ukrainas underrättelsetjänst att ytterligare 30 000 nordkoreanska soldater under de kommande månaderna kommer att skickas till strid i Ryssland.

Vid en första anblick verkar Nordkoreas diktator Kim Jong Un ta en stor risk. Kommer omvärlden till slut att känna sig tvungen att möta den aggression som Nordkoreas stridande på europeisk mark innebär? Hur reagerar vanliga nordkoreaner på nyheterna? Att slåss för sitt land är en sak, men vad tycker nordkoreanska föräldrar egentligen om att tusentals av deras söner offras i ett krig på andra sidan jorden? Hur skulle deras vittnesmål kunna skada Nordkoreas rykte, om de deserterade i stora skaror till Ukraina, och sedan vidare till Sydkorea? Hur rimmar truppdeltagandet med Nordkoreas statsideologi Juche, där självständighet och oberoende från andra stater är ledstjärna?

Den mest basala förklaringen är den krassa. Nordkorea vill ha resurser, politisk uppbackning, hårdvaluta, och vapenteknologiskt stöd från Ryssland. Ryss-

Nordkorea som stat, och dess relation till omvärlden, bygger på en kombination av sällsynt olyckliga historiska tillfälligheter.

land behöver i sin tur artilleripjäser och ammunition, och de behöver soldater. Allt detta kan Nordkorea erbjuda, dessutom till en relativt låg kostnad. Landet har en väl utbyggd militärindustri med inhemsk tillverkning och beräknas ha en av världens största arméer sett till befolkningsmängd. Nordkorea har dessutom som ett av få länder i världen diplomatiskt och öppet stöttat Rysslands invasion från början, och under våren och sommaren 2025 reste både Putinrådgivaren Sergej Sjojgu, och Rysslands försvarsminister Sergej Lavrov, till Nordkorea för möten med Kim Jong Un.

Men ser man Nordkoreas inblandning i Rysslands krig i ett historiskt perspektiv finns en djupare logik. Enligt Nordkoreas världsbild utkämpar USA och dess allierade ett "nytt kallt krig" mot Kina, Ryssland och andra stater som på olika vis utmanar internationella hierarkier. Samma västliga "imperialism" som förnekar Nordkorea rätten till sitt eget kärnvapenprogram tvingar Ryssland att försvara sin intressfär i Europa. Tack vare denna gemensamma grundsten i världspolitisk ideologi

kan Nordkoreas och Rysslands allt tätare band överleva även ett slut på kriget i Ukraina, och kanske stärkas ytterligare.

Nordkorea som stat, och dess relation till omvärlden, bygger på en kombination av olyckliga historiska tillfälligheter. Koreas delning i Nord och Syd blev formell 1948 men inträffade redan 1945. Då besegrades Japanska imperiet av de allierade i andra världskriget och Korea, som ockuperades av Japan under kriget, delades in i ockupationszoner mellan segrarländerna. Nordkorea kom i praktiken att byggas upp enligt sovjetisk modell.

Kim Il Sung, Nordkoreas grundare, inspirerades starkt av Sovjetkommunismen framförallt under Stalin. Samtidigt är det tydligt att landets utrikespolitiska tänk-

Kim Jong Un har åtminstone sedan 2020 öppet talat om ett "nytt kallt krig".

FOTO.IT

ande påverkats av Lenins syn på världen. Lenin såg krig som en oundviklig följd av kapitalism och imperialism, där profitjakten ständigt måste matas med nya territorier. Världen kan med andra ord bli fredlig först när kapitalismen försvinner. På samma sätt menade Kim Il Sung att kapitalistiska stater ständigt skulle försöka krossa de socialistiska, vare sig genom krigshot eller infiltration.

I nordkoreanskt tal är ”imperialismen” idag oftast ett kodord för USA. Så blev fallet först i samband med Koreakriget (1950–53), där Kim Il Sung i beslutet att invadera Sydkorea bedömde att USA inte skulle ingripa till Sydkoreas försvar. Västvärldens stormakt blandade sig med andra ord i en konflikt den inte hade med att göra. För Kim blev USA under kalla kriget en fortsättning på den japanska imperialism han själv växte upp under och senare slogs emot som gerillasoldat under 1930-talet. I stort sett sedan grundandet har Nordkoreas inställning varit att världen kan indelas i två kategorier: rättfärdiga och orättfärdiga stater, där de senare framförallt består av USA och dess marionettstater (som Sydkorea). Rättfärdiga, ”oberoende” länder är sådana som motsätter sig USA-imperialismen eller vägrar att ta tydlig ställning – som Kuba, Kina och inte minst Ryssland.

Nordkorea har ofta stöttat vad man sett som anti-imperialistiska kamper och ”oberoende” stater (som i praktiken ofta stod de kommunistiska stormakterna nära) – trots att sådana engagemang rimmar illa med statsideologin Juche enligt vilken inblandning i andra staters förhållanden ses som roten till många av världspolitikens problem och orättfärdigheter. Kubas Che Guevara var en naturlig allierad och trots sin haltande ekonomi gav Nordkorea både militärt och ekonomiskt stöd till Ho Chi Minh under Vietnamkriget, inklusive runt hundra stridsflygare. Inför oktoberkriget 1973 skickade Nordkorea en militär styrka på omkring 1500 personer för att stötta Egyptens rustning mot Israel, dessutom minst 20 erfarna stridsflygare. Under tidigt 1980-tal skickades 3000 trupper och 1000 militära rådgivare till den kommunistiska sidan i Angolas inbördeskrig. Man bedrev även ett trettiotal tränings-

Nordkorea kan numera räkna med både kinesiskt och ryskt stöd. Bilden: Militärparad i Pyongyang i juli 2023.

läger för gerillakrigsföring och terrorism 1968–1988 och utbildade och stöttade palestinska rörelser som PLO men även andra terroristorganisationer som irländska IRA och japanska Röda armén.

Listan kan göras lång. Inget annat nordkoreanskt militärt deltagande på främmande mark kommer dock i närheten av den omfattning vi idag ser i Ryssland. Samtidigt är kontinuiteten slående i det nordkoreanska tänkandet.

Kim Jong Un har åtminstone sedan 2020 öppet talat om ett ”nytt kallt krig”. Den globala polariseringen mellan auktoritära, revisionistiska stater som Kina, Ryssland, och Nordkorea å ena sidan, och västvärlden bestående av Europa och (ett alltmer opålitligt) USA tillsammans med dess allierade å den andra. Det är både en geopolitisk skänk från ovan för Nordkorea och en form av upprättelse för den nordkoreanska synen på historisk förändring. Världen har blivit ”normal” igen, med ständiga spänningar och konflikter mellan den kapitalistiska imperialismen och världens rättfärdiga, självständiga stater. Nordkorea – som länge befunnit sig i den geopolitiska kylan, i praktiken avskuret från internationell handel och värl-

dens kanske mest föraktade och fruktade pariaatstat – kan numera räkna med både kinesiskt och i allt högre grad ryskt stöd och beskydd.

Truppdeltagandet i Rysslands krig mot Ukraina ger en fingervisning om vart Nordkorea kan vara på väg. Rollen som leverantör av vapen och soldater till Rysslands krig passar utmärkt. Landet säljer skrupelfritt militär utrustning, vapen och ammunition tillverkad i landet i stort sett till var och en som är villig att betala. Det är inte omöjligt att vi i framtiden kommer att få se nordkoreanska vapen och annan utrustning dyka upp i fler konfliktzoner i världen, långt från landets gränser. Militärindustri är en av få sektorer där Nordkorea har globala komparativa fördelar. Och ryska vapenlager kommer att behöva fyllas på och förses kontinuerligt även efter att kriget mot Ukraina en dag tar slut.

Nordkoreas framtid på den internationella arenan ser ljusare ut än på länge. ■

Benjamin Katzeff Silberstein är lektor vid Hebrew University of Jerusalem och forskar om koreanska halvön med särskild inriktning på Nordkorea.

LEDARSKAP

Ta det osäkra före det säkra

I en föränderlig värld är det frestande att kräva klara besked från experter och beslutsfattare. Men bättre är att acceptera ovisshet och tvivel för att kunna utveckla kreativa lösningar, skriver CHARLOTTA LEVAY.

Att det dunkelt sagda är det dunkelt tänkta gäller i många sammanhang. När en beslutsfattare förlorar sig i snåriga resonemang kan man misstänka att han eller hon inte behärskar sitt ämne eller till och med försöker kolla bort åhöraren. Därför brukar vi avkräva tydliga besked från politiker och experter. Vad tänker ni egentligen göra åt skjutningarna och sprängningarna runt om i Sverige? Hur kan man stoppa ny-rekryteringen av barn och unga till kriminella gäng? Vad funkar, vad funkar inte?

Problemen uppstår när det egentligen inte går att ge tydliga svar. Det går helt enkelt inte att peka ut några entydiga orsaker till de kriminella gängens framfart. Därmed går det inte heller att stoppa dem med hjälp av några väl valda åtgärder som bevisligen fungerar. Orsakssambanden är i själva verket invecklade; bakom varje tänkbar orsak finns en annan orsak som kan pekas ut som grundproblemet. Är grundorsaken till gängkriminaliteten invandringen, som vissa påstår, eller bristen på framtidshopp i utsatta områden, som andra hävdar? Eller är det otrygghet och låg kvalitet på skolundervisningen, vilket många ser som i alla fall en av grundorsakerna? Och beror skolans problem i så fall på brist på resurser, eller på att lärarna förlorat sin roll som auktoriteter, eller kommunaliseringen, eller det fria skolvalet, eller någon av de andra förklaringar som brukar anföras? Vad ska politikerna egentligen göra i sådana situationer av genuin osäkerhet och brist på säker kunskap?

Klara besked kan verka lugnande, men det som verkligen behövs i sådana situationer är inte beslutsam styrning mot tyd-

Inte mycket för kollektivt ledarskap – presidentordrar funkar bättre.

liga mål, utan snarare en beredskap att söka ny kunskap, testa nya lösningar och pröva sig fram i nya samarbetsformer.

De flesta allvarliga samhällsproblem eller "utmaningar" som möter oss – de militära säkerhetshoten, klimatförändringarna, köerna i sjukvården, ungdomskriminaliteten, den bristande integrationen – är "lömska problem", *wicked problems*, för att använda ett allt populärare begrepp myntat av design- och planeringsforskarna Horst Rittel och Melvin Webber. Problem av det lömska slaget går inte att definiera på något entydigt sätt som alla kan hålla med om. De är ostridda, föränderliga och behöver hante-

ras på flera nivåer samtidigt. De tvingar oss att agera trots att vi inte vet tillräckligt och trots att fel åtgärder riskerar att göra saken värre. De kanske aldrig kan lösas i den meningen att de kriminella gängen eller krigshotet eller operationsköerna helt försvinner, utan bara hanteras tillräckligt bra, om än inte optimalt.

Etablerade ledningsformer – *management* – biter inte på lömska problem, som den brittiske ledarskapsforskaren Keith Grint påpekat. De konventionella sätten fungerar väl för att lösa komplicerade men i grunden "tama" problem, som exempelvis att bygga ett kärnkraftverk, men de fungerar inte för lömska, verkligt komplexa problem – som att reformera

FOTO: GETTY IMAGES

hela energisystemet. Tydliga mål, rationell analys av handlingsalternativ och ansvarsutkrävande av de formellt ansvariga räcker inte långt när det finns många och motstridiga mål som måste beaktas, ett outtömligt antal handlingsalternativ och olika kriterier för vad som är en bra lösning beroende på vem du frågar.

I lömska situationer behövs istället ett annat ledarskap, ansvariga som ställer frågor snarare än kommer med förhastade svar. Men sådant ledarskap är ofta inte attraktivt för politiker och andra beslutsfattare som helst vill kunna ge tydliga besked om bestämda åtgärder som får problemet att försvinna. Då är det frestande att hävda att vi står inför en kris som måste åtgärdas snabbt och bestämt, som exempelvis en brand eller en kärnkraftsolycka.

I akuta krissituationer finns inte tid för vare sig management eller ledarskap, då krävs resolut befälskap.

Keith Grint varnar för ledare som utmålar lömska problem som tama eftersom det rättfärdigar den kommandostyrning de helst vill utöva. Hans paradexempel är när den amerikanske presidenten George W. Bush utropade ”krig mot terrorismen” efter 11 september-attacken 2001, trots att krig är ett högst tvivelaktigt sätt att bekämpa ett så nebulöst och transnationellt fenomen som global islamistisk terrorism. Bush utmålade framgångsrikt situationen som en kris som krävde en resolut militär lösning. Det fick legitimera inte bara anfall på Afghanistan, där gärningsmännen gömde sig, utan även på Irak, som påstods innehå massförstörelsevapen. Men kriget mot Irak blev ingen framgång. Det drog ut på tiden och skapade grogrund för nya terrorrörelser och flyktingvågor. USA och resten av världen tampas fortfarande med följdverkningarna.

På liknande vis har Donald Trump lyckats övertyga många av sina landsmän om att många av USA:s problem, oavsett om det är handelsunderskottet, kriget i Ukraina, den statliga byråkratin eller strömmen av migranter, utgör akuta kriser som kräver omedelbara, kraftfulla insatser från deras president i rollen av närmast enväldig härskare.

Största möjliga tydlighet är alltså inget absolut ideal medan vaga, mångtydiga

I lömska situationer behövs istället ett annat ledarskap, ansvariga som ställer frågor snarare än kommer med förhastade svar. Men sådant ledarskap är ofta inte attraktivt för politiker.

ideal och målsättningar kan skapa bred uppslutning eftersom alla kan tolka dem enligt sina egna preferenser. ”Hållbar utveckling” är ett aktuellt exempel. Det är ett uttryck som kan betyda lite allt möjligt, från rent vatten och god utbildning för alla till anständiga arbetsvillkor och ekonomisk tillväxt, för att bara nämna tre av FN:s 17 globala mål för hållbar utveckling.

Medveten mångtydighet kan givetvis vara problematisk. Exempelvis kan ett företag som kritiserats för miljöfarliga utsläpp anta en till intet förpliktande hållbarhetsstrategi bara för att rädda sitt anseende och ändå fortsätta förorena, så kallad ”greenwashing”. Men en viss frikoppling mellan ord och handling kan behövas för att det ska gå att agera trots motstridiga mål. Till och med ett företag som skyltar med vaga hållbarhetsmål utan att genomföra konkreta åtgärder kan ha tagit första steget mot större ansvarsstagande, enligt kommunikationsvetaren Lars Thøger Christensen med kolleger vid Copenhagen Business School. Sådana uttalade ambitioner har en ”performativ potential” eftersom de ger utrymme för nytankande och nya handlingssätt.

För att bemöta lömska problem borde

President Bushs krig mot terrorism blev ingen framgång.

vi sluta sträva efter tydlighet och istället utveckla vår ”negativa kapacitet”, *negative capability*, som den brittiske poeten John Keats kallade det. I ett brev till sina bröder försökte han ringa in vad som utmärker verkligt nyskapande genier, framförallt inom litteraturen. Keats föreslog att det är deras förmåga att stå ut med all osäkerhet och tvivel som tillvaron innebär utan att omedelbart famla efter säkra fakta och förnuftiga svar.

Idén om negativ kapacitet har inspirerat psykoanalytiska teoretiker som menar att goda terapeuter behöver kunna stå ut med den oro som brukar uppstå när klienterna på allvar börjar förnya sitt liv. På senare tid har organisationsforskare lyft fram negativ kapacitet som en nyckel till gott ledarskap, där man förutsättningslöst utforskar nya vägar i avsaknad av säker kunskap.

Ett konkret exempel är det kollektiva ledarskapet vid skogsförvaltningen Forestry England. Organisationen ansvarar för vidsträckta statliga skogar och måste sträva efter ekonomisk lönsamhet såväl som naturskydd och allmänhetens tillgång till naturområden. Det finns inga fasta kunskapsunderlag eller mätbara indikatorer för hur väl man lyckas förena så motstridiga intressen. Men genom att låta lokala enheter göra egna avvägningar har ledningen ändå funnit ett konstruktivt sätt att agera.

Här hamnar vi långt ifrån heroiska modeller av starka ledargestalter med tydliga visioner – betryggande långt, med tanke på hur illa sådana ideal passar i dagens osäkra värld. ■

Charlotta Levay är docent och lektor vid Lunds universitet och Norges miljö- och biovetenskapliga universitet, NMBU, med inriktning på organisation och ledarskap.

SAMHÄLLE

När villorna ska tvångsintegreras

FREDRIK JOHANSSON
är konsult och skribent.

”Efter att i många decennier nitiskt arbetat för att den svenska marknaden för hyresbostäder inte ska fungera, riktar Hyresgästföreningen nu in sig på landets villor.”

Jag går förbi ett grannhus. Det är vackert. Byggt 1915. Någon arkitekt har för hundra år sedan skapat något som är behagligt att titta på och högst sannolikt trivsamt att bo i. Framför huset utbreder sig en gräsmatta, genom vilken det går en grusgång upp till trappan och entrédörren. Flera andra hus i området är också hundra år gamla. När de byggdes var detta ”på landet”. Idag är det en del av staden.

Men här finns också hus från andra tider. Jugendvillor från tjugotalet. Mexitegelschabrack från sjuttioalet. Modernistiska historier från 2000-talet. Men också radhus från 1950-talet med en hungrig publik av designmedvetna redo att fylla sina hem med danska fåtöljer.

Det är ett område som vuxit över tid. Utifrån växlingar i efterfrågan, konjunkturer och smak.

Jag tror inte ägarna till grannhuset känner till det, men på Hyresgästföreningen har man långt framskridna planer på att bygga ytterligare ett hus på deras tomt. Nej, två hus visar det sig.

Byggplanerna finns i rapporten ”Sveriges bästa villaområden – Här finns potential för verklig trädgårdsstad.” Den nog fortfarande lyckligt ovetande husägaren är ännu inte informerad om att det ska byggas stad i just hans trädgård.

Inget ska uteslutas. Men jag är tämligen säker på att ägaren inte är medlem i Hyresgästföreningen. Jag är än mer säker på att Hyresgästföreningen vet att han inte är det. De kan med bevarat lugn fortsätta att betrakta ”potentialen” i hans boende.

Hyresgästföreningen är en löjligt välfinansierad verksamhet vars roll är att kollektivförhandla hyror åt svenska hyresgäster. Innehavaren av varje lägenhet i Sverige betalar femton kronor i ”hyres-sättningsavgift” till Hyresgästföreningen. Detta oavsett om man är medlem i föreningen eller inte. Femton kronor. Inte varje år. Utan varje månad.

Det innebär att Hyresgästföreningen 2025 kommer att raka in knappt trehundra miljoner. Utan att lyfta ett finger. Pengarna är hyresvärdarna skyldiga att samla in. Eller rättare sagt, de måste tas in som en del av hyran. Att debitera hyresgästerna separat för de stålar som Hyresgästföreningen ska ha går inte. Upplägget är genialt.

Enligt en Demoskopundersökning från 2021 kände 84 procent av de tillfrågade inte till att de betalar denna avgift till Hyresgästföreningen.

Att bygga två hus i någon annans trädgård är småpotatis för den som kommer undan med något sådant.

Efter att i många decennier nitiskt arbetat för att den svenska marknaden för hyresbostäder inte ska fungera, riktar Hyresgästföreningen nu in sig på landets villor.

I ambitionen att åstadkomma största möjliga skada har man enrollerat ett gäng ”stadsplanerare”. Med ett hemmasnickrat index (problemet med de utpekade områdena är en förfärlig kombination av för hög livskvalitet och ”ohållbarhet”), stadskartor och ett gränslöst självförtroende går de mentala schaktmaskinerna fram över villakvarteren. Tre områden i respektive Stockholm, Göteborg och Malmö pekas ut som särskilt lovande. Det är stadsdelar där människor trivs, men har för stora tomter, egen bil och annat som kännetecknar den moderna tidens djupaste moraliska förfall.

Ur ett ”systemperspektiv” kan vi inte ha det så här. Menar Hyresgästföreningen och dess stadsplanerare.

Med rapporten i hand går jag runt tillsammans med min hund och försöker föreställa mig ”potentialen”.

En fristående kyrkobyggnad från sextioalet ska boxas in med ett mindre och två större nya hus. På köpet kommer man genom Hyresgästföreningens planer äntligen kunna hugga ner fem tjugofem meter höga lindar som med sina majestätiska kronor och svalkande grönska får antas ha provocerat lokalbefolkningen i många decennier.

En villaägare kommer att slippa problemen med att sköta sin tämligen nyanlagda pool och istället få fyra radhus på tomten, kloss an mot terrassen. Han kommer också att slippa klippa en tät tremetershäck. På ett annat ställe ryker en säkert femtioårig blandad häckväxtlighet med interfolierade rosenbuskar och fruktträd. Där ska det byggas fem nya kåkar.

I rapportens ”scenario 2” river 22 procent av villaägarna i ”de femtio procent bästa villaområdena” sina hus och bygger istället sex nya bostäder på tomten. Det blir möjligen mer ”hållbart”, alldeles säkert mindre trivsamt. Gör susen för indexet.

En del tyder på att stadsplanerare är något man blir när storhetsvansinnet inte kan stillas genom att bli en simpel arkitekt och då möjligheterna att bli Lenin betraktas som uttömda.

Ordförande i Hyresgästföreningen blir man för övrigt genom att vara socialdemokrat. ■

KYRKOVALET

Svenska kyrkans politisering

När kyrka och stat skildes åt för 25 år sedan hoppades många på mindre politisk styrning. Resultatet har snarare blivit det motsatta.

Av JACOB RUDENSTRAND

Under lång tid har de flesta svenska politiska partier bekant sig till principen om armlängds avstånd till kulturen. ”Den konstnärliga friheten är en förutsättning för den kreativa processen och att garantera denna frihet är politikens viktigaste uppgift”, kan man läsa på Socialdemokraternas hemsida. Centern vill inte vara sämre: ”Kulturen ska vara fri från politiker som vill styra vad den ska handla om.” Och när Sverigedemokraterna hävdade att politiker måste få ha synpunkter på skattefinansierad konst och kultur kritiserades detta från såväl intresseorganisationer som politiker till höger och vänster. Stödet för armlängdsprincipen tycks helt enkelt vara kompakt. Kulturen måste stå fri från politisk styrning. Den måste ha rätt att utmana och provocera.

När det gäller relationen till religionen är inställningen dock den motsatta. I synnerhet i fråga om Svenska kyrkan, 25 år efter kyrka/stat-separationen – vad som officiellt benämndes som en ”relationsförändring”. Då hoppades många på mindre politisk styrning men resultatet har snarare blivit det motsatta. Vikten av armlängds avstånd talas det sällan om från de politiska partiernas sida.

Regeringen utser förvisso inte längre ärkebiskop (den siste var KG Hammar år 1997 under Göran Perssons tid som statsminister), men knappast någon annan luthersk kyrka är så starkt präglad av partipolitik. Svenska kyrkan är den enda episkopala kyrka i världen vars biskopar inte har rösträtt i det egna kyrkomötet. Där återfinns istället representanter för mer

Har partipolitiken en plats i kyrkan? Bilden: Uppsala domkyrka.

eller mindre partipolitiska nomineringsgrupper.

Bland grupperingarna med direkt partipolitisk koppling återfinns Socialdemokraterna – som även är den överlägset största nomineringsgruppen – följt av Centern och Sverigedemokraterna.

På många sätt fungerar dessa nomineringsgrupper som partiernas förlängda arm, eftersom de lyder under sina respektive partiorganisationer. Samtidigt framstår det som motsägelsefullt att de kvarvarande riksdagspartierna i Svenska kyrkan å ena sidan tar ställning för specifikt kristna övertygelser i kyrkovalet, å andra sidan gör anspråk på att vara seku-

lära partier i riksdagen som vill representera väljare oavsett religiös övertygelse.

Lika lite som en kyrka bör kunna styra staten genom religiösa påbud i ett öppet och fritt samhälle, bör staten, regeringen eller politiska partier kunna styra en kyrka. Trots detta tyder lite på att de kvarvarande partierna skulle vara intresserade av armlängds avstånd. Så sent som 2017 sa Stefan Löfven (S), som då var Sveriges statsminister, till *Kyrkans tidning*: ”Kyrkan kommer att vara en intressant arena för socialdemokratin inom oöverskådlig tid, jag kan inte se slutet på det engagemanget.”

Och i våras, i samband med Socialdemokraternas kyrkovaletsupptakt under

Forts. →

Svenska kyrkan är den enda episkopala kyrka i världen vars biskopar inte har rösträtt i det egna kyrkomötet. Där återfinns istället representanter för mer eller mindre partipolitiska nomineringsgrupper.

partiets kongress, dammdes SSU:s kampanj från 2013 med budskapet ”Jesus var sosse” av. ”Självklart, Jesus var sosse”, upprepade partisekreterare Tobias Baudin och liknade dagens riskkapitalister vid månglarna i templet.

I partiets kyrkovalmanifest fanns dock inget utrymme för snickarsonen från Nasaret. Han nämns inte alls. Däremot talades det i allmänna ordalag om tro, hopp och kärlek. Samtidigt är man föredömligt specifik i hur Svenska kyrkan ska ställa sig till upphandlingskrav, klimat, jämställdhet och den svenska modellen. Andra nomineringsgrupper anklagas i sin tur för att enbart vilja hjälpa kristna och ställa grupp mot grupp. I *Dagen* beskriver Lena Hallengren, partiets gruppleddare i riksdagen, Socialdemokraterna som garanten för att kyrkan inte ska kapas av fundamentalistiska och intoleranta krafter. Som om partierna måste rädda Svenska kyrkan från sina anställda och aktiva medlemmar.

Svenska kyrkan är givetvis mer än politik. Den är även mer än biskopspåbud om bön och klockringning för offren i Gaza – men utan att inkludera den israeliska gisslan. Eller för den delen Twitterinlägg om att Svenska kyrkan ”alltid varit woke”. Den är gudstjänster och församlingsutveckling, dop och begravning, kulturhistoria, diakoni och så vidare. Som det står i början av kyrkoordningen, Svenska kyrkans regelverk:

”Svenska kyrkan framträder lokalt som en församling. Denna är den primära enheten inom kyrkan. Församlingens grundläggande uppgift är att fira gudstjänst, bedriva undervisning samt utöva diakoni och mission. Syftet är att människor ska komma till tro på Kristus, en kristen gemenskap skapas och fördjupas, Guds rike utbreddas och skapelsen återupprättas. Allt

annat som församlingen utför är stöd för och en konsekvens av denna grundläggande uppgift.”

Samtidigt är det värt att fundera över vilka andra från staten oberoende organisationer som har en så stark partipolitisk närvaro och prägel. Inte minst när en tidigare regeringschef anser att vad som var statskyrkan ännu är en ”intressant arena” för att driva politisk ideologi. Hur ska man ens förstå relationsförändringen från milennieskiftet?

Därför är det intressant att läsa hur Sveriges största parti själva beskriver utvecklingen i Svenska kyrkan. I *Reformens väg – om socialdemokratin och kyrkan* (2020) beskriver författaren och journalisten Jesper Bengtsson för den socialdemokratiska tankesmedjan Tidens räkning hur det socialdemokratiska ”partiet har varit med och steg för steg flyttat kyrkans värderingar i progressiv riktning”. Uppskattande beskriver Bengtsson de politiska idéernas betydelse för Svenska kyrkans avgöranden:

”Som reformprojekt betraktat är förändringen av kyrkan nästan unik i sin ut hållighet och sin långsamma men grundliga process. Det har fått ta tid. Varje steg har föregåtts av utredningar, diskussioner, remisser, nya utredningar och till slut även beslut. Ibland har kyrkan ändå inte varit redo, som i frågan om kvinnliga präster. *Då har staten gripit in och pressat kyrkan framför sig [...]* Steg för steg har kyrkan klivit in i modern tid”[min kursivering].

Istället för att låta kyrkan vägledas av egna teologiska ställningstaganden, har det alltså varit viktigt för partiet att *pressa kyrkan framför sig*. Klas Hansson, tidigare direktor vid ärkebiskopskansliet (1994–2000), instämmer. I *Kyrkomöte och partipolitik* (2019) skriver han att det finns en

”partipolitisk påverkan på ett övergripande, idémässigt plan” i kyrkomötet. Eftersom ett antal nomineringsgrupper företräder riksdagspartier innebär det att ”det är en partistyrrelse i ett sekulärt politiskt parti som fastställer agendan för hur en kyrka, formellt fri från staten, ska formas för framtiden”.

Hur har de politiska idéernas betydelse uttryckts? När tidningen *Dagen* år 2023 gick igenom de krav som Svenska kyrkan ställt på riksdagspolitiken under de gångna åren framträdde ett mönster. Det kunde handla om att stoppa krav på språktest för medborgarskap, behålla reduktionsplikten, återställa enprocentsmålet i biståndet, tillåta konfessionella friskolor, stoppa planerna på en gruva i Kallak, och att utreda om Israel gör sig skyldig till apartheid. Utifrån dessa krav formulerade tidningen 20 olika påståenden som skickades till riksdagspartierna varpå man fick ett tydligt svar.

Mest stöd fick Svenska kyrkan av V och MP. I hela 17 av 20 frågor skrev de under på Svenska kyrkans hållning. Och i andra änden fanns SD som tyckte likadant som Svenska kyrkan i endast två frågor. Bland övriga partier instämde L med i nio, C i åtta, S i sju, M i sex och KD i fem.

Noterbart är alltså att Svenska kyrkans hållning i många fall var än mer progressiv än Socialdemokraternas. Samt att den vann mest gehör hos det tidigare antiklerikala Vänsterpartiet. Ärkebiskop Martin Modéus var dock kritisk till granskningen då den fokuserade på politiska krav, inte på de mer inomkyrkliga frågorna.

”Det är dock viktigt att Svenska kyrkan inte smalnar av så att människor upplever att man behöver tycka lika. Vi är en folkkyrka, och det ska finnas rum för en bredd av åsikter inom samhällsfrågor. Vi måste ta kritik på allvar och ständigt vara varsamma och respektfulla i våra uttalanden”, sade han.

Frågan är om ledamöterna i kyrkorådet kommer att hörsamma ärkebiskopens råd eller om det är partiboken som talar högst när man möts under hösten efter kyrkovalet. ■

Jacob Rudenstrand är skribent och biträdande generalsekreterare för Svenska Evangeliska Alliansen.

FÖRSVAR OCH SÄKERHET

Fiaskot för Must får följder

MIKAEL HOLMSTRÖM
är journalist och författare
med inriktning på för-
svarsfrågor.

**”Det finns
knappast
någon
invasion
någonsin som
det varnats så
mycket för.”**

Sveriges regering togs på sängen när Ryssland den 24 februari 2022 startade det största kriget i Europa sedan 1945. Orsaken till överraskningen var att Sveriges hemliga underrättelsetjänst misslyckats med sin viktigaste uppgift: att förvarna och fungera som rikets alarmklocka.

Storangreppet kom därför ”oväntat” för regeringen i Stockholm. Det fiaskot får nu konsekvenser. De hemliga tjänsterna har utretts och kan stuvras om. Och vi medborgare får därigenom en sällsynt inblick i statens allra hemligaste verksamhet.

Helt central i den svenska processen inför krigsutbrottet var den Militära underrättelse- och säkerhetstjänsten (Must). Vad många inte vet är att Must, trots namnet, också är Sveriges civila utrikes underrättelsetjänst.

Flera andra myndigheter, som Försvarets radioanstalt (FRA) och Totalförsvarets forskningsinstitut (FOI) arbetar visserligen också med underrättelser. Men det är Must som, med ett hemligt antal anställda, har det unika uppdraget att inhämta, bearbeta, analysera och rapportera om yttre hot mot Sverige, såväl militära som andra hot. Must är en så kallad ”multi-source”-myndighet som i kvalificerat hemliga rapporter ger regeringen den samlade överblicken. Must får därmed i praktiken ett tolkningsföreträde – ett slags monopol på sanningen.

Under 2021 kom allt fler politiska och militära signaler om att Ryssland förberedde ett storangrepp på Ukraina. På sommaren skrev Rysslands president Vladimir Putin att Ukraina saknade existensberättigande. På senhösten delade USA och Storbritannien underrättelser med västländerna och från december varnade de öppet för en rysk storinvasion. Ryssland ställde ultimativa krav på Nato och kommersiella satellitbilder visade hur stora ryska truppstyrkor drogs samman runt Ukrainas gränser.

”Det finns knappast någon invasion någonsin som det varnats så mycket för”, sade mig Natochefen Jens Stoltenberg i mars 2022. I Sverige hade FRA och FOI i december 2021 tagit till sig signalerna från omvärlden medan Must låst sig vid en annan linje. Dess chef Lena Hallin sade i januari 2022 att Ryssland ”inte vill utmana för mycket” utan

sökte ”undvika en militär insats”. Missbedömningen ledde till att regeringen Kristersson tillsatte en underrättelseutredning, ledd av förre utrikesministern Carl Bildt.

”Must såg att ett fullständigt anfallskrig mot Ukraina skulle vara en stor politisk och militär-strategisk risk för Ryssland, och därmed inte var sannolik. Det fanns dock information som pekade i olika riktningar vilket borde ha lett till en omprövning av analysen och att ett bredare scenario-arbete inleddes i det svenska systemet. Musts löpande bedömningar fick stor betydelse för hur regeringen bedömde utvecklingen”, konstaterar Bildts utredning.

En bra underrättelsetjänst ska inte tala om vad en regering vill höra – utan vad den behöver höra. Sveriges regering leddes vid upptakten till Ukrainakriget av Magdalena Andersson. Hennes utrikesminister Ann Linde var så övertygad om att Must hade rätt att hon konfronterade USA:s utrikesminister Antony Blinken vid ett slutet mötet i Arlandastad den 2 december 2021. Talet om krig gjorde situationen för Ukraina svårare, sade Linde och ifrågasatte USA:s uppgifter, stödd på Musts bedömningar.

Sverige var dock inte ensamt med att ha fel om storkriget, även underrättelsetjänsterna i Frankrike och Tyskland tog miste. I Frankrike fick underrättelsechefen sparken. I Sverige blir lösningen en stor omorganisation enligt Carl Bildts 270-sidiga utredning från i juni i år.

Must föreslås under överbefälhavaren bli renodlad mot militära hot och mister både den civila underrättelsetjänsten och Sveriges hemliga agenter med falsk identitet vid Kontoret för särskild inhämtning (KSI).

En helt ny, civil, utrikes underrättelsetjänst föreslås under regeringen, troligen underställd UD. Den ska ledas av en nationell underrättelsechef som även tar över ansvaret för KSI:s agenter.

Men förslagen fick snabbt mothugg: ”Den nya centraliseringen med sin närhet till den politiska makten ökar risken för anpasslighet och grupptänkande”, varnade tidigare underrättelseofficeren Johan Wiktorin i DN. Bildt svarade att alla röster nu ska få komma fram: ”i pluralismen ligger en styrka”.

Det låter sig sägas, men vad ska hindra att det skapas ett nytt sanningsmonopol? ■

DEBATT

ÅSIKTERNA ÄR
SKRIBENTENS EGNA

FOTO: TT

Medierna brister i granskningen av Gazakriget

Det finns ingen pressfrihet i Gaza – allt kontrolleras av Hamas. Ändå publicerar stora mediebolag vittnesmål och rapporter därifrån som om det vore sant och relevant. Av **BENGT G NILSSON**.

När jag arbetade på SVT:s *Aktuellt* som utrikesreporter för många år sedan fanns det vissa dagliga rutinsysslor på redaktionen i Stockholm. En sådan var att ta emot videomaterial som skickades via satellit från någon utländsk tv-kanal. Det var nyhetsbilder från diverse krishärda i världen. Mitt jobb var att granska materialet och kolla att det var sant och relevant genom att jämföra innehållet med det som rapporterades av nyhetsbyråer som exempelvis Reuters och AFP. Den granskningen var oerhört viktig. Inget fick gå ut i sändning i svensk tv om det inte hade dubbelkollats mot andra nyhetskällor.

Därefter skulle det ofta fylliga videomaterialet klippas ned och redigeras till

lämpligt sändningsformat. Slutligen skrev jag en speakertext och läste in den. Några timmar senare nådde inslaget de svenska tv-tittarna.

Det hände mer än en gång att jag dagen därpå stötte ihop med någon bekant som tittade förvånat på mig, och utbrast att han ju hade sett mig rapportera från Beirut föregående kväll. Eller Johannesburg, eller Sarajevo. Jag fick då förklara hur det hängde ihop och såg ofta hur det väckte undran på gränsen till misstänksamhet. ”Så du var inte där? Du satt i Stockholm!”

Minnet av detta, hur jag oavsiktligt lurade tittarna, återkommer nu praktiskt taget varje kväll när jag ser nyheter från Gaza.

När Hamas attackerade Israel den sjunde oktober 2023 fylldes tv-sändningarna först av bilder på den barbariska at-

tacken i sig, och tagandet av gisslan. Det var till stor del Hamas eget material filmat med kroppskameror. Bilderna fick bred spridning och väckte avsky mot terrorgruppen. Men när sedan Israel slog tillbaka med ett massivt anfall mot Gaza, då ändrades hela scenariot. All äkta nyhetsförmedling upphörde.

Svårigheterna med att rapportera från Gazaremsan beror på de mycket speciella förutsättningarna. Ytan är endast 365 kvadratkilometer, området är drygt fyra mil långt och drygt en mil brett. På grund av Hamas aggressivitet gentemot Israel är hela området sedan länge omgärdat av en mur och till viss del av ett kraftigt stängsel. Det var det stängslet som revs vid attacken den 7 oktober.

När kriget bröt ut ställdes de interna-

tionella nyhetsmedierna inför ett svårt dilemma. Alla ögon riktades mot Gaza men ingen reporter släpptes in där. Det var och är förenat med livsfara. Likafullt har vi en daglig rapportering därifrån. Hur är det möjligt?

Det visade sig att det fanns ett försvarsligt antal fullt kompetenta arabiska videofotografer utrustade med moderna kameror på plats, redan innan kriget bröt ut. Utländska tv-bolag, bland andra SVT, slöt avtal med dessa. En metod utvecklades som går ut på att fotografen i Gaza skickar sitt filmade material till SVT:s korrespondent i Israel. Den senare gör det jag gjorde på min tid, redigerar materialet och läser in en svensk speakertext. Men någon faktagranskning görs inte, det är helt enkelt inte möjligt. Inga videofotografer eller journalister kan verka där utan att antingen direkt arbeta för Hamas eller åtminstone förhålla sig till terrororganisationens narrativ när de rapporterar.

De svenska tv-tittarna förleds på samma sätt som mina bekanta som jag nämnde inledningsvis, de tror att det är SVT:s reporter som befinner sig i Gaza. Men så är inte fallet. Han eller hon sitter i Jerusalem men skulle lika gärna kunna sitta i Stockholm. Det skulle inte göra någon skillnad.

Sveriges Radio, SR, gör likadant. Deras korrespondent i Mellanöstern samarbetar sedan lång tid med en palestinier i Gaza som skickar röstmeddelanden som SR:s reporter bearbetar. Inslaget går ut i sändning och få radiolyssnare tänker nog på att den svenska korrespondenten inte är på plats i Gaza, även om det nämns i förbigående.

Västvärldens nyhetsmedier fylls alltså till brädden av material från Gaza men ingen kan på något sätt garantera dess äkthet. Det enda vi kan vara säkra på är att Hamas aldrig skulle tillåta någon arabisk journalist eller videofotograf att till omvärlden leverera material som går emot terrorgruppens intressen.

Tv är ett känslomedium och den vanligaste typen av tv-inslag är därför i kategorin *human touch*, som det kallas. Allt det vi ser på tv som har en Hamasgodkänd arabisk tv-fotograf som upphovsman är ägnat att beröra våra känslor. Det är nödlidande familjer, skadade och svältande

”Tv är ett känslomedium och den vanligaste typen av tv-inslag är därför i kategorin *human touch*, som det kallas.”

barn och barn som längtar efter fred. Reportagen är aldrig analytiska eller problematiserande. Trots att de lokala tv-fotograferna borde ha tillgång till befäl inom Hamas får vi inte se några intervjuer med sådana. Det finns mängder av människor i Gaza som är djupt kritiska till Hamas men de syns aldrig i medierapporteringen. Inte heller maktkampen mellan Hamas, Islamiska jihad och klanerna skildras. Vi ser bara ett oändligt lidande.

Att låta båda sidor komma till tals är en närmast helig journalistisk princip, men den tycks vara skrotad när det gäller Gaza. Allt är *human touch*. Det är därför inte konstigt att politiker över hela västvärlden låter känslorna styra besluten. Det gör de i avsaknad av fakta.

När äkta nyhetsrapportering från Gaza blev omöjlig på grund av omständigheterna valde alltså internationella medier att fylla sina sändningar med okänt journalistiskt material.

Hamas har lyckats med konststycket att starta ett krig och sedan snabbt vältra över all skuld på Israel. Utan den massiva uppbackningen från sådana som SVT, SR och de flesta andra stora nyhetsförmedlarna i västvärlden hade det inte varit möjligt. Ett hederligt sätt att hantera det här problemet skulle vara om mediebolagen sa: ”Beklagar, vi får väldigt mycket så kallat nyhetsmaterial från Gaza men vi har ingen aning om ifall det är sant eller ej. Därför kan vi inte vidarefördela det.”

Den sortens hederlighet existerar inte i mediebranschen. Konkurrensen är för hård, allt för mycket pengar står på spel. Att det här arbetssättet gynnar Hamas tycks inte vålla några etiska grubblerier hos vare sig SVT eller SR. I det som kallas nyhetsrapportering handlar allt om israe-

lisk ondska och palestinskt lidande. Det som hände den 7 oktober 2023 är sedan länge glömt och begravet. KD-politikern Lars Adaktusson var under en period SVT:s korrespondent i Israel. Han har berättat hur han blev tillrättavissad av *Aktuells* utrikeschef när han 2006 rapporterade att Hizbollah i Libanon hade attackerat Israel som genast slog tillbaka. Utrikeschefen sa att de måste betrakta Israel som angripare eftersom dess respons på Hizbollahs attack var så kraftig.

När Adaktusson med sin svenska tv-fotograf levererade ett reportage från den israeliska staden Sderot som visade hur Hamas besköt staden blev han återigen uppringd av utrikeschefen som insinuerade att bilderna var falska.

Adaktusson har också berättat hur en av SVT:s korrespondenter i Mellanöstern vägrade rapportera från det israeliska parlamentsvalet. Han ansåg att hans uppgift som SVT:s man på plats huvudsakligen var att rapportera om det palestinska lidandet.

När Expressen i somras publicerade ett skarpt Israelkritiskt upprop undertecknat av 500 personer, många av dem journalister, väckte det berättigat uppeende.

Israel anklagades för folkmord och bland dem som skrivit under fanns flera prominenta namn från SVT, SR och TV4. En av dessa, korrespondent på SR, sa att han hade skrivit under utan att läsa texten ordentligt. Det är talande för den kultur som råder inom public service.

När bokslut en gång ska göras över hur Gazakriget hanterades av nyhetsmedierna kommer detta som jag beskriver att gå till historien som ett av de största publicistiska haverierna i modern tid.

Det enda vi vet med bestämdhet om det nyhetsmaterial som kommer ut från Gaza, tillsammans med statistiken över dödade och skadade, är att det är godkänt av döds kulten Hamas vars målsättning är att mörda alla judar och att krossa Israel. Och att materialets spridning inte skulle vara möjlig utan aktiv hjälp av bland andra SVT, TV4 och SR. ■

Bengt G Nilsson är författare till Israel och hennes fiender och har lång erfarenhet av bevakning av Mellanöstern. Han har besökt Gaza många gånger.

ILLUSTRATIONER: FREDRIK TJÄRNSTRÖM

Skolan lär inte barn att läsa och skriva

Samtidigt som målen i svenskundervisningen är avancerade saknas numera en grundläggande träning i att läsa och skriva. Detta får långsiktiga konsekvenser för samhället i stort.

AV
FILIPPA MANNERHEIM

En händelse som etsat sig fast i mig som gymnasielärare är när den nya pojken i klassen tog emot pennan jag gav honom och osäkert höll den i handen som om den vore ett främmande föremål. Han kände sig helt enkelt inte bekväm med att använda den, eftersom det var så många år sedan han skrev för hand.

Händelsen är extrem men illustrerar tydligt vad som skett de senaste åren: det analoga lärandet med papper, penna och traditionell bokläsning har fått stå tillbaka. I vissa klassrum har det digitala helt tagit över.

Vi är ett av världens mest digitaliserade länder. Och vi har skapat ett av världens mest digitaliserade skolväsenden, från gymnasiet ända ner till förskolan,

med det uttalade målet att ”det svenska skolväsendet ska vara ledande i att använda digitaliseringens möjligheter på bästa sätt”, för att förbereda eleverna för morgondagens högteknologiska samhälle och arbetsmarknad.

Dagens barn och unga har växt upp med digitala enheter runt sig, lika självklara för dem som luften de andas. Mobilen har blivit en förlängd kroppsdel: de chattar, chillar, skrollar, förströs, umgås, talar och sover med den. Och vi vuxna har med fascination imponerats av hur deras vardagsliv seglat ut på det stora, vida nätet.

I vårt euforiska it-rus med okända framtidsförmågor i fokus har vi glömt bort att det är i människornas tiotusenåriga hjärna som lärandet sker – inte i en extern hårddisk.

Forts. →

”

För mig som lärare
är det tydligt
att något har skett
med barns frivilliga
läsande.

Samtidigt som – eller kanske snarare på grund av att – digitaliseringssunamin vället in över elevernas vardagsliv och skolvärld läser barn och ungdomar allt mindre. ”Läslustraset” bland svenska 15-åringar mellan 2009 och 2018 var bland de största i världen. Idag fritidsläser drygt en fjärdedel av 15-åringarna och bara 15 procent av 18-åringarna varje dag eller flera gånger i veckan.

Det är allvarligt eftersom effekterna av barns och ungas nöjesläsning är större än man kan tro. Dels gynnar tidig och återkommande läsning framtida inlärning. Men nöjesläsning visar sig också leda till tänkande och kreativitet och till ökad empati och minskad stress. Barn som läser kontinuerligt för nöjes skull uppvisar skillnader i hjärnbarken i flera områden i hjärnan som är kopplade till kognition och psykisk hälsa.

För mig som lärare är det tydligt att något har skett med barns frivilliga läsande. För tio år sedan frågade jag alltid eleverna i nya klasser vad de brukade läsa på fritiden. Dagstidningar, magasin, serier, biografier, ungdomsromaner, fantasy, klassiker...?

Idag frågar jag om det är någon i klassen som läser på fritiden. Jag undervisar i svenska på högskoleförberedande gymnasieprogram.

Givet det läsras som undersökningar uppvisat, skulle man ju också kunna tänka sig att skolan steg

in för att kompensera för barns minskande fritidsläsning. Man skulle kunna tänka sig att lärarna i Sverige medvetet och tålmodigt ökade den undervisningsrelaterade läsningen i sina klassrum i försök att kompensera för den minskande läsningen hemmavid.

Men i själva verket är det tvärtom: läsning kopplad till lärares ämnesundervisning har även den minskat drastiskt enligt studier som gjorts. Så här ser det ut:

En tredjedel av eleverna i årskurs sex läser mindre än en sida sakprosetext (alltså fakta- eller lärobokstext) under en vanlig skoldag. Då har man inkluderat läsning på skärm och på papper, under lektionen och i läxa – i alla skolans ämnen. I årskurs nio läser hälften av eleverna inte ens en sida sammanhängande lärobokstext under en vanlig skoldag. Då är alla ämnen inräknade.

Vad gäller skönlitteratur ser siffrorna ännu allvarligare ut. Andelen elever som inte läser en hel sida skönlitteratur under en vanlig skoldag har under en tioårsperiod ökat från 44 procent till 88 procent i årskurs sex och 62 procent till 87 procent i årskurs nio.

Allt fler unga läser allt mindre. Även i skolan!

Att svenska barn och ungdomar inte nöjesläser lika mycket som förr kan vi lärare göra rätt litet åt. Men det är inte försvarbart att läsningen också minskar i skolan, i den ämnesundervisning som skolan och vi lärare själva råder över. Ändå är det precis vad som hänt.

Något har skett i svensk skola som gjort att läsning inte längre är navet för lärarnas undervisning och elevernas lärande. Något har skett som gjort att skriftspråket inte längre anses vara skolans förstaspråk. Något har skett som gjort att allt fler elevers läsande fasats ut ur deras grundutbildning och ersatts av annat. Något har skett som gjort att, som framgår i Vi Lärare (16 november 2023), över 20 procent av eleverna i årskurs nio går ut skolan som ”funktionella analfabeter”. De har alltså inte erhållit en sådan nivå på sin läsförståelse att de kan klara av vardagen, studier och arbetsuppgifter som kräver mer än grundläggande kunskaper.

Det finns såklart många skäl till det allvarliga läge vi befinner oss i. I den här texten vill jag ta upp några av dem.

I ett skolsystem där alla skolor – kommunala som fristående – konkurrerar med varandra om skolpeng och lättundervisade elever, blir en tidskrävande läsundervisning (och speciallärare för den rätt stora grupp elever som behöver mer individuellt stöd vid sidan av helklassundervisningen) alltför kostsam. På en marknad där genomströmning, rykte och söktryck är viktigt för huvudmän och enskilda skolors överlevnad blir den ansträngande läsningen snarare ett hinder för ”elevkundernas” krav på höga betyg

Läsning är inte längre navet i undervisningen.

i stofftyngda, teoretiska ämnen som historia, samhällskunskap, fysik och biologi. Det är lättare att "tala sig till" ett högt betyg i samhällskunskap än att läsa och skriva sig till det.

Progressiva, elevdrivna arbetssätt där läraren fungerar som en instruerande och handledande "coach" är dessutom billigare än traditionella, lärarledda metoder. Att förbereda och efterarbeta lektioner där lärande genom ansträngande läsning står i centrum är tidsödande och dyrt. Och det kräver välutbildade och erfarna lärare.

Samtidigt är en tredjedel av lärarna i grundskolan idag obehöriga. Givetvis kan man hävda att obehöriga lärare också kan vara läsande människor men då bör man känna till att majoriteten obehöriga ofta är yngre, visstidsanställda med avsaknad av eftergymnasial pedagogisk utbildning och med generellt sett färre års erfarenhet i yrket. Det lutar alltså inte åt att denna grupp har möjligheten att hålla läsningens fana högt i dagens klassrum.

Idag söker sig toppstudenterna vid universiteten

till helt andra yrken än läraryrket. Det är förståeligt givet yrkets låga status, ett allt tyngre uppdrag och en stressig och kravfylld arbetsmiljö.

Åtskilliga lärare är idag inte själva läsare, vilket påverkar hur de kan och förmår lägga upp sin ämnesundervisning.

Uöver det har vi fått lärarutbildningar som inte längre utbildar blivande lågstadielärare i den vetenskapligt grundade metodik som de behöver för att kunna lära små barn att läsa och skriva. Lärarstudenterna får lära sig om olika läsmetoder men inte vilken läsinlärningsmetod som är den mest effektiva och heller inte tillräckligt mycket om hur de ska genomföra den i klassrummet med eleverna. Metodiken, själva hantverket i läraryrket har tonats ner i utbildningarna, vilket gjort att många legitimerade lärare saknar kunskaper om hur de ska bedriva evidensbaserad läsundervisning.

Forts. →

Skrollandet har tagit över klassrummen.

Än värre är att det saknas ett tydligt och explicit stöd i ämnes- och kursplaner för en undervisning där inläring genom inläsning av traditionell text står i fokus. Jakten på att utveckla elevers kognitiva förmågor, de som nämns i betygskriterierna, såsom förmåga att "resonera", "analysera", "självständigt tolka", "diskutera", "argumentera" och "föra fram egna åsikter", skapar en kortsiktig och opedagogisk undervisningsmodell som jag litet skämtsamt brukar kalla för "produktpedagogik".

"Produktpedagogiken" har en slutprodukt som mål med undervisningen. Denna slutprodukt ska levereras av eleven så att läraren får betygsunderlag. De mål som formuleras i betygskriterierna måste "checkas av" och blir således styrande för hur läraren kan lägga upp sin ämnesundervisning.

Låt oss ta formuleringen i betygskriterierna för betyget E i svenska i årskurs nio som exempel. Där står att eleven ska kunna skriva "olika slags texter med viss språklig variation, i huvudsak fungerande struktur och innehåll samt viss anpassning till texttyp, syfte, mottagare och sammanhang". För att kunna bedöma eleverna på detta mål, får eleverna i uppdrag att skriva debattartiklar, krönikor, recensioner, rapporter och så vidare, alltså olika sorters texttyper (litterära produkter) medan lärarens undervisning koncentreras till att handleda eleverna i denna textproduktion.

Det kan förvisso låta kreativt men eleverna är inte fullfjädrade journalister. De är noviser som befinner sig i en lärandesituation och således otränade på många av de mindre "kunnanden" som krävs för att kunna skriva längre texter, som till exempel skillnaden mellan huvudsats och bisats, versalregeln och regeln för interpunktion. Inte heller har de hunnit er hålla den vuxnas ämneskunskaper eller ordförråd. Men istället för att få explicit lärarledd undervisning i och träna separat på alla dessa svenskämnesrelaterade "byggstenar", uppmanar vi eleverna att kasta sig rakt mot målet. Det viktiga blir inte lärandet i små, kumulativa steg utan att en produkt levereras av var och en av eleverna och kan bedömas av läraren utifrån målen, alltså formuleringarna i betygskriterierna.

I en sådan undervisning finns det inte tid för alla de långsamma, tidskrävande men nödvändiga lärarledda omvägar, så som att högläsa tillsammans, fundera över ord och uttryck i texter, diskutera ett specifikt kapitelinnehåll, reflektionsskriva om det stycke man just läst, öva och nöta sambandsord och ordens släktskap, repetera, lära in nya ord och kunskaper i långtidsminnet – allt detta som är så viktigt för lärandet på en grundläggande nivå.

Ett annat problem är barns och ungas bristande koncentrationsförmåga eller avsaknad av det man kan kalla "djupläsningskompetens", vilket försvårar lärares arbete med en läsaserad ämnesundervisning. I avhandlingen *Läsning og fordybelse: en teoretisk og empirisk undersøgelse af fordybet skønlitterær læsning med særligt fokus på unge læsers romanlæsning i faget dansk* (2020) undersökte den danska forskaren Kristiane Hauer vad det egentligen innebär att fördjupa sig under en läsning. Hon fann att många elever upplevde läsningen som meningsfull men att det fanns en grupp elever som tyckte läsningen var mycket svår. De hoppade över stycken, läste varannan sida, skummade och flackade med blicken och ögnade igenom texten, snarare än läste den.

Jag känner väl igen detta som gymnasielärare och jag är långt ifrån ensam. Skrollandet har lämnat nätets värld och dykt upp i våra klassrum. I synnerhet märks det när vi högläser tillsammans i klassen. Många elever kan inte koncentrera sig mer än någon minut. Sedan börjar de gäspa, skruva på sig, tappa tråden, bli rastlösa, be om att få gå på toaletten eller få en rast. Jag har till och med haft elever som inte har uthålligheten att läsa en roman kronologiskt utan otåligt bläddrar fram och tillbaka i den och ryckigt läser en bit här och där, som om de befann sig på nätet och klickade sig runt. Samtidigt visar studier på en rad vinster av djupläsning såsom skärpt uthållighet, fantasi, kreativitet och bättre reflektionsförmåga.

Ytterligare en omständighet som sätter käppar i hjulet för en ansträngande läsundervisning är det auktoritetstapp läraryrket genomgått de senaste 20–30 åren. Det är inte längre lärarens ord som gäller i klassrummet. Elevdemokrati är inskrivet i skollagen och föräldrarnas önskemål – ibland rena krav – har blivit något man inom skolan och som lärare måste förhålla sig till. Om en förälder kräver att barnet ska få lyssna på inläst material istället för att själv läsa i boken och få muntliga prov istället för skriftliga (ofta för att öka elevens chans till ett godkänt eller högre betyg) är det vanligt att det blir så. Detta oavsett vad jag som svensklärare anser är bäst för elevens lärande på lång sikt.

Vi har dessutom fått en förändrad specialpedagogik som inte främst går ut på att en speciallärare extratränar med elever med kämpar med sin läsning. Istället har vi fått en specialpedagogik med uppdrag att ”undanröja hinder för lärande”, erbjuda ”extra anpassningar” och ”digitala hjälpmedel” så att eleverna kan klara ämnena ändå – utan att behöva läsa, skriva eller anstränga sig. Detta skulle kunna vara ett ämne för en helt egen text (precis som lärarens förlorade auktoritet) men jag nämner det ändå, eftersom det har stor betydelse för hur vi lärare kan och får lägga upp vår undervisning. Om läsningen ska anpassas bort för allt fler elever är det svårt, för att inte säga omöjligt, för en lärare att skapa en ämnesundervisning baserad på läsning.

Allt det här tillsammans skapar antiintellektuella skolkulturer där läsningen alltmer kommit att uppfattas som ett hinder för elevernas möjlighet till måloppfyllelse, vilket givetvis är allvarligt.

Hur genomför man en textcentrerad undervisning i en skola där läsningen anses alltför ansträngande för en allt större del av eleverna och där kravet uppifrån är att läsningen ska ersättas med annat, så att eleven ”lyckas i skolan” – alltså erhåller ett godkänt betyg?

För mig som svensklärare är det nog allra tydligast att läsning som aktivitet blivit sekundär i många klassrum, både för lärandet generellt och som en gemensam upplevelse. Skönlitteraturen (som tidigare hade sitt eget ämne: Litteraturhistoria) har vaskats ner till en marginell kulturyttring bland många andra mer attraktiva, moderna och lättillgängliga.

Nedmonteringen av svenskämnet har pågått i decennier. För varje revidering av ämnes- och kursplanerna har man blåstrat bort ännu litet mer av det klassiska litteraturinnehållet. Svenskan har omstöpts till ett ”erfarenhetspedagogiskt ämne” där elevernas personliga känslor, intressen, erfarenheter och åsikter ska vara utgångspunkten för läsning, diskussioner och skrivande – inte litteraturen i sig själv. Multimo-

”

Läsförmågan förändrar en människas hjärna, bygger om i den, skapar nya nervbanor och påverkar hela hjärnans sätt att fungera.

dala, digitala inslag, alltså kommunikation som består av olika modaliteter såsom ljud, bilder, symboler (till exempel dataspel och film) har länge haft högre status inom skolvärlden och lärare som arbetat med dessa har prisats och klättrat på karriärstegen. Läsning i traditionell bemärkelse har förpassats till undervisningens periferi och uppfattas i många klassrum som en sorts tidskrävande transportsträcka mot den slutprodukt som eleverna förväntas leverera i slutet av ett moment för att uppfylla målen i betygskriterierna och ge lärarna betygsunderlag.

Dagens kunskapsfattiga, instrumentella svenskämne med textproduktion och informationskompetens i fokus leder oss svensklärare bort från skönlitteraturens trollbindande berättelser och epokstudiernas, författarskapens och de klassiska verkens ämnesinnehåll och in i mekaniska instruktioner om olika texters upplägg och form och kritisk granskning av och hänvisningar till texter eleverna fått i uppdrag att googla fram på nätet och som passar för deras egna produkter. Journalistiska texttyper ska ”snickras fram” av barn och unga som inte sällan saknar väsentliga ämneskunskaper, ordförråd och grammatisk ryggradskänsla – det de skulle ha fått genom att läsa. Ungas problem med de och dem är ett tydligt exempel på det. Ingen läsande människa skriver ”Dem var glada” eller ”Hon såg de”.

Forts. →

”

De är essentiella verktyg för människan att strukturera och förädla sina tankar på.

Att lära sig läsa är svårt för många barn. Hjärnforskaren Martin Ingvar beskriver det som att hjärnan rentav är ”ovillig”. Här krävs en systematisk och medveten undervisning av välutbildade lärare som vet hur man gör och som förstår det motstånd som många barn upplever, och inte ser detta motstånd som ”sjukligt” eller avvikande.

Men istället för att se ansträngningen som en del av lärandet har vi anpassat bort läsningen ur många barns skolvärld. Istället för speciallärarstöd när läsningen går trögt (vilket den gör för en stor del av mänskligheten om vi inte får denna lärarledda undervisning och kontinuerliga övning) har eleverna fått en surfplatta att jobba med. Istället för att stötta in eleverna i den viktiga inläsningen i läroböcker genom förberedda föreläsningar och klassgemensamma, lärarledda textbearbetningar har elever som tycker läsningen är svår fått lyssna på inspelad text via digitala ”hjälpmedel”. Istället för att ge elever stöd via den viktiga handskriften som skapar minnesspår i våra hjärnor och stöttar läsutvecklingen (vi känner i handen hur ”abborre” och ”hade” stavas och var punkten ska sitta) har vi låtit eleverna trycka på knappar och använda stavningskontroll på datorn som löser allt sådant åt dem. De grundverktyg – handskriften och läsningen – som förr var självkla-

ra läranderedskap i undervisningen, har frångåtits många av dagens elever.

Upp till gymnasiet – och även upp till högskolan – strömmar ungdomar som inte kan läsa eller skriva på den nivå som krävs för att ta till sig en akademisk utbildning, och väl där förväntas lärarna ”anpassa” undervisningen så att den fungerar ändå, utan skriftspråket som bärande element i utbildningen.

Inom skolvärlden florerar numera uppfattningen att det inte spelar någon roll hur en elev lär in kunskaperna eller själv uttrycker dem – bara denne behärskar själva ämnesinnehållet. Som att teoretiska kunskaper i historia, samhällskunskap, biologi eller fysik svävar fritt i någon sorts ickefärdigt vakuum och kan inhämtas och uttryckas på litet olika sätt, beroende på elevernas önskemål, uppfattade behov och dagsform.

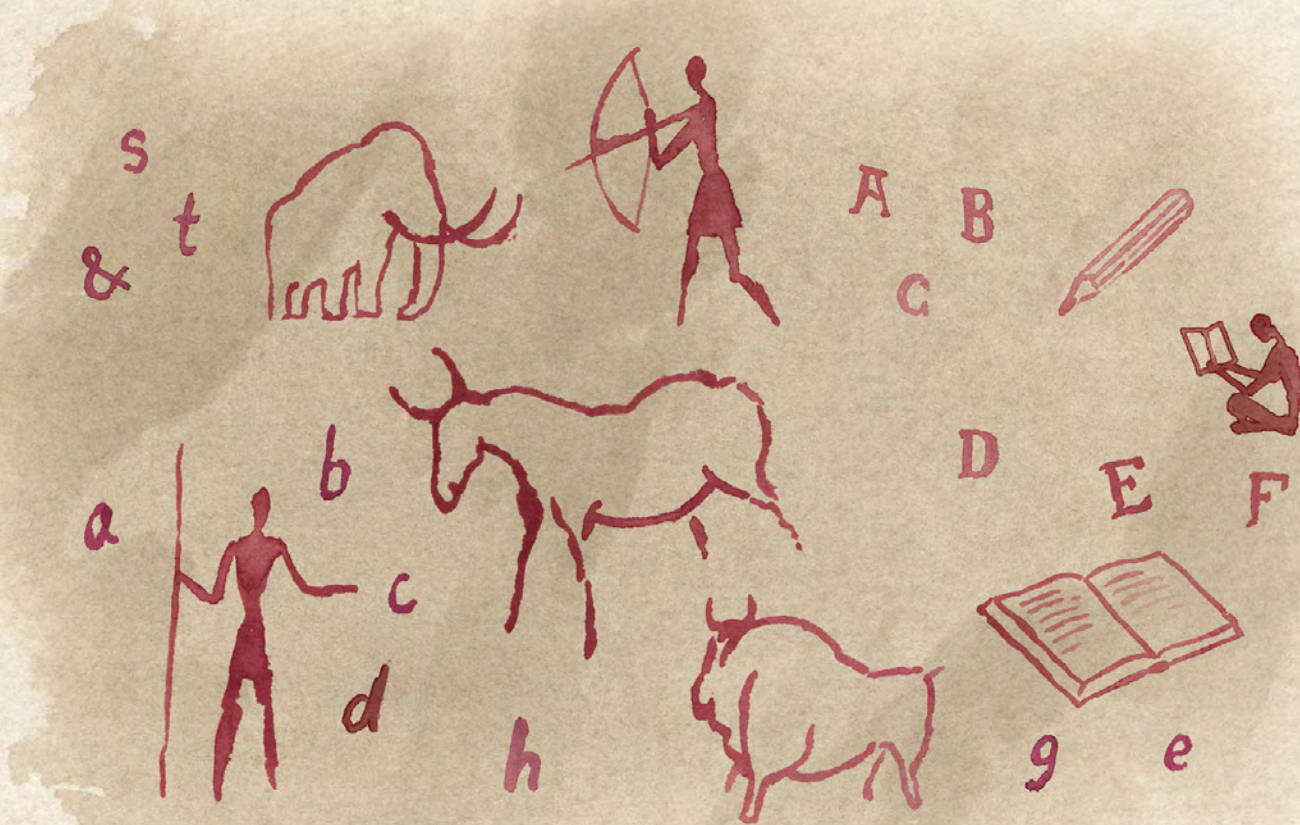
Men läsningen är inte bara en av många vägar till kunskap. Skriftspråket är inte bara ett bland många andra uttrycksformer. De är essentiella verktyg för människan att strukturera och förädla sina tankar på.

Läsningen bidrar till att utveckla och stärka ordförrådet men även vårt abstrakta tänkande, vilket är avgörande för barns utveckling. Läsningen utvecklar oss kritiskt och kreativt och vi blir genom den medvetna om språkets struktur.

Vårt unika skriftspråk utvecklar oss människor på sätt som andra uttrycksformer inte kan göra. Inom kognitionsforskningen har man funnit en stark ömsesidig påverkan mellan att utveckla sina kunskaper och att utveckla sin läsförmåga. Inget slår läsning när det handlar om kunskapsinhämtning.

I boken *Det oundgängliga klassrummet. En framställning på kognitionsvetenskaplig grund* ägnar Agneta Gulz och Magnus Haake, professor respektive docent i kognitionsvetenskap med inriktning mot lärande och undervisning, ett helt kapitel åt varför att läsa och skriva i traditionell bemärkelse även har en större betydelse och vidare mening än man kanske vanligtvis tänker sig. De kallar ”läsa” och parhärsten ”skriva” för ”universalnycklar”, helt enkelt för att dessa färdigheter har sådana stora fördelar när det kommer till människans lärande. Läsförmågan förändrar en människas hjärna, bygger om i den, skapar nya nervbanor och påverkar hela hjärnans sätt att fungera. Minnet förbättras, liksom det abstrakta tänkandet, problemlösning och förmågan att planera.

Politiker, skolmyndigheter, huvudmän, lärarutbildare, skolläda, lärare, övrig pedagogisk perso-

Skriftspråket utvecklar oss som människor.

nal i skolan liksom föräldrar – alla måste vi börja ta hänsyn till vad som händer i huvudet på en ung person som läser. Och vice versa: vi måste börja förstå vad som inte händer när vi anpassar bort läsningen för allt fler elever i skolan, för att den anses vara för svår och för ansträngande för eleven eller för dyr för samhället att säkerställa. Vi får inte ersätta läsningen med annat, bara för att det är lättare och billigare. Det kommer att sätta djupa spår i varje enskilt barn som inte får läsningen med sig – och det kommer att sätta djupa spår i vårt samhälle. För vad händer när vi får poliser, socialsekreterare, psykologer, sjuksköterskor, lärare, civilingenjörer och jurister som inte utvecklat förmågan att skriva, läsa eller tänka kring sitt samhällsbärande uppdrag genom en gedigen läs- och skrivförmåga?

Jag förstår att min text om en skola utan ett skriftspråk kan upplevas som en dystopisk domedagsskildring av ett framtida samhälle där läs- och skrivkunighet inte längre är en självklarhet för alla. Det är inte min avsikt. Detta är inte en minnestext på den

svenska skolans gravsten. För det betryggande i denna övrigt nedslående skolberättelse om läsningens nedprioriterade plats i skolan, är nämligen att vi har facit. Vi vet hur vi gjorde när majoriteten barn i Sverige lärde sig läsa och skriva i skolan. Vi vet hur vi gjorde när vi lät undervisning i teoretiska ämnen bygga på inlärande av ämneskunskaper via inläsning av traditionell text.

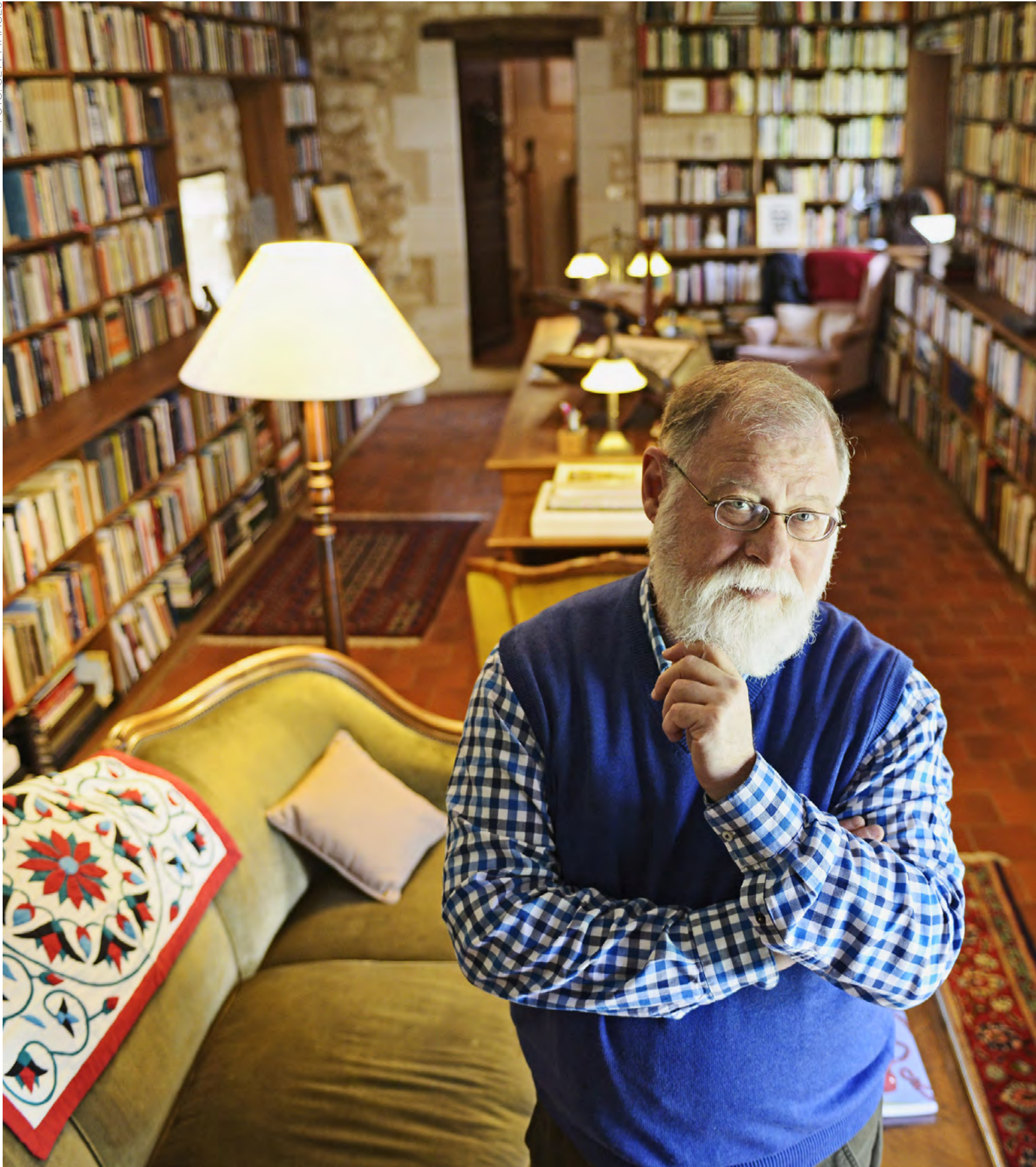
Vi vet hur vi gjorde när läsning av skönlitteratur hade en självskriven plats i svenskämnet. Och vi vet hur vi gjorde när vi med specialpedagogiska metoder stöttade den tredjedel barn som vi visste skulle ha litet svårare för sig i skolan, in i läsandet.

Det är faktiskt bara att bestämma sig, skapa förutsättningar för att vända skutan och sätta igång. ■

Filippa Mannerheim är gymnasielärare, läroboksförfattare och skolskribent.

En version av texten ingår i antologin *Barnet och boken. Perspektiv på ungas läsning*, Bokförlaget Stolpe (2025).

FOTO: GETTY IMAGES

Alberto Manguel
omgiven av sina
böcker.

”BIBLIOTEK ÄR EN MOTVIKT TILL KAOS”

Författaren **Alberto Manguel** donerade sin boksamling till Lissabon. Nu rustar staden upp ett gammalt palats för att här-
bärgera de över 40 000 volymerna.

AV
HENRIK NILSSON

Jag är inte ensam. Så skriver författaren Alberto Manguel i sin mest kända och översatta bok *En historia om läsning*. Orden syftar på insikten om att han delar läsningens makt och ansvar med främmande människor genom olika tider. Manguel är sedan länge en världsledande auktoritet på läsningens, böckernas och bibliotekens historia. Hans kosmopolitiska uppväxt och vuxna liv gör att han ledigt rör sig över en rad olika språkliga och kulturella gränser. De flesta av hans böcker är dock skrivna på engelska, som också är det språk han föredrar att samtala på. Han är född i Argentina, har kanadensiskt medborgarskap men lever numera i Portugal sedan 2020.

Vi träffas på baksidan av ett anonymt höghus i ett av Lissabons bostadskvarter. De undre delarna av byggnaden visar sig rymma omfattande arkiv som kommunen förfogar över. Här katalogiseras Manguels väldiga boksamling av ett arbetslag bibliotekarier, i väntan på att dess permanenta hem i ett palats från 1700-talet nära Tejofloden inrättas.

Alberto Manguel stiger ut ur taxin med en smidighet som får honom att se åtminstone ett decennium yngre ut än hans sjuttiosju år fyllda. Blicken är vänlig och uppmärksam. Det finns något väl förberett över hela hans uppenbarelse, och det första han gör när vi slagit oss ner är att prydligt lägga upp två böcker på bordet. Det är det svenska

”Den enda bok jag har slängt är Bret Easton Ellis *American Psycho*.”

FOTO: PRIVAT

Alberto Manguel (f 1948) är sedan 2020 chef för det läsningshistoriska centret Espaço Atlântida.

originalet och den portugisiska översättningen av min egen novellsamling *Nätterna*, *Verónica*, som utspelar sig i Lissabon och som han säger sig ha uppskattat. Därefter plockar han upp en liten svart anteckningsbok ur fickan.

– Jag tänkte att du skulle fråga mig om vilka svenska författare jag tycker om, så jag har gjort en liten lista. En jag ofta har återkommit till är Pär Lagerkvist. Men också Per Olov Enquist och Sven Delblanc. Göran Tunströms *Juloratoriet* är en underbar bok. Stig Dagerman var mycket viktig i Argentina på 1970-talet, hans roman *Bränt barn* utövade inflytande på en rad författare där.

Manguel talar eftertänksamt och med en precision i formuleringarna som vittnar om att han undervisat vid några av världens främsta universitet. Som barn led han av astma och var sängliggande i perioder, vilket bidrog till ett tidigt läsintresse. Även om problemen har försvunnit, menar han att erfarenheten av att inte få tillräckligt med luft fortfarande är märkbar i hans tvekande röst – när han skriver, läser och talar – och att den ger en viss rytm åt hans tankegångar.

Kan du berätta lite mer om din familjebakgrund och uppväxt?

– Man brukar säga att det ligger i det judiska folkets natur att alltid befinna sig i exil, och i min släkts fall stämmer det. Mina morföräldrar kom från trakterna kring den ryska staden Jekaterinburg och hamnade som unga i en av de judiska kolonier i Argentina som skapats av baronen Maurice de Hirsch. Så småningom träffades mina föräldrar i Buenos Aires. Kort tid efter att jag föddes 1948 fick min far erbjudandet om att bli Argentinas första ambassadör i Israel. Regeringen hade tjänat pengar på att sälja pass till nazister, och den judiska befolkningen var orolig. Perón ville vara tidigt ute med att utnämna en ambassadör i Israel för att inte kunna anklagas för antisemitism. De första sju åren av mitt liv tillbringade jag det mesta av tiden med en tysktjeckisk barnflicka, som behandlade mig som en vuxen person som skulle utbildas. Vi

talade engelska och tyska. Jag fick lära mig många dikter utantill, av Goethe och andra. När Perón avstattes 1955 återvände vi till Argentina där jag fick min skolgång och lärde mig spanska.

I tonåren brukade Manguel arbeta extra efter skoldagen på den engelsk-tyska bokhandeln Pygmalion i Buenos Aires. Dit brukade också den argentinske författaren Jorge Luis Borges gå på väg hem från sitt arbete som chef för Nationalbiblioteket (en post som Manguel själv långt senare skulle inneha). En dag frågade Borges om han var intresserad av att komma hem och läsa för honom. På det viset blev han en av de personer som fick läsa högt för den blinde Borges, något Manguel finstämt skildrat i den tunna boken *Dagar med Borges*.

Vilka är dina starkaste intryck från tiden med Borges?

– Två saker. Han var aldrig intresserad av hur det gick för mig i skolan eller av att få veta något om mina föräldrar. Jag var bara en ursäkt för Borges att få tala om sina läsningar och utveckla sina idéer. Men det var ett så generöst sätt att dela djup kunskap med ett barn. Den andra saken gick upp för mig långt senare. Jag hade inte riktigt insett att hela Borges verk var ett försök att förstå den egna existensen i tid och rum. De stora frågorna – vad gör jag här, varför är jag här, har jag en mening, har universum en mening – allt detta är närvarande hos Borges i form av olika undersökningar, mer eller mindre allvarliga, ibland satiriska, ibland ironiska.

Numera ser jag Borges verk som en sammanhängande och vidsträckt undersökning av dessa grundläggande frågor. Det påminner om astrofysikens försök att förstå universum genom observationer som inte sammanfaller med vår intuitiva förståelse av universum. För att kunna följa astrofysikens och kvantteorins slutledningar måste man överge sina begrepp om tiden, nuet, det förflutna och framtiden, och försöka greppa något som medvetandet inte kan greppa, vilket är praktiskt taget omöjligt. Borges återkommer ständigt till detta, oavsett om det handlar om att betrakta vårt liv som en fantasi eller dröm inuti en annan fantasi eller dröm, eller att koncentrera universum i ett bibliotek eller i en enskild punkt i tid och rum.

Borges hade ett enastående minne. Det verkar du också ha?

– Jag har bra minne för texter, minns var jag läst något någonstans, kan visualisera sidan, var boken står i hyllan och så vidare. Men inte för andra saker, jag glömmer ansikten, namn och telefonnummer.

I boken *Curiosity* skriver du om att läsare vid olika perioder kan hitta fram till böcker som mer än andra hjälper dem att utforska det egna jaget och världen. För din del har det i en senare fas i livet varit Dantes *Den gudomliga komedin*.

– Ja, Dante var en sen kärlek. Jag hade försökt att komma in i boken ett antal gånger men inte riktigt lyckats. När jag drabbades av en allvarlig sjukdom och var tvungen att hålla mig hemma, blev det en möjlighet att på djupet ge mig i kast med något jag inte läst tidigare. I *Komedin* fann jag ett ändlöst universum som innehöll allt. Jag tycker egentligen att det finns få oförklarliga mirakel i litteraturhistorien. Men hur kunde någon i exil på 1300-talet, utan sitt bibliotek, utan att veta var han skulle sova nästa natt, på ett språk som han nästan uppfann, skapa ett verk som innefattar allt som var känt inom historia, biologi, psykologi, teologi och litteratur vid den tiden, på ett så övertygande sätt, med en så utsökt poesi? Hur kan där finnas så mycket? Och så passande för vår egen tid?

Katalogisering av böcker är ett urgammalt yrke. I *Nattens bibliotek* beskrivs hur du som barn ständigt organiserade om dina böcker.

– Ja, efter färg, storlek och så vidare. Jag tror att idén om ett bibliotek är en tröst för vår medvetenhet om universums kaos. Vi föds in i detta universum och tror att det måste finnas en mening och ordning, men det finns inte. Detta är väldigt svårt att acceptera för oss människor. Så vi inrättar en ordning för det vi vet, erfarenheterna i böckerna, och organiserar dem alfabetiskt eller efter ämnen, länder och språk.

Du har bott längre perioder i en rad olika länder, bland annat Kanada och Frankrike. Kan du berätta om hur du och dina böcker till slut hamnade i Lissabon?

– Jag var tvungen att lämna Frankrike av byråkratiska skäl. Mitt portugisiska förlag berättade för Lissabons dåtida borgmästare att jag var intresserad av att donera mitt bibliotek. De tackade ja, försåg mig med ett arbetslag för att katalogisera samlingen och avsatte en stor budget för att renovera palatset på Rua das Janelas Verdes som stått tomt i femtio år och inte har någon elektricitet. Sen kom pandemin. Nu har jag varit här i fem år.

Så det tar längre tid än planerat?

– Jag vet inte om du känner till det portugisiska uttrycket "obras de Santa Engrácia", som syftar på kyrkan i Lissabon som planerades men slutfördes långt senare. Så är det med allt. Det finns byråkrati. Men jag vill ändå säga att den goda viljan jag mött här skiljer sig från andra länder jag känner till.

FOTO: ESPAÇO ATLÂNTIDA

Det första arbetslaget i palatset är i färd med att rengöra och restaurera interiörens kakelmålningar. Om allt går väl hoppas jag att invigningen kan ske 2028 när jag fyller 80 år.

Platsen heter officiellt "Centro de Estudos da História da Leitura" (Centrum för studier i läsningens historia), men Manguel berättar att eftersom namnet inte var så "sexigt" ombads man hitta ett mer attraktivt. Han valde att döpa platsen efter ön Atlantis – "Espaço Atlântida" på portugisiska. Kanske inte så överraskande med tanke på att Manguel skrivit ett uppslagsverk över fiktiva platser i litteraturen, *The Dictionary of Imaginary Places*.

– Myten om Atlantis förnyar hela tiden sig själv. Ön försvinner och återuppstår i litteraturen genom hela historien. Biblioteket kommer att vara kärnan, men vi kommer också att ha föreläsningar, utställningar och workshops. Alla bibliotek försöker nå ut till en publik, men detta är speciellt eftersom det bär min personliga prägel. Jag kallar det mitt yttre skelett. Det är en aning oroande att öppna sitt medvetande på det här viset, låta människor blicka in i ens intima tankar, eftersom alla böckerna har anteckningar. Det handlar också om valen. Det faktum att jag har betydligt mer Platon än Aristoteles säger något om mig. Men när jag dör kommer biblioteket att förändras, någon annan kommer att ta över och göra andra saker, vara intresserad av andra författare.

Hur många böcker handlar det egentligen om?

– Jag vet inte exakt för jag har aldrig haft en katalog. När donationen gjordes 2020 fanns det unge-

Ett gammalt palats på Rua das Janelas Verdes i Lissabon ska bli hem åt Manguels omfattande boksamling.

Forts. →

FOTO: ESPACO ATLÂNTIDA

Ett helt arbetslag bibliotekarier är i färd med att katalogisera boksamlingen.

fär 40 000 böcker. Men eftersom jag varje dag får nya böcker växer samlingen oavbrutet.

Gör du dig någonsin av med böcker?

– Aldrig. Den enda bok jag har slängt är Bret Easton Ellis *American Psycho*, som jag läste eftersom jag skulle recensera den. Jag har inget emot pornografi och har en hel del erotisk litteratur, men det är en roman om njutningen i att medvetet plåga människor, särskilt kvinnor. Jag kände att boken infekterade mitt bibliotek. Å andra sidan skickade en förläggare mig en gång av misstag två volymer om jordbrukets historia i Senegal mellan 1880 och 1940. Sådana böcker är som hittebarn som lämnas på kyrktrappan. Man tar naturligtvis hand om dem, för man vet aldrig om hittebarnet kanske en dag blir påve. Några månader senare blev jag mycket riktigt ombedd att recensera en bok av en senegalesisk författare som utspelade sig på landsbygden vid just den perioden och kunde då tillhandahålla exakta siffror.

Den fysiska bokens tillbakagång och läskrisen diskuteras i många länder. Hur ser du på utvecklingen? Blir läsarna ensammare, rent av utrotningshotade?

– Det finns flera olika nivåer av läskunnighet, från de mest grundläggande till den som är svårare att uppnå, där läsaren förmår spegla sina erfarenheter i litteraturen, känna sympati för gestalter i en bok och resonera med dess osynlige författare. Det har aldrig funnits någon tid då denna senare kategori läsare har utgjort huvuddelen av befolkningen. Hindren i vår tid är av två slag. Ett har att

göra med tidens värderingar, som betonar det lätta och ytliga i motsats till läsningens värden där det svåra och djupgående är något positivt. Det andra är att varje tid har sina verktyg för att läsa, vare sig det handlar om papyrusrullar, kodexar eller annat, och den digitala läsningens kvaliteter sammanfaller med vår tids fokus på det snabba och lätta. Det är mycket svårt att övertyga människor om saker som går tvärs emot samhällets värderingar. Man kan inte skapa en industri med tekniska hjälpmedel som tränger in i livets alla aspekter, till och med i människors identitet, och samtidigt säga: Glöm allt det där, använd din fantasi, intelligens och reflektionsförmåga till att läsa en bok. Du kan inte ställa en stor tårta framför någon och samtidigt övertala dem att börja banta.

Slutligen, på ett ställe har du skrivit att du gärna tänker dig att såväl du som dina böcker skulle vittra sönder dagen efter din sista, så att du alltså skulle ha dem hos dig.

– Det finns en tradition inom biodlingen som går ut på att när en biodlare dör måste någon gå till bina och berätta om vad som hänt. När den tiden kommer skulle jag vilja att någon gick till mina böcker och berättar att jag inte längre finns kvar.

På förmiddagen efter mötet med Alberto Manguel går jag förbi Palacete dos Marqueses de Pombal på Rua das Janelas Verdes. Några tecken på att palatset har börjat renoveras går egentligen inte att urskilja. Porten är stängd och färgen på den blekgula fasaden flagnar. Men från fönstren på andra sidan byggnaden måste utsikten över Tejofloden och lyftkranarna i hamnen vara magnifik. Jag tänker på de gamla kakelmålningarna där inne, som nu putsas av. Det är trots allt en början. Jag hoppas att palatset en dag kommer att resa sig som ett Atlantis ur glömskans djup.

Under resten av dagen lägger jag märke till dem mer än tidigare. I stadsdelen Santos sitter en man i gammalmodig kavaj på en bänk omgiven av duvor och läser en tummad bok av spionförfattaren Daniel Silva. På en av stadens utsiktsplatser ser jag en turist försjunken i en roman av Sally Rooney. I tunnelbanevagnen bläddrar en ung kvinna ivrigt i en kursbok i juridik. Av någon anledning minns jag hur Manguels röst djupnade av förundran när han vid ett tillfälle talade om Dante: *Hur kan där finnas så mycket?* Jag letar upp en lämplig plats under jakarandaträden och slår upp boken som jag själv håller på att läsa. Ännu är jag inte ensam. ■

Henrik Nilsson är författare, essäist och mottagare av Sorescupriset 2025.

SAMTIDEN

Min vackra verklighetsflykt

SUSANNA BIRGERSSON
är fri skribent.

”Nej, det är för argt, för hårt, för obehagligt, för realistiskt, för orealistiskt, för vulgärt, för långsamt, för hetsigt, för svart, för blått, för cringe, för woke, för trist.”

Jag kan nästan inte titta på tv längre. Jag tuggar i mig nyhetsprogrammen, om jag måste, någon dokumentär, kanske ett enstaka byggnadsvårdsprogram. Men förmågan att njuta av tv-serier har jag nästan tappat. Och då ska man veta att detta var min paradgren många år. Ni förstår: *The Wire*, *Sons of Anarchy*, *West Wing*, *Mad Men*, *Borgen*, *Homeland*, *In Therapy*, *Brothers & Sisters*, *Coupling*, *Band of Brothers* och så vidare...

Med sorg måste jag konstatera att jag inte ids längre. Kanske är tv-serierna sämre. Jag har försökt med både den superrosade *Succession* och den superduperrosade *White Lotus*, liksom med mycket annat. Nej, det är för argt, för hårt, för obehagligt, för realistiskt, för orealistiskt, för vulgärt, för långsamt, för hetsigt, för svart, för blått, för cringe, för woke, för trist. Det beror delvis på att familjelivet gör att tiden man kan lägga på ”verklighetsflykt” ätit upp av verkligheten själv. Men det är inte bara det, för det finns fortfarande en genre jag trivs i.

Sommaren för nio år sedan började min man och jag titta på den israeliska serien *Shtisel*. Aldrig hade jag sett något liknande: en berättelse som utspelar sig i en isolerad, ultrareligiös miljö – men utan att spänningen byggs kring huvudpersonens känsla av fångenskap i den strikta gemenskapen. Den religiösa kontexten är just kontext, den ram som omger karaktärernas liv och handlande, tankar, känslor och relationer. Traditionerna är vad som bestämmer och avgränsar valmöjligheterna. Samtidigt visar *Shtisel* att individualiteten inte försvinner bara för att människor följer gemensamma mångtusenåriga traditioner.

Det kan också hända att särdragen framträder tydligare när huvudsysslan i livet inte är att tillfredsställa sina begär och stilla sin nöjeslystnad – men att föra ett arv vidare.

Serien kretsar kring familjen Shtisel, framförallt den unge drömmande Akiva Shtisel. Han när konstnärsambitioner men arbetar som lärare på en pojkskola och bor tillsammans med sin far, änkemannen, den ärevördige Shulem Shtisel. Den gamle Shtisel försöker uppfostra sin egensinnige son samtidigt som han själv letar efter det som gör livet njutbart, inom det tillåtnas gräns, naturligtvis. Det är fint och ofantligt komiskt.

I tredje säsongen blev melodramen alltmer sentimental och det var en lättnad när finalen var till ända. Men så, tidigare i år, kom en så kallad ”prequel”, en nyproducerad serie om något som ligger före i tiden. I *Kugel* får vi möta Shulems kusin, Nuchem, som bor i Antwerpen med sin fru och giftasvuxna dotter Libbi. Frun vill skiljas redan i första avsnittet och sedan är Nuchem och Libbi lämnade åt varandra, lite som Shulem och Akiva i Jerusalem.

Nuchem är obeskrivlig, gestaltad av den populäre israeliske skådespelaren Sasson Gabay, som lärde sig jiddisch för rollen. Hans kärlek till mat, pengar och berömmelse gör honom nästan till en karikatyr. Men ändå är hans karaktär allt annat än en karikatyr eller en stereotyp. Han har glimten i ögat, och den fint skildrade relationen till dottern ger djup åt karaktären. Oförglömlig är den devis han lever efter: ”Lär dig att skilja mellan vad som är stort och vad som är smått och fokusera sedan alltid, alltid på det lilla.”

Hans dotter är en lätt sorgmodig ung kvinna med författarambitioner. Libbis problem är inte det som brukar plåga unga skribentförmågor, alltså att ingen vill ge ut deras alster. Istället är utmaningen för Libbi att hålla sig kvar i den verkliga världen, med de verkliga människorna, den verkliga kärleken och de eventuella framtida, verkliga barnen. Faran, som hon ser det, är att gå miste om det viktigaste om hon tillåter sig att leva genom karaktärerna hon skapar. Nog för att den ultraortodoxa kvinnorollen spelar in, men Libbi sätter också fingret på ett dilemma som de flesta människor med kreativa yrken kan känna igen sig i. Jag minns en intervju för flera år sedan med Agnes Lidbeck, då debutant, där hon sa att hon skjutit upp sitt författarskap i många år för att inte mentalt försvinna från sina barns liv.

Sommaren 2025 kommer alltid att vara sommaren när vi såg på *Kugel*. Återigen fick vi kliva in i det där universumet där halacha, den judiska lagen, ruftar in livet och effektivt stänger ute omvärlden.

Det är sannerligen verklighetsflykt – men av sådan art att det viktiga, det vackra och det allmänmänskliga bryter fram med desto större klarhet. ■

Den 7 september
2015. Hundratals
flyktingar vandrar
på motorvägen
i Rødby mot
Sverige.

Migrationsexperimentet som havererade

Vad ledde fram till migrationskrisen 2015? Thomas Gür följer spåren bakåt.

Det är söndagen den 6 september 2015. På Medborgarplatsen i Stockholm står den socialdemokratiska partiordföranden och statsministern Stefan Löfven på en scen.

Trots det regniga vädret lyssnar uppåt 15 000 mötesdeltagare när han talar om nödvändigheten av öppna gränser för fortsatt flyktingmottagning:

”Mitt Europa tar emot människor som flyr från krig, solidariskt och gemensamt. Mitt Europa bygger inte murar, vi hjälps åt när nöden är stor.”

Redan tidigare hade Löfven lagt ribban högt för sig, för sin regering och för Sverige. Så högt att det inte fanns en ribba. I en intervju i *Sydsvenskan* i april samma år fick han frågan: ”Finns det något tak för hur många flyktingar Sverige kan

ta emot?” Löfven svarade: ”Nej, det finns ingen gräns. Vi ska ta emot enligt de konventioner vi är bundna av. Vi har klarat det tidigare.”

När Stefan Löfven gav detta svar under våren sökte 1 000 personer asyl i Sverige i veckan. I början av september 2015, när han står på Medborgarplatsens scen, har mängden asylsökande växt till 4 000 i veckan. Men Löfven vidhåller sin inställning. Sverige ska fortsätta att ta sitt ansvar, lovar han åhörarna. Han betonar att svensk mottagning av asylsökande är hela Sveriges ansvar: ”Därför ska alla kommuner ta emot flyktingar – ingen ska kunna smita undan.” Det blir en ansträngning visserligen, men en ansträngning som blir ”på sikt en tillgång för Sverige”. Och därför ska vi fortsätta att ”vara ett land som bär solidariteten som vår största stolthet”.

Föga anar han att han sex veckor senare, på en presskonferens den 24 november

Manifestation i Malmö 2015.

2015, med bister uppsyn och en snyftande vice statsminister, Miljöpartiets Åsa Romson, bredvid sig, ska förklara att den generösa svenska invandringspolitiken nått vägs ände och att den nu istället ska bli EU:s stramaste.

Det är vanskligt att skriva sådant som ”föga anar han”. Men Löfvens uttalanden, direkt efter talet den 6 september: ”Jag tror det vänder nu på riktigt” – för att bara ett par månader senare förbytas i: ”Vi har varit naiva” och ”vi såg det inte komma” torde bekräfta detta. Han anade föga hur det skulle sluta hösten 2015.

Ty det blev ett slut.

När Löfven slängde in handduken och Romsons tårar rann under presskonferensen hade inflödet av asylsökande nått över 10 000 personer i veckan.

Fyra årtionden av dokumenterat oförståndig invandringspolitik hade havererat inom loppet av fyra månader.

De tio år som har gått sedan invandringspolitikens bankrutt har initialt Löfvens egen regering, med regeringen Andersson som efterföljare, och därefter regeringen Kristersson sökt använda till att dels reparera skadorna sedan 1970-talets mitt, dels finna möjliga vägar till ett återtag i betydelsen att söka åter skapa sådant som gått förlorat, tagit skada eller eroderat.

I den förra delen gör sig ett något grovt turkiskt talesätt påmint, men som kan vara lämpligt när det ändå handlar om migration och invandrarpolitik: ”Dün

Stefan Löfven på Medborgarplatsen 6 september 2015.

yedigün hurmalar, bugün g****ü tırma-lar” – ”De dadlar du åt igår, river i din r*v idag”. Alltså: följderna av gårdagens handlingar uppenbarar sig först idag. Men att följderna har blivit uppenbara dagen efter, innebär inte nödvändigtvis att åtgärder därmed sätts in.

Ett exempel är att redan 1993 tog folkpartisten Birgit Friggebo, invandrarminister i Carl Bildts regering, upp i ett kommittédirektiv att många invandrabarns bristande kunskaper i svenska språket var alarmerande: ”Det som förr troddes vara en möjlighet, att barn födda i Sverige skulle kunna växa upp utan att behärska språket, har visat sig kunna inträffa.” (Dir 1993:1) Ett par decennier senare gjorde den då nyblivna moderatledaren Ulf Kristersson ett liknande påpekande i sitt jultal 2017. ”Att elever som är födda i Sverige kan gå nio år i skolan utan att lära sig tillräcklig svenska är helt enkelt oacceptabelt.”

Det politiska systemet, oaktat regeringsbildare, hade således inte fått bukt med ett allvarligt problem som det, vid tiden för Kristerssons tal, identifierat för nästan 25 år sedan. Och inte heller än idag, nu 32 år senare.

Hur gick det då till när Sverige för tio år sedan hamnade i sin allvarligaste demografiska kris på mer än hundra år, sedan den stora emigrationen mot slutet av 1900-talet? Varför bankrutterade det system som en gång hade lanserats med förespeglingen att det skulle, som invandrarminister Anna-Greta Leijon framhöll för riksdagen den 14 maj 1975, ”göra Sverige till något av ett föregångsland på invandrarpolitikens område”?

Förenklat handlar det om att socialdemokratien – som landets avgörande politiska kraft och med en borgerlighet vilken sällan förmått att vara motkraft – dels valde att bortse från ett grundläggande mönster vad gäller invandring och välfärdsstat, dels valde att gå efter annan bortse från sina tidigare politiska insikter om detta förhållande.

Det grundläggande mönstret vid invandring kopplat till de skyldigheter en stat påtar sig visavi sina invånare för deras försörjning, ser ut så här: Ju större utfästelser en statsmakt genom offentliga finanser ger sina invånare vad gäller trygghet

FOTO: TT

Flyktingar närmar sig ön Lesbos i september 2015.

försörjning, oavsett om de arbetar eller inte (utbildning, sjukförsäkringssystem, pensioner, försörjningsstöd), desto högre trösklar eller barriärer måste den inrätta för att hindra obehöriga, läs utsocknes, att ta del av dem. Ekonomins första lag att resurser är ändliga gäller för alla budgetar.

Dessa barriärer består antingen av yttre eller inre hinder.

Yttre hinder är landets gränser. Med höga murar mot omvärlden kontrollerar man inflödet av utomstående, men tillåter att de som man släpper in också får tillgång till de allmänna välfärdsarrangemangen. I vår närhet har Finland haft en sådan immigrationspolitik.

Inre hinder är av juridiskt slag. Det är relativt lätt att komma in i landet, men invandraren är exkluderad från välfärdsystemen vilka är reserverade för med-

borgarna. Och det är hart när omöjligt för en utlänning att förvärva medborgarskap.

Saudiarabien är ett typexempel på en sådan välfärdsstat. Över 75 procent av landets arbetskraftsstyrka består av utländska gästarbetare, men bara saudiska medborgare har rätt att ta del av landets omfattande ekonomiska och sociala rättigheter och försäkringssystem, så som fri sjukvård, avgiftsfri skola, statssubventionerade bostadslån och ibland även fri bostad samt ett generöst pensionssystem.

Utlänningar, inklusive gästarbetare är istället hänvisade till villkor och eventuella förmåner som dikteras av arbetsgivaren, de saknar kollektiv förhandlingsrätt eller strejkrätt.

En tredje kategori är länder som varken reser höga yttre hinder eller tillämpar en strikt boskillnad mellan medborgare och

Nej, det finns ingen gräns. Vi ska ta emot enligt de konventioner vi är bundna av.

Forts. →

En familj stiger av tåget i Stockholm hösten 2015.

invandrade utlänningar vad gäller sociala rättigheter. De har istället en kontrollerad och selekterad immigration, med trappstegsförfarande för residerande utlänningars sociala och juridiska rättigheter, där vissa sådana är förbehållna medborgare. De har också en målinriktad naturalisation, medborgarskapsprocess, liksom stränga regler om avvisning av illegala invandrare. USA, inte minst på senare tid, samt Kanada räknas till dessa.

Från 1975 års proposition om ”riktlinjer för invandrar- och minoritetspolitiken”, fram till Stefan Löfven och Åsa Romsons presskonferens i november 2015 framstod Sverige på det stora hela som ett land vars politiker – från vänster till höger – inte ansåg att de behövde välja mellan dessa alternativ. Genom decennierna hade det politiska systemet visat sig oförmöget att sätta ned foten trots ökande utanförskap, sociala problem, bidragsberoende och tilltagande välfärdsnationalism, alltså det politiska budskapet att invandrare utnyttjar de offentliga trygghetssystemen som egentligen är avsedda för infödda svenskar i nöd. Det vill säga till dess att de asylsökandes antal mot slutet av 2015 uppgick till 10 000 i veckan, och statsministern tvingades inse att det ändå fanns en gräns.

Visserligen begränsades arbetskrafts-

invandringen mot slutet av 1960-talet efter krav från främst LO, men istället ledde mottagningspolitiken genom generösare asylregler och breddad flyktigmottagning till relativt öppna gränser för invandring. Detta kombinerades med fortsatta, ofta utvidgade, frikostiga åtaganden om försörjning för alla landets invånare – och sedan 2013 till och med med vissa ekonomiska rättigheter för utlänningar som inte har laglig rätt att vistas i landet ens.

Motiveringen i mitten av 1970-talet för avskaffandet av försörjningsvillkoret i samband med att få medborgarskap är symptomatisk: ”Invandrarutredningen föreslår därför att försörjningsvillkoret utgår ur medborgarskapslagen. Varje person i landet kan idag – antingen genom eget arbete eller i form av bidrag från det allmänna – anses ha möjlighet att försörja sig och sin familj.” (SOU 1974:69)

Ett belägg för hur beslutsfattarnas likgiltighet för migrationspolitikens ekonomiska följder sett ut genom åren kom via Riksrevisionen år 2017. (RiR 2017:25) Riksrevisionen presenterade en granskning av 26 migrationspolitiska propositioner under åren 2005–2015 med inriktning på ”huruvida analyserna inför beslut uppfyller kraven enligt gällande styrdokument och om de i övrigt är ändamålsenligt utformade för sitt syfte”.

Granskningen visade att samtidigt som Sverige under denna tid tillfördes närmare 1,3 miljoner nya invånare saknade 11 av propositionerna en bedömning av i vilken grad migrationen skulle påverkas av beslutet. I 16 av dem saknades en bedömning av påverkan på kommunala kostnader. Av de propositioner som tog fram en bedömning kom likväl den absoluta huvuddelen fram till att påverkan på migrationen, påverkan på statsbudgeten och påverkan på kommunala kostnader skulle vara obefintliga eller marginella. Detta samtidigt som kostnaderna för migrationen inom statsbudgeten ökade kraftigt och ”samtliga långtidsprognoser över utgifter på området understskattade det verkliga budgetutfallet”. Så till den grad att denna underskattning ”under de senaste åren uppgått till åtskilliga miljarder kronor om året”.

Ändå fanns en gång i tiden insikten att invandringen till Sverige inte kunde överstiga såväl det svenska samhällets som de offentliga åtagandenas möjlighet att absorbera nykomlingarna utan att det ledde till först svårigheter, sedan friktion och därefter problem.

När den svenska utlänningslagen skulle revideras mot slutet av 1960-talet, skrev Utlänningsutredningen:

”Om inte invandringen i större ut-

Invandrarminister Maj-Lis Löw skärper migrationspolitiken i och med Lucia-beslutet 1989.

sträckning än hittills skett anpassas efter samhällets möjligheter att bereda invandrarna bostäder, utbildning och social omvårdnad av den karaktär som är specifik för att utlänningen skall kunna växa in i det svenska samhället, föreligger uppenbarligen risk för att de sociala problemen och anpassningssvårigheter som knappheten på bostäder, utbildningsmöjligheter och social omvårdnad redan nu gett upphov till bland invandrarna, allvarligt förvärras.” (SOU 1967:18)

Det var denna insikt som försvann från svenskt beslutsfattande i migrationsfrågor vid utformningen av migrationspolitiken under 1970-talet. För socialdemokratin kom den ändå tillbaka i samband med det så kallade Luciabeslutet i december 1989. Den dåvarande invandrarministern Maj-Lis Löw berättade för riksdagen den 14 december 1989 att regeringen dagen innan fattat ett beslut om åtstramning i invandringsspolitiken eftersom ”det svenska flyktingmottagandet befinner sig i en kris”.

Krisen bestod i att under det andra halvåret 1989 beräknades drygt 20 000 personer söka asyl i Sverige – en siffra som egentligen gällde för hela budgetåret 1989/1990. För år 1989 uppgick det förväntade antalet asylsökande till 29 000 personer. (Alltså ungefär lika många som sökte asyl under tre veckor senhösten 2015.)

Regeringen hade därför beslutat om att asyl endast skulle ges till dem som uppfyllde kraven enligt FN:s flyktingkonvention och till dem i övrigt med särskilt starka skyddsbehov. Det innebar att det inte längre skulle vara möjligt att få asyl som krigsvägrare. Inte heller så kallade de facto-flyktingar, det vill säga utlänningar som utan att vara flyktingar enligt flyktingkonventionen inte kunde återvända till sina hemländer, skulle kunna få asyl.

Löw konkluderade:

”Vi har nu nått gränsen för vad vi klarar av. Skall vi framöver på ett bra sätt bereda en fristad åt dem som behöver den allra mest, måste vi idag inskränka möjligheterna för andra att få uppehållstillstånd i Sverige.”

Vad såväl utlänningsutredningen från slutet av 1960-talet och Luciabeslutet 20 år senare försökte fånga, var att den så kallade integrationspotentialen – det vill

Det innebar att det inte längre skulle vara möjligt att få asyl som krigsvägrare.

säga att det svenska samhällets förmåga att inom sina givna system och förmågor framgångsrikt kunna integrera, anpassa eller inpassa invandrare – inte är oändlig. Den kunde mättas eller hade mättats. Ytterligare invandring skulle leda till sociala och ekonomiska (och givetvis i förlängningen) politiska problem.

I Sverige kan man se åtminstone två tydliga indikatorer på att integrationspotentialen kom att mättas redan under 1980-talet.

En sådan indikation har redan berörts; nämligen att barn med utländsk bakgrund kunde genomgå nioårig svensk grundskola utan att ha lärt sig tillfredsställande svenska, vilket regeringen Bildt uppmärksammade 1993. Detta trots att invandrarutredningen i början av 1970-talet hävdade att ”invandrarungdomar som har genomgått hela eller en stor del av grundskolan i Sverige torde inte ha direkta språkliga hinder för fortsatt utbildning i gymnasial skola”. (SOU 1974:69). Självt noterade jag detta problem i början av 1980-talet, när jag flyttade till Stockholm och kunde se att tonåringar med turkisk bakgrund födda i förorterna inte kunde läsa svenska trots genomgången skola, vilket jag skrev om i en artikel i *Aftonbladet* mars 1984.

En andra indikator för mättad integrationsförmåga är utvecklingen av sysselsättningstalen från 1950-talet och framåt för invandrade respektive infödda.

Det har funnits ett sysselsättningsgap mellan infödda och invandrare på arbetsmarknaden så länge i Sverige att det anses vara en del av normalbilden av invandrarres sysselsättning. Den historiska erfarenheten såväl i Sverige som av invandring internationellt är den motsatta; invandrarer, ofta en yngre befolkning som vill hinna ikapp hemlandets befolkning ekonomiskt och/eller vill sända tillbaka pengar till sina

Statsminister Reinfeldt ber svenska folket att öppna sina hjärtan i sitt sommartal i augusti 2014.

ursprungsländer – remitteringar – uppvisar i regel högre sysselsättning än snittbefolkningen.

Det var också sakförhållandet i Sverige från 1950-talet fram till mitten av 1970-talet, utländska medborgare på svensk arbetsmarknad, alltså oavsett om det rörde sig om flyktingar som balter, ungrare eller greker eller gästarbetare som turkar eller jugoslaver. År 1950 var index 120 för utländska medborgares sysselsättning relativt befolkningssnittet. År 1975 hade index för utländska medborgare relativt detta snitt hamnat strax under 100 och 1994 hade det gått ned till drygt 60.

Den svenska arbetsmarknadens förmåga att sysselsätta utländska medborgare i paritet med befolkningssnittets sysselsättningsgrad kom alltså att nå sin integrationspotential ungefär samtidigt som den mångkulturella invandrings- och minoritetspolitiken lanserades.

Ett av de första större besluten i invandringsspolitiken som regeringen Bildt fattade var att den 19 december 1991 upphäva

Forts. →

Ny demokratis Bert Karlsson och Ian Wachtmeister i riksdagen 1991.

Luciabelslutet. Det var betecknande nog den folkpartistiska invandrarministern Friggebo som meddelade detta för riksdagen samma dag, med motiveringen att de skäl som angavs av den förra regeringen inte längre förelåg. Betecknande därför att hennes parti, till skillnad från koalitionsbröderna Moderaterna och Centerpartiet, hade motsatt sig beslutet. Friggebo sade också mot slutet av sitt anförande att återgången till mer generösa bestämmelser "innebär inte med nödvändighet att fler asylsökande kommer till Sverige". (Riksdagens protokoll 1991/92:49)

Återtåget från Luciabelslutet var delvis kopplat till att koalitionsregeringar i Sverige försöker hålla sams genom att respektive parti som ingår i koalitionen får hantera sin hjärtefråga. Och Bengt Westerbergs Folkparti stod för en mer generös flyktingpolitik och var därtill också det borgerliga parti som visade störst aversion mot Ny demokrati, som i valet 1991 tagit sig in i riksdagen med 6,7 procent av rösterna och tvingat regeringen Bildt till ett minoritetsstyre.

Men Ny demokratis efterföljande implosion kom att spela en stor roll för bedömningen av migrationsfrågornas sprängkraft bland samtliga övriga politiska partiers ledningar. De intalade sig att det inte fanns något intresse i den svens-

ka väljarkåren för ett invandringskritiskt ("främlingsfientligt" som retoriken ville ha det till) missnöjesparti som i våra grannländer Danmark och Norge. Väljarkåren i vårt land hade prövat på det experimentet och avvisat det, hette det.

Därmed inleddes, från regeringen Bildts upphävande av Luciabelslutet hösten 1991 fram till Löfvenregeringens migrationspolitiska bankrutt hösten 2015, en period då inga styrande partier vågade formulera en kritisk hållning mot en invandringspolitik som gradvis blev allt mer ohållbar.

Samtidigt gick Socialdemokraterna i regeringsställning mellan 1994 och 2006 in i vad som kan kallas för en migrationspolitisk dvala. Partiet torgförde en alternativ förklaring till det integrationspolitiska misslyckandet, vilket av politiska skäl givetvis varken kunde vara politikernas, invandrarnas eller de infödda svenskar- nas fel. Istället lanserades på Mona Sahlins initiativ, och med professorn Masoud Kamali som ideologiproducent, i ett stort antal utredningar (med huvudbetänkandet SOU 2006:79 Integrationens svarta bok) en beskrivning av Sverige som ett rasifierat och andrafierande samhälle (begreppet är utredningarnas egna) med omfattande "strukturell diskriminering" av främst utomeuropeiska invandrare.

Att det samhälle som socialdemokratin själv byggt upp, av samma socialdemokrati skulle förklaras som ruttet och racistiskt i sina grundpelare, var för mycket för regeringen Göran Persson. Utredningarnas förunderliga och absurda analyser, bland annat med beskrivningen av nordamerikaner och australier som européer och svenska samer och romer som icke-européer i ett förslag om etnisk kvotering (SOU 2006:79, s 309), förpassades till papperskorgen av integrationsministern Jens Orback. Men någon politikutveckling i migrationsfrågorna ägde inte rum.

Formuleringen ovan om "i regeringsställning" är avsiktlig.

Det första försöket utanför regeringsställning att gå mot en mer strikt migrationspolitik kom från Folkpartiet i valet 2002 med språkrav för medborgarskap och reformer att bryta segregeringen, vilket gav god utdelning med 13,4 procent i valresultat. Med det i ryggen, och de undersökningar om utanförskapets karta som docenten och senare riksdagsledamoten Mauricio Rojas bestod partiet med, gick Folkpartiet och ordföranden Lars Leijonborg med ett högt tonläge in i den påföljande valkampanjen:

"I valrörelsen 2006 kommer vi återigen att placera integrationsfrågorna i fokus och dessa frågor kommer att vara högst prioriterade i en kommande alliansregering."

I regeringarna Reinfeldt 2006 och 2010 krävde och fick Folkpartiet tillsätta statsråden med ansvar för integrationsfrågor, Erik Ullenhag respektive Nyamko Sabuni. Den förra fick inget gjort och den senares försök att göra något lamslogs av Sverigedemokraternas intåg i riksdagen 2010. Migrationspolitiken under regeringen Reinfeldts, främst hos Moderaterna, kom därefter att gå ut på att till varje pris hindra SD att få något som helst inflytande i migrationsfrågor.

Ett moderat förslag om skärpt migrationspolitik, författat av Tobias Billström, Ulf Kristersson och Elisabeth Svantesson inför valet 2010, stoppades. I mars 2011 ingicks Migrationspolitiska överenskommelsen, MÖK, mellan regeringen Reinfeldts fyra koalitionspartier och Miljöpartiet där MP:s fantasifulla idéer om migrationspolitiken fick ordentligt med utrymme. Här ska påpekas att Socialde-

mokraterna i sin tur i augusti 2014, inför valet, förklarade att i en koalitionsregering med S och MP skulle MÖK:s principer fortsätta att gälla.

I februari 2013 näpste statsminister Fredrik Reinfeldt sin egen migrationsminister Tobias Billström för att denne ville diskutera ”hur man kan påverka volymerna av dem som kommer till Sverige”. I sitt tal på Almedalen samma år förklarade Reinfeldt att hans parti var berett att samarbeta med alla partier i riksdagen utom ”det åttonde”, alltså SD. Och i augusti 2014, i valkampanjen, förklarade Reinfeldt att flyktmottagandet skulle minska reformutrymmet i statsbudgeten, men han bad likväl Sveriges väljare: ”Öppna era hjärtan”.

Resten är historia. Det SD som såväl Reinfeldts alliansregering som Löfvens socialdemokrater – bistådda av Vänsterpartiet respektive MP – försökte isolera fördubblade sitt valresultat 2014 på en valplattform som dömde ut invandringspolitiken. SD blev riksdagens tredje största parti. Drygt ett år senare var den migrationspolitiska kollapsen ett faktum.

Sedan dess har svensk migrationspolitik, trots asylamnestier och trots den ukrainska flyktningströmmen efter februari 2022, sökt göras allt stramare, både av regeringarna Löfven/Andersson och numera av regeringen Kristersson.

Retoriken till trots har likväl åtstramningen inte varit särskilt stram.

Detta kan beskrivas på ett par olika sätt. Att stora, snabba och radikala demografiska förändringar också leder till omfattande kulturella, sociala och ekonomiska omvälvningar är kunskapsmässigt allmängods, även om svenska regeringar agerat som man inte begripit detta.

Men i samband med budgetpropositionen hösten 2024 offentliggjorde regeringen Kristersson som första svenska regering statistik över den demografiska förändring

som Sverige genomgått under de senaste två årtiondena, alltså också omfattande decenniet efter migrationspolitikens kollaps, fördelad på invånarnas födelseregioner (Prop. 2024/25:1/25, Tabell 2.2).

Under perioden 2000–2023 kom Sveriges befolkning att växa med 19 procent, från drygt 8,8 miljoner till drygt 10,5 miljoner. Befolkningsökningen fördelad på födelseregioner såg ut så här – alltså med födda i:

Sverige: 6 proc,
Norden eller EU utom Sverige: 31 proc,
Europa utom Norden och EU samt Sydamerika, Nordamerika och Oceanien: 71 proc,
Mellanöstern: 253 proc,
Asien utom Mellanöstern: 349 proc,
Afrika: 359 proc.

Som framgår har den proportionellt absolut största befolkningstillväxten vad gäller födelseregioner skett enligt mönstret: ju större kulturellt avstånd, ju mer dysfunktionella länder, desto större tillväxt.

På senare år har asylinvandringen minskat kraftigt. Redan 2016 föll antalet asylsökande från drygt 160 000 året innan till 29 000, och 2024 var det talet knappt 10 000. Hittills i år utgör den, med drygt 6 000 personer, 14 procent av invandringen under första halvåret för 2025, varav två tredjedelar är ukrainare som beviljats tillfälligt skydd.

Likväl är invandringens årstakt för 2025 cirka 90 000 personer. För 2023 var den 102 000 och för 2024 94 000. En fjärdedel utgörs av anhöriginvandring. Cirka 30 procent av invandringen är registrerad som ”arbetsmarknad”, men hälften av dessa är anhöriga till arbetskraftsinvandrare, vilket indikerar vilja till permanent boende.

Det är fortfarande oklart hur stor del av dessa som omfattas av försörjningsplikt. Cirka 17 procent av invandringen är studenter och deras anhöriga – och som

Valet 2014. Jimmie Åkesson firar att SD har blivit Sveriges tredje största parti.

reporter Henrik Sjögren visat i nyhetsmagasinet *Fokus* har systemet missbrukats för arbetskraftsinvandring då studenters anhöriga får arbetstillstånd automatiskt (5/8 2025).

På Invandrarrådet 1987, i Lycksele 22–23 maj, beskrev dåvarande invandrarministern, socialdemokraten Georg Andersson, ”utvecklingen av vårt land till ett invandrarland som ett enormt socialt experiment”. Utöver det något lättsamma i att beskriva en så omfattande samhällsförändring som ett experiment, sa Andersson aldrig vad det var för hypotes experimentet prövade. Inte heller berättade han om det var möjligt att återkalla det och göra om det på nytt med andra ingångsvariabler.

Experimentet varade formellt i fyrtio år och ska enligt den politiska retoriken ha upphört just hösten 2015 med åtstramningen av flyktningpolitiken. Invandringen fortsätter emellertid i ungefärligen samma takt som tidigare, med en folkökning om knappt en procent per år.

Än mer talande är att de lagar som regeringen Reinfeldt införde sommaren 2013, efter den migrationspolitiska överenskommelsen med Miljöpartiet i mars 2011 som ger utlänningar utan tillstånd att vistas i Sverige rätt till fri sjuk- och tandvård, samt rätt att gå i skolan upp till gymnasienivå, fortfarande är i kraft.

Inte ens en moderatledd borgerlig regering med Sverigedemokraternas parlamentariska stöd för riksdagsmajoritet, har vågat upphäva den. ■

Thomas Gür är företagare, författare och översättare.

Under perioden 2000–2023 kom Sveriges befolkning att växa med 19 procent.

Prins
Gustav
i femårs-
åldern.

FOTO: NATIONALMUSEUM, ALAMY

Gustav III:s maktspel

Kung Gustav III fascinerades av enväldshärskare redan som ung. Men det var upplysningen som gav honom ideologisk legitimitet att ta tillbaka makten från adeln.

AV
HUGO NORDLAND

Förnuftet skulle frigöra människan. Så löd upplysningens credo när 1700-talsfilosofer som Voltaire, Helvetius, Diderot och Montesquieu förkunnade att vetenskap, kritik och individuella rättigheter var medel för att krossa gamla auktoriteter. Ändå gjorde under samma sekel en rad härskare sig till upplysningsidéernas främsta uttolkare och nyttjade dem för att stärka sin egen makt. Hos monarker som Fredrik II av Preussen, Katarina II av Ryssland och Gustav III av Sverige förenades två motstridiga löften: å ena sidan en vision om rättssäkerhet, vetenskaplighet, religionsfrihet, tryckfrihet och human lagstiftning; å andra sidan en enväldeslogik där alla reformer måste utgå ifrån den styrande monarkens vilja.

Begreppet upplyst despotism är alltså laddat med en paradox: för att bli fria måste folket lita på en enväldig härskare och mystiken kring den upphöjda monarken måste leva vidare, samtidigt som den tillåter viss offentlig kritik. I denna spricka mellan förnuftets universella anspråk och härskarens personliga makt steg Gustav III fram och gjorde sig till både filosof och teaterdirektör för det svenska riket.

Han växte upp under frihetstiden (1719–1792), en tid då kungamakten var reducerad till en maktlös symbolposition. Det reella inflytandet utövades istället av riksrådet och ståndsriksdagen. ”Rådet var i praktiken Sveriges konung” som Gustav anmärkte när han, pretentiöst nog, som 19-åring började skriva sina memoarer. Systemet eftersträfvade svaga monarker och ambitionen var att ge den unge prins Gustav en upp-

Forts. →

Monark och
maktmänniska.
Målning av
Per Krafft
den äldre.

FOTO: NATIONALMUSEUM

Per Hilleströms *Lektör på Drottningholm*. Till vänster Gustav III vid sitt ritbord.

fostran som inympade respekt för författningen. Den ambitionen kom minst sagt på skam.

Gustav uppvisade inte bara stor begåvning utan också betydande egensinnighet. Herrarna i riksrådet såg med viss oro på hur kronprinsen fascinerades av stora gestalter ur historien. Till exempel gjordes en bekymrad notering när Gustav vid tio års ålder genomgick en muntlig examination och tycktes uppskatta diktatorn Julius Caesar mer än statsmannen Gnaeus Pompejus.

Ett brinnande intresse för teater, litteratur och historia, aktivt inplanterat av modern Lovisa Ulrika, blev Gustavs väg in i en omfattande beläsenhet. Inte minst kom han, under framförallt 1760-talet, att ta till sig många av upplysningsfilosofernas verk, eller lyssna till dem vid någon av de "litterära assembléer" – det vill säga högläsning – som hovet anordnade.

En författare som särskilt fängade den unge Gustavs intresse var den radikale fransmannen Pierre-Paul Le Mercier de La Rivière, som idag hör till de mer bortglömda upplysningsfilosoferna, men som i sin *L'ordre de la nature* drev tanken om människans naturliga strävan efter behag och undvikande av obehag.

I hans idé om en "naturlig ordning" fann Gustav en teori som inte bara legitimerade ett starkt kungligt styre utan också förenade det med upplysning-

ens löfte om framsteg och förnuft. "Den kommer säkert att åstadkomma en revolution i alla sinnen", skrev Gustav entusiastiskt om boken i ett brev till sin mor. Om samhället kunde styras i enlighet med dessa "självklara" ekonomiska och moraliska lagar skulle det, menade han, uppstå en perfekt balans mellan frihet och ordning.

Gustav anammade idén om att en upplyst monark inte bara hade rätt att styra efter eget huvud, utan också en skyldighet att göra det – för folkets långsiktiga bästa. I Gustavs ögon var detta en ideologi som inte motsade upplysningens ideal, utan snarare fulländade dem.

Samtidigt fanns det andra filosofer som Gustav förhöll sig mer ambivalent till, som Jean-Jacques Rousseau. Förvisso uppskattade kronprinsen delar av schweizarens idéer, särskilt betoningen på ett moraliskt fostrande ledarskap och värdet av känslomässig upphöjdhed. Men Rousseaus resonemang om folkets suveränitet, som han utvecklade i boken *Du contrat social (Om samhällsfördraget)*, gick stick i stäv med kronprinsens egen övertygelse om monarkens roll som samhällets naturliga centrum. Dessutom skulle Gustav med tiden visa sig alltför pragmatisk för att ta till sig Rousseaus idealistiska och radikala syn på samhällsordningen. Den skavde mot hans egna ambitioner.

Betydligt mer i linje med Gustavs egna tankar låg Montesquieu. Redan som ung hade han studerat den franske filosofens verk och till och med skrivit en ofullbordad uppsats med titeln "Réflexions sur l'esprit des lois de Montesquieu". Här kritiserade han Montesquieus klimatlära och menade att det var utbildning och kulturella förebilder som formade ett folk snarare än väder och natur. Senare i livet skulle han dock finna mycket att beundra i Montesquieus syn på maktdelning och behovet av balans mellan samhällets olika krafter, även om Gustav även då skulle visa sig mer pragmatisk än strikt.

Våren 1771 reste kronprins Gustav på bildningsresa till Paris. Han fick då chans att träffa några av de författare vars böcker han läst, som Claude Adrien Helvetius, Jean-François Marmontel och just Jean-Jacques Rousseau. Den senare fick han besöka i bostaden på Rue Plâtrière, men blev föga imponerad. Den 58-årige Rousseau ska ha varit färdig och en smula ohövlig. "Det är mycket roligare att läsa dem än att råka dem", var Gustavs samlade omdöme om sina fysiska möten med filosoferna.

Det var också i Paris som Gustav, mitt under en kväll på operan, fick beskedet att hans far kung Adolf Fredrik hastigt avlidit. Det blev en brådstörtad hemresa. Gustav hade under flera års tid, inspirerad och understödd av franska diplomater, närt planer på att stärka kungamakten i Sverige genom en revolution. Det kommande året slöt han hemliga allianser med högt uppsatta personer inom adeln och utarbetade en plan för att med vapenmakt driva igenom en författningsändring.

Den 19 augusti 1772 fick Gustav III livgardets officerare att svära honom trohet personligen. Riksrådets medlemmar greps och kungens trupper tog kontroll över huvudstaden. Med det militära hotet hängande över sig tvingades den inkallade riksdagen att godkänna en ny regeringsform som kraftigt utökade kungens makt. Samtidigt byggde regeringsformen in några tydliga spärrar: ständerna behöll rätten att besluta om skatter, kungen fick inte på egen hand starta krig och i Justitierevisionen (landets högsta dömande instans) hade han bara två röster mot rådsherrarnas sammanlagda. På papperet fanns alltså ett slags maktdelning i Montesquieus anda, mellan den exekutiva, lagstiftande och dömande makten. Det hindrade dock inte Gustav III från att, när det passade honom, söka sätta maktdelningen ur spel.

När den nya regeringsformen väl var antagen kunde Gustav omsätta sitt upplysningsprogram i konkret politik. Under det fortsatta 1770-talet bedrev han en aktiv reformpolitik. Han förbjöd tortyr och stärkte den individuella rättssäkerheten. Han gjorde livet enklare för ogifta mödrar genom det så kallade barnamordsplakatet, liberaliserade span-

Makten över brännvinet var dock bara ett av flera områden där nytta fick gå före princip. En annan prövosten var det fria ordet.

målshandeln och tog stora steg mot religionsfrihet för katoliker och judar.

Gustav insåg dock relativt snabbt att realpolitiken ibland kunde vara svår att förena med upplysningsidéerna. Ett exempel var hans inställning till det så kallade brännvinsregaliet, en reform som innebar att böndernas rätt att tillverka eget brännvin avskaffades. Sverige fick därmed sitt första statliga alkoholmonopol genom de så kallade kronbrännerierna. Gustav lät sig övertygas om att reformen var nödvändig av ekonomiska skäl, men förstod själv att den utgjorde ett föga uppskattat ingrepp i den privata äganderätten.

Makten över brännvinet var dock bara ett av flera områden där nytta fick gå före princip. En annan prövosten var det fria ordet.

Gustav III utfärdade 1774 en egen tryckfrihetsförordning som framförallt inskränkte möjligheterna att kritisera regimen. Genom att inte ge den status som grundlag blev det enkelt att skärpa förordningen när så behövdes, vilket Gustav kom att göra flera gånger.

I Gustav III:s utformning av sin egen självbild utgjorde monarkins mystik en central komponent. Därom vittnar de alltmer påkostade ceremonier som ingick i Gustav III:s nya hovordning. Bland annat lät han, likt Ludvig XIV i sitt mytomspunna Versailles, bjuda in väl valda gäster till dagliga påklädningsceremonier, så kallade levées, där allt rampljus riktades mot kungens person. I Gustavs paradsängkammare trängdes män och kvinnor ur rikets elit och var och en hoppades intensivt att kungen skulle förära just dem med en nådig blick, eller ännu hellre ett "Hur står det till?".

Men den alltmer barocka hovglansen förstärkte också bilden av en kung fjärrad från folket, och irritationen började växa. Under 1780-talet blev det allt tydligare att den politiska smekmånaden var över för Gustav III. Olika missnöjesyttringar visade sig med allt högre frekvens och vid riksdagen 1786 led kungen av en stor prestigeförlust när ständerna lyckades rösta ner flera av hans förslag genom att samarbeta.

Vid det laget hade kungen redan under ett an-

Forts. →

Det missnöje som riktades mot Gustav III handlade dock inte, som i Frankrike, om massornas traktan efter representation, utan snarast tvärtom.

tal år närt tankar på kriget som alternativ. Möjligen kunde en militär konflikt vända det interna missnöjet mot en yttre fiende. Därtill skulle det erbjuda Gustav III möjlighet att vinna ära på slagfältet. Få svenska kungar har varit så måna om sitt eftermäle, och genom martialiska bragder hoppades han kunna ta plats i historieböckerna som "den tredje gustaven", jämte Gustav Vasa och Gustav II Adolf.

Det krig som bröt ut mellan Sverige och Ryssland sommaren 1788 hade han alltså själv drivit fram och det blottlägger kanske den upplysta despotismens största brist. När despots själva maktbas hotas är det lätt att idealen åker ut genom fönstret.

Kriget var så impopulärt att ett hundratal officerare gjorde myteri – det så kallade Anjalaförbundet. Till en början såg Gustav III ut att vara på fallreppet. Han grät och beklagade sig. För sina närmaste bekände han till och med att han övervägde att abdikera. Samtidigt hade myteristerna långt gångna planer på att gripa kungen. Men så anföll Danmark, Rysslands allierade vid denna tid, Bohuslän. När Gustav III tog del av nyheten utbrast han: "Jag är räddad!" Den danska invasionen tillät nämligen kungen att lämna krigsskådeplatsen i Finland utan att det såg ut som flykt.

Väl på säker mark inledde han en intensiv kampanj där han gav hela adelsståndet skulden för krigsbefälets myteri. Genom att spela ut de ofrälse ständerna mot adeln lyckades Gustav III kros-

sa Anjalamyteriet och sammankalla en ny riksdag. Löften om uppluckrade privilegier för adeln gjorde att prästerna, borgarna och bönderna slöt upp på kungens sida och han lyckades driva igenom den så kallade Förenings- och säkerhetsakten, vilken gjorde honom i praktiken enväldig.

Samma år som Gustav III stärkte sin makt en andra gång, 1789, stormades Bastiljen av en uppretad folkmassa och bara ett år senare internerades den franska kungafamiljen i Tuilerierna. Den gamla regimen var satt i gungning. "Vilka förskräckliga människor! De äro Europas orangutanger", deklarerade Gustav III som förfärat följde revolutionärernas framfart.

Det missnöje som riktades mot Gustav III handlade dock inte, som i Frankrike, om massornas traktan efter representation, utan snarast tvärtom. Gustav III:s dödsfiender återfanns nu inom den del av adelsståndet som han retat upp under kriget. Så var det män ur rikets yppersta elit som efter freds slutet 1790 började konspirera mot "tyrannen" och till sist tog honom av daga genom Anckarströms skott på maskeradbalen den 16 mars 1792. Attentatet var en del av en tänkt statskupp, men denna kom på skam när kungen inte avled omedelbart. Han överlevde hela 13 dagar och under den tiden kunde han både säkra tronföljden, trygga regimen fortlevnad och se konspirationen rullas upp av polismästare Nils Henric Liljensparre.

Kanske var Gustav III:s upplysta despotism bara ännu ett i raden av försök att legitimera enväldig makt? Det finns delar av den som var hämtade ur äldre tankegods – som Platons tankar om ett rättträdigt filosofvälde, där den som vet bäst bör sitta vid makten – och det finns delar av den som överlevt.

Tron på den starke och rationelle ledaren överlevde den upplysta despotismens ideal och fann under senare epoker nya ideologiska dräkter. Lenin lovade diktatur i proletariats namn, Mussolini menade att hans envælde var till för att skapa nationell vitalitet och Pinochet rättfärdigade militärmakten som en kort kur för marknadsekonomisk hälsa. I vår egen tid beskriver Xi Jinping centraliserad makt som förutsättningen för "gemensamt välstånd", medan Paul Kagame i Rwanda hänvisar till behovet av snabb utveckling och social harmoni. Om någon plötsligt förklarar att terrorhotet, klimatnödläget eller nästa pandemi kräver en "paus för demokratin", hör vi den upplysta despotismens eko: Förnuftet ska göra er fria. ■

Dekor till tredje akten av operan *Gustaf Vasa*, skriven av Gustav III, av Louis Jean Desprez.

FOTO: NATIONALMUSEUM

Hugo Nordland är historiker och författare till nyutkomna *Överlevaren: en biografi om Gustav III*.

FOTO: PRIVAT

Professor Irene Tatisjvili i Tbilisi. Th: Lertavla från Hattusa skrivna på hettitiska med kilskrift.

FOTO: GETTY IMAGES

Utdött språk gav frihet

Professor Irene Tatisjvili tog sin tillflykt till hettitiskan under kommunismen. Nu har hon skapat en osannolik ordbok.

AV

JOHAN TRALAU

Jag kan nästan inte tro det. Till slut sitter jag här, med en kvinna som har skrivit en förunderlig ordbok mellan ett mycket litet språk och ett otroligt dött språk. Det låter givetvis perifert på så många sätt, eller udda, kanske överintellektuellt. "Nördigt" är det ord som brukar förekomma i sådana sammanhang. Det är kväll i Georgiens huvudstad Tbilisi. Om en stund ska jag hålla en föreläsning. Men just nu dricker jag kaffe med Irene Tatisjvili och hör hennes berättelse.

Det är en historia om Sovjetunionen

och om självständighet, om oligarker och gangstrar, om offentliga lögnar, rädsla, mod, politik, framtiden, det förflutna och frihet. Och naturligtvis om språk.

Irene Tatisjvili är professor vid det statliga Tbilisiuniversitetet. Hon har skapat en ordbok vars möjliga läsekrets är så liten att jag först trodde att det inte var sant när jag hörde talas om den. Ingen skulle kunna utföra ett så svindlande stort arbete för så få läsare. Tänkte jag. Nu förstår jag bättre vilken sorts byggnadsverk hennes hettitisk-georgiska ordbok är.

Georgiska tillhör den lilla kartveliska språkfamiljen, som inte med säkerhet kan sägas vara släkt med någon annan. Det talas nu av omkring fyra miljoner människor och skrivs med ett vackert eget alfabet (som man kan föra över till andra skriftsystem på olika sätt – jag skriver här Tatisjvili, Ivanisjvili och så vidare, men i svenska tidningar läser man oftast Ivanishvili, alltså med "sh", inte "sj"). Hettitiskan är däremot ett dött språk, dödare än de flesta, faktiskt. Det talades främst i Anatolien i det nuvarande Turkiet, åtminstone fram till slutet av

1000-talet f Kr, då hettiternas stora rike gick under. Sedan gick årtusendena, och ingen läste språket eller visste ens om att det hade funnits, inte förrän man upptäckte hettitiska lertavlor och under det tidiga 1900-talet började dechiffrera dem. Hettitiskan är inte som latin eller sanskrit. Det har inte funnits någon lärd tradition där man förväntades kunna läsa eller till och med skriva på hettiternas tungomål. Det var fullständigt dött.

Men "dött" innebär bara att ingen ännu hade återuppväckt språket, fört fram det ur skuggorna och givit det liv.

Det finns hettitiska ordböcker – framförallt en engelskspråkig och en tysk. Arbetet med dem har pågått i årtionden. Därutöver finns reviderade översättningar av dessa till andra språk. Sensationellt nog finns emellertid också en egen hettitisk-georgisk ordbok, för dem som vill slå upp något hettitiskt ord och råkar kunna georgiska, och en georgisk-hettitisk, för dem som kan georgiska och vill ta reda på vad något heter på hettitiska. Gruppen av möjliga användare som överbryggar den avgrunden är oerhört liten.

Det blåser i träden, jag tror att det är

Men "dött" innebär bara att ingen ännu hade återuppväckt språket, fört fram det ur skuggorna och givit det liv.

plataner, längs Ilia Tjajtvadzeavenyn i Tbilisi. Kvällen före har ytterligare en känd politiker gripits. Efter de manipulerade valen i oktober 2024, då det Rysslandsvänliga regeringspartiet såg till att behålla makten, har greppet hårdnat. Oppositionen, som vill se Georgien som medlem i EU och Nato, har fått en hård behandling. Protesterna har mattats av, för att sedan åter flamma upp. Den mest brutala misshandeln av demonstranter på gatan har för tillfället upphört. Regeringspartiet anser sig just nu heller inte behöva använda vattenkanoner – inte som i vintras, då vattnet i vapnen dessutom spetsades med för hud och ögon mycket plågsamma kemikalier. Nu är rättsväsendet det viktigaste verktyget mot oliktankande. Irene Tatisjvili har också deltagit i manifestationerna. Hennes dot-

ter har anmodats att betala böter "för att ha hindrat trafiken" på grund av att hon var med vid protesterna. Den som inte betalar dessa böter kan gripas. Folk fångas regelbundet, åtalas för sådant som att de har kritiserat regeringen på nätet, eller frihetsberövas utan åtal.

Och mitt i allt detta finns något så exotiskt som en ordbok, en bro till ett sedan länge försvunnet land. Jag öppnar den georgisk-hettitiska versionen, som jag har fått. Jag kan inte georgiska, men jag har försökt att lära mig alfabetet så att jag ibland kan stava mig igenom något. Och där, ett hettitiskt ord som jag kan: *aliyan-*, som betyder "rådjur" eller "hjort". Jag lju-dar, som ett barn, fram det georgiska ordet: sj-v-e-l-i. *Sjveli* heter djuret på det lilla språket med det vackra alfabetet. Jag blir entusiastisk av detta, trots att jag inser att det finns enklare sätt att slå upp ord för hjortdjur på georgiska.

Det är inte ofta man möter personer som kan hettitiska. Jag frågar Irene Tatisjvili hur det kom sig att hon valde den banan. Hon ler och säger att det faktiskt var helt slumpartat. Hennes farfar var historiker, och när han gick bort valde hon att studera historia vid Tbilisiuniversitetet. Det var ett sätt att komma honom lite närmare. Kunskapens vägar är underliga ibland. Hennes faster hade blivit upprörd över hennes val eftersom historieämnet var så genompolitiserat och ideologiskt i Sovjetunionen.

Så en dag hade hon råkat passera en kamrat som satt och läste en text på ett språk som hon inte kände igen. Tungomålet var hettitiska, och det var nedtecknat med det komplicerade skriftsystem som vi kallar kilskrift. Irene Tatisjvili frågade vad det var för något, och kompisens sades att det var hettitiska, att språket var dött sedan länge och att han kände en man som behärskade det. Det fanns ingen undervisning i hettitiska i Tbilisi, och

Tbilisis gamla stadsdel.

mannen som kunde det arbetade inte på universitetet. Men han började ge Irene Tatisjvili och hennes kamrat privatlektioner i det gamla döda språket.

Irene Tatisjvili hade från början tänkt ägna sig åt fransk litteratur. "Det var min första blixtförälskelse, franskan", säger hon och ser glad ut. Hon och jag talar franska under vårt samtal, där bredvid planterna, för hon föredrar det. Men slummen förde henne nu en gång från franskan till ett annat tungomål. "Hettitiskan var min andra blixtförälskelse", säger hon. Jag tänker att hennes man Levan Gordeziani, som hon också har forskat tillsammans med, säkert inte har något emot att hon uttrycker sig så. Kärleken till språk är trots allt en egen kategori.

Hettitiskan blev en befrielse för henne. Den möjliggjorde en sorts inre flykt från Sovjetunionen. Hon kunde ägna sig åt texter som inte redan var befäddade, nedstänkta, filtrerade genom propaganda och lögn. "Det var väl lite romantiskt", säger hon med mild ironi, utan att vara generad över det. Man sökte sitt sätt att komma till rätta med livet under kommunismen och den totalitära staten. Irene Tatisjvili började också lära sig akkadiska, ett utdött semitiskt språk och därför släkt med arabiska och hebreiska, som hade talats i Mesopotamien, med en storslagen och framstående litteratur (som Gilgamesheposet).

På universitetet i Tbilisi fanns det då ingen undervisning i akkadiska hel-ler. Efter att Georgien hade förklarat sig självständigt som demokratisk republik 1918 instiftade man en professur i assyriologi, det universitetsämne där akkadiska ingår, men när Sovjetunionen lite senare invaderade Georgien avskaffades den professuren, liksom så mycket annat vackert.

"Jag lärde mig akkadiska av min lärare Giorgi Melikisjvili i Tbilisi. Han var inte bara en stor vetenskapsman utan också en beundransvärd människa. Senare skickade Melikisjvili mig till Leningrad, men inte för att jag skulle lära mig mer hettitiska, utan för akkadiskans skull. Allt var ideologiskt, förstås. Man var tvungen att utforska små utrymmen att tänka själv och att försöka uttrycka det."

Läraren, Melikisjvili, skrev om politiska och samhällsfrågor under bronså-

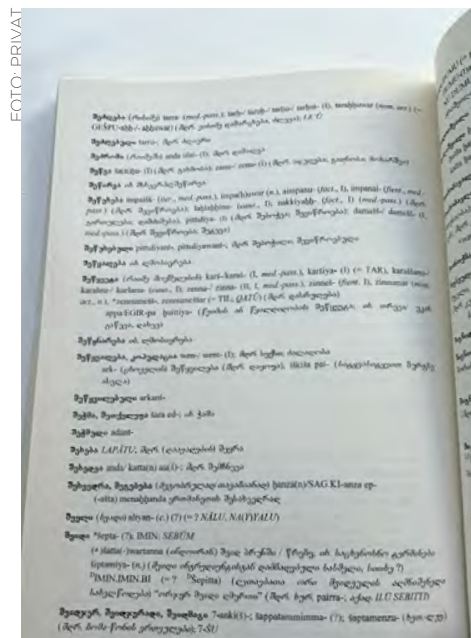

FOTO: PRIVAT

Den georgisk-hettitiska ordboken har en smal läsekrets – exklusiv, kan man också säga.

dern. Det var känsligt. Så man fick försöka förmedla sådant man tänkte under olika lager av språk, av fraser. Han skrev om slaveriet i de antika civilisationerna i Mellanöstern, och den som ville kunde dra slutsatser om den enorma slaveekonomi som hette Sovjetunionen. Irene Tatisjvili själv skrev om religion, om olika böner. Med ett sådant ämne var man lite friare. Man måste i alla händelser visa att ämnet var "aktuellt", alltså relevant för Sovjetunionens världshistoriska uppgift. Det var också ofrånkomligt att skriva en sammanfattning – hon använder det ryska ordet *avto-referat* – där man hyllade Marx och Engels. När hon försvarade sin första doktorsavhandling, 1988, var Sovjetimperiet redan försvagat. Men ännu på den tiden fanns kravet på marxistisk relevans och fraseologi kvar. Vissa kolleger i väst förundrades och frågade varför hon skrev detta onödiga tillägg om "aktualiteten", som hade så lite att göra med själva forskningen.

Man fick inte skriva avhandling på georgiska, för den tidens variant av det "internationella vetenskapssamhället" hade synpunkter på mindre språk. Att skriva på ryska var obligatoriskt. Det var beslutat i Moskva.

Jag frågar försiktigt om det inte var en

sorts eskapism att ägna sig åt hettitiska i en totalitär stat. Ja, säger Irene Tatisjvili dröjande. Och nej. Hon ler igen. Hennes studier var en väg in i en annan värld. "Man öppnar perspektiv tillsammans med de europeiska vännerna."

Och hettiternas rike var fascinerande.

De måste ha haft en mycket utvecklad argumentationskultur, för i bevarade texter vänder sig underställda till sina herrar och argumenterar för sin sak. Man ska inte romantisera eller överdriva hur frihetligt det hettitiska samhället var. Men det finns ett särskilt ord för genren där en underlydande riktar sig till den styrande och kräver rättvisa. Ordet är *arkuwar*, kanske släkt med vårt "argument". Ibland handlar det om att en person talar till guden, lägger fram sin sak och förklarar varför vederbörande anser sig ha blivit orättvist behandlad av guden. På så sätt kan de hettitiska texterna lära oss något om att tala med makten. Att till och med kräva rättvisa av den.

Irene Tatisjvili lär mig en ny mening på hettitiska: *lalaš=wa armizzi*. Jag känner igen det första ordet, "tunga" eller "tal", i betydelsen "språk". Däremot inte det andra ordet. Meningen handlar på något sätt om tungomål. Jag skriver ner den, och hon rättar mig försvunet när jag skriver fel.

En motorcykel i behov av ljuddämpare drar förbi längs avenyn. Vi sitter på ett kafé som tillhör Iliauniversitetet, där jag är gäst. Hon själv är alltså vid Tbilisiuniversitetet, som ligger en liten bit bort längs samma gata. Längre bort, upp mot kullarna, finns oligarken Bidzina Ivanisjvilis hem. Man får nog beteckna honom som ägare till regeringspartiet, och till närapå det mesta andra i Georgien. Han bor i en enorm byggnad i betong, stål och glas som ser ut som en flygplatsterminal, eller kanske som den typ av hus i någon James Bond-film där en hemlighetsfull person konspirerar om världsherravälde. Ivanisjvili tjänade främst sina pengar i Ryssland under 90-talet. Han är mycket naturintresserad. I huset har han stora akvarier med hajar i, vilket väl verkar passa rätt bra i den sortens hus. Han har också köpt oerhört gamla och stora träd från hela Georgien och fått dem transporterade till sin egen botaniska trädgård. Det hela

kan beskådas i en vacker och tämligen plågsam film av den georgiska regissören Salome Jasji. Man ser arbetare som sliter, grävmaskiner som bullrar långt in på natten, bybor som gråter när träden som alltid har funnits där rycks upp med rötterna, och ton efter ton av majestätiska träd körs iväg. Ivanisjvili köpte också åtta baobabträd, lika obegripligt stora, från Kenya och lät föra dem till sin park. Otacksamt nog dog träden i sitt nya hem.

Träden längs avenyn där Irene Tatisjvili och jag sitter hör i alla fall hemma där. Ovanför oss, på den byggnad som hör till Iliauniversitetet, hänger tre flaggor. De täcker stora delar av fasaden. Georgiens flagga. Europaflaggan. Och så Ukrainas. Trycket hårdnar dock – rektorn vid Irene Tatisjvilis universitet har förklarat att han inte är nöjd med att lärare och studenter deltar i protesterna. Ändå går det rykten om att han kommer att bytas ut mot en mer hårdför och regimtrogen person.

Jag frågar om hon är rädd. Hon skakar på huvudet. Sovjetmänniskan var rädd. Alltid rädd. Och rädslan går, liksom trauma, i arv. Judar och armenier lever i skuggan av de stora projekt som gick ut på att utplåna dem, att inte lämna någon kvar. Andra lever i Sovjetunionens skugga. Och ändå: rädslan är inget botemedel, säger hon. Den stärker den förtryckande makten. Man får inte ge upp.

Fredsavtal mellan det egyptiska riket och det hettitiska riket cirka 1259 f Kr.

Ivanisjvili köpte också åtta baobabträd, lika obegripligt stora, från Kenya och lät föra dem till sin park. Otacksamt nog dog träden i sitt nya hem.

Historien var så viktig då. Alla läste ämnet Sovjetunionens historia i skolan, och kursen började inte med 1917 eller något liknande, utan – på sitt sätt underhållande, när man tänker på det – med järnåldersriket Urartu, vars centrum var i det armeniska högländet. Det var viktigt att avgörande saker tidigt, helst först, hade inträffat på eller nära det territorium som Sovjetunionen hade gjort till sitt, och Urartu tänktes passa in i det marxistiska schemat för historien. Så Sovjetunionens ursprung kunde förläggas till 800-talet fKr.

Irene Tatisjvili fann hettiternas rike som ett andningshål, och så fortsatte hon. När Georgien 1991 återigen blev självständigt, efter kommunismens fall, återupprättade man professuren i assyriologi. Den förste nye professorn var mannen som en gång gav henne privatundervisning i hettitiska. Senare började hon med den hettitisk-georgiska ordboken, för studenternas skull. De behövde ett bra hjälpmedel. Hon minns inte längre när hon inledde arbetet, men den första delen kom ut 2006 och den sista 2014. Det blev tio små band, men hon kallar dem inte band eller böcker utan "häften". Sedan komponerade hon den georgisk-hettitiska ordboken, som kom ut i ett enda band i storformat 2017. Jag vågar inte ens tänka på hur många timmar allt detta kan ha tagit.

Jag frågar lite försiktigt om det inte kändes som för mycket arbete för så små språk, som så få bryr sig om. På vissa universitet i Sverige och andra ställen verkar många tro att vetenskap bara kan skrivas på engelska, och att svenska och andra språk är onödiga eller oönskade. Det är nästan som en sorts magisk föreställning om språket, att bara just engelska skulle förmå att uttrycka vetenskaplig kunskap,

eller att bara ett enda språk är "internationellt". Jag berättar om studenter som jag har haft, som vid universitetet har givits intrycket att de faktiskt inte har rätt att skriva på svenska i Sverige.

Men ändå – detta lilla språk, georgiskan, och så hettitiska. Behövs en sådan ordbok? Irene Tatisjvili säger att georgiska texter självklart inte kommer att spela den roll som större vetenskapsspråk gör. Hon har också publicerat sig på tyska, franska och engelska, och det är språk som en hettitolog behöver behärska.

Men jag envisas. Om universitetets rektor eller någon annan skulle ifrågasätta ordboksprojektet, hur skulle hon då svara? Hur rättfärdigar man en sådan ordbok, när så starka krafter verkar för att det internationella forskarsamhället ska vara enspråkigt? Irene Tatisjvili ser generad ut. Hon har faktiskt aldrig funderat över en sådan fråga. Fast om hon nu ska svara, så vill hon bidra också till sitt eget land, till universitetet och lärdomen, till den georgiska kulturen och till vetenskapen, där och på andra platser.

Så man håller det egna språket vid liv och utvecklar det.

Jag känner mig lite förlägen över att ha frågat. Det jag ser här är något som är så mycket rikare än det jag är van vid.

Lalaš=wa armizzi, säger Irene Tatisjvili. Den där meningen igen. "Tungan är" – vadå? Så lär hon mig ett nytt ord: *armizzi*. Det betecknar en särskild sorts byggnadsverk.

"Tungan är en bro", eller, om man så vill, "språket är en bro." ■

Johan Tralau är professor i statskunskap vid Uppsala universitet.

LIVET

Narcissister är vi allihopa

CECILIA NIKPAY
är ekonom och journalist
i *Affärsvärlden*.

”Kan vi använda diagnos-trenderna för att sia om framtiden också? Genom att se vilka som är under uppseglande.”

På 1990-talet vimlade det av psykopater, minns ni? Inte bara på filmduken, där årtiondet spändes upp mellan Hannibal Lecters gaffel och American Psychos visitkort. Även fikarum och vänkretsar var fulla av störda personer. För att inte tala om vd:arna på den tiden, som var psykopater allihop.

Några år senare blev oerhört många autistiska. Från spädbarn till – lustigt nog – vd:arna igen. Det var också runt den tiden som spektra började dras ut i olika riktningar, som över tid fylldes med bokstavskombinationer.

Popularitetsmässigt blev ADHD vinnaren, men verkar vara förbi sin glansperiod nu. Ett par personer jag känner har rentav gått och fått sin diagnos bortsprättad från kavajslaget. De utreddes alltså (igen) och fick bekräftat att de inte har ADHD längre.

Jag tramsar litet. Läkarställda diagnoser och behandling hjälper många. Och det budskap jag försöker kränga mig fram till tar egentligen amatör-analyserna i försvar, som vi häver ur oss på känn. I sin besserwisserhet har de en lyhördhet som diagnostiserar själva tidsandan.

Så var det redan med nittiotalspsykopaterna: När globaliseringen drog igång och trygga strukturer vacklade, kändes ju världen helt psykopatisk. Välja skola och doktor själv? Vilt och oberäkneligt var det. Kittlande och skrämmande, som Robert de Niro i *Cape Fear*.

På 2000-talet, när vi inte hängde med i teknologisvängarna, blev vi autistiska. Och bipolära. Stod där svajande mellan världen av igår och internetvärlden av idag.

Till slut släppte vi taget och sögs in i kalejdoskopet. Då blev uppmärksamhet förstås en bristvara. Och där satt vi med ADHD.

De senaste åren har antalet narcissister växt kraftigt. Boris Johnson var en fanbärare, innan zeitgeisten fick ett osedvanligt spektakulärt genom-brott med Donald Trump. Hans *case* håller ju till och med riktiga psykologer med om.

USA:s president är definitionen av den galet självförhävande personligheten. Löjeväckande, men samtidigt hotfullt manipulativ. Och medan världens (kanske) mäktigaste man speglar sig i kamerorna blir vi varse att han också är en spegling av världen runt sig. Så vi spärrar upp ögonen och

hittar misstänkta fall överallt: i kollegan, svågern, och barnens fotbollstränare.

En irriterad vän analyserade till och med fram ett slags grupp narcissism under sommaren: Familjer som vältrar sig i en självförhärligande, isolatistisk familjekultur. Man fattar vad hon menar.

Genom att iaktta våra medmänniskor på det här viset närmar vi oss sådant som är grumligt i oss själva; processar otydliga inre skeenden tillsammans. För hur tusan blir man inte narcissist i ett samhälle där alla bär en egen liten rektangulär Narcissus-tjärn i handen? Samtalet om hittepå-diagnoserna hjälper något i navigerandet genom tidvattnen.

Och framtiden? En ung tjej jag pratar med är övertygad om att hennes generation lider av lågmäld depression (i motsats till hittills vanliga stressdepressioner.) Den lågmälda varianten är enligt henne effekten av en fundamental brist på fysisk närhet i den virtuella värld där de uppehåller sig. Incels och incelinas light, så att säga.

En medelålders vän gör samma iakttagelse: ”Ensamhet.” Inte den gamla sortens isolering, utan en Houellebecqsk atomisering. Uppgifven vilshenhet i spåren av att inte vara fysiskt förankrad.

Ingen av dem tror att det kollektiva medvetande som växer fram i cyberrymden räcker som ersättning. Hur fascinerande det mentala meganätverket än blir, så är vi sinnliga varelser, som behöver uppleva världen med kroppen. Känna en skrovlig klippa under rumpen, gräs mellan tårna och en annans hud under händerna. Möta andra ögon än våra egna, som är narcissistens tomma blick i spegeln.

Kanske slickar en lågmäld depression våra stränder. Och andra tillstånd som samlar kraft ute på havet (ni har säkert bättre spaningar här).

Men jag är optimist – drog på mig det på 1980-talet – och tror att fysikaliteten vinner i sista rond, som den alltid gör.

Mycket kan undertryckas en tid, men kroppen och psykets symbios är vad som utgör oss. Förhöjd medvetenhet måste åtföljas av ökad sinnlighet. Den må ligga litet på efterkälken just nu, men geniala lösningar kommer att växa fram och krossa glaset i bildskärmen. ■

MÖT OSS PÅ BOKMÄSSAN

Välkommen till oss i monter C03:42.

**Chefredaktör
Nina Solomin**

TORSDAG 25/9

13.30 – 14.00

Skarpt läge
Tobias Billström och
PJ Anders Linder om
Sveriges Nato-ansökan

14.15 – 14.45

*Ukrainsk sommar.
På cykel längs fronten*
Lars Peter Fredén
och PJ Anders Linder
om att cykla längs
ukrainska fronten

15.15 – 15.45

*Till kättarens
försvar*
Sakine Madon och
Nina Solomin om
yttrandefrihet och
religion

16.00 – 16.30

Avvikare i Sverige
Katarina Barrling
och Lotta Gröning om
varför det är så svårt
att avvika i Sverige

FREDAG 26/9

10.00 – 10.30

Män och kvinnor
Lena Andersson och
Nina Solomin om
den stora kärleken

11.00 – 11.30

*Överlevaren:
En biografi om
Gustav III*
Hugo Nordland och
PJ Anders Linder om
en upplyst despot
och pragmatiker

13.00 – 13.30

Domstolen
Hans-Gunnar Axberger
och Katarina Barrling
om svenskt rättsliv
under 100 år

14.00 – 14.30

*Aaron Isaac:
Sveriges förste jude*
Carl Henrik Carlsson
och Nina Solomin om
Sveriges förste jude

15.00 – 15.30

*Filosoferna:
Från filosofins födelse till
den vetenskapliga revolu-
tionen ca. 500 f.kr–1650*
Svante Nordin och
Lotta Gröning om det
västerländska tänk-
andets utveckling

LÖRDAG 27/9

10.00 – 10.30

Litteraturkanon
Lars Trägårdh och
Nina Solomin om den
svenska litteraturkanon

11.30 – 12.00

*Bruno Liljefors.
En biografi*
Fredrik Sjöberg och
Lotta Gröning om den
rastlöse konstnären

13.15 – 13.45

Människan är ett mirakel
**Ulf Danielsson, Björn
Ranelid** och Lotta
Gröning om livets
stora frågor

14.20 – 14.50

*Historiens återkomst:
Europa och världs-
ordningens sammanbrott*
Martin Kragh och
Adam Cwejman om den
brytningstid vi nu lever i

15.00 – 15.30

Ormens öga
Johan Tralau och
Adam Cwejman om
mordmysterier i Uppsala

SÖNDAG 28/9

10.30 – 11.00

*Gängens hus: min rapport
från våldsvågen*
Lisa dos Santos och
Adam Cwejman om den
svenska våldsvågen

11.30 – 12.00

*Polis – så funkar det!
(inte)*
Hanne Kjöllér och
Adam Cwejman om
polismyndighetens kris

AXESS

VETENSKAP / BILDNING / TRADITION

KULTUR

TRADITION / CIVILISATION / KULTURRÅDET

FOTO: MUSEUM OF FINE ARTS OF LYON/WIKIMEDIA

*Marcus Aurelius
sista ord* av
Eugène Dela-
croix (1844).
Bilden är
beskuren.

TRADITION

- Torsten Rönnerstrand
om Torgny Segerstedt

CIVILISATION

- Blanche Sande om
stoicismen
- Eric Luth läser
fransk autofiktio
- Maxim Grigoriev läser David
Szalay
- Håkan Sandell läser
brev till Per I. Gedin

KULTURRÅDET

- Bengt Ohlsson läser en
ny version av George
Orwells 1984.

Torgny Segerstedt
(1876–1945). Antinazist,
elitist och Göteborgs-
liberal chefredaktör.

FOTO.IT

HISTORIA

Den radikala individualismens profet

Torgny Segerstedt har blivit känd som en ledande svensk antinazist. Han hade dock personlighetsdrag som kunde ha lett honom i en annan riktning. Av Torsten Rönnerstrand.

Säg honom att jag spottar på hans feghet, sade den norske statsministern Johan Nygaardsvold då han i december 1940 befann sig i landsflykt i ett bombhärjat London. Orden skulle bli bevingade. De citeras i den hyllade tv-serie om Sverige under andra världskriget som finns tillgänglig på SVT Play.

Den som skulle bespottas var Per Albin Hansson, statsminister i samlingsregeringen som lyckades hålla vårt land utanför andra världskriget.

Att Sverige förblev neutralt har i efterhand setts som en god sak. Landet blev ju under de mörka åren en tillflyktsort för människor som i annat fall hade mördats i något av nazisternas förintelseläger.

Men det var inte så det tedde sig för de tappra norrmän som 1940 tog strid mot den tyska krigsmaskinen. Det förklarar bitterheten, när Norges landsflyktige statsminister inför nyåret 1941 hälsade till sin svenska kollega med orden: "Säg honom att det finns ingen, ingen som jag hatar så glödande hett som Sverige."

Norrmännens bitterhet var förståelig, men den riktades inte mot alla svenskar. En som hyllades i Norge var Torgny Segerstedt (1876–1945), den antinazistiske chefredaktören för den legendariska dagstidningen *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning*.

Att Segerstedt blev vår främste antinazist uteluter inte att han från sin ungdom i Värmland bar med sig en rad personlighetsdrag som hade kunnat leda honom i helt annan riktning. Han var en man med så många egenheter att han liksom Homeros mytiske hjälte Odysseus skulle kunna beskrivas som *polytropos*, alltså "mångsidig" eller "mångförlagen".

Som hos många av den tidens värmlänningar fanns det hos den unge Segerstedt en elitistisk

dyrkan av de "stora ledarna" och "djärva handlingarna". Det kunde man se i en rad obetänksamma uttalanden om fascisten Benito Mussolini och om den spanske diktatorn Miguel Primo de Rivera. De ledde till att man på 1920-talet satte hans demokratiska trovärdighet i fråga.

Det elitistiska draget hos Segerstedt fanns också med i hans ostentativa hyllningar till några av affärslivets mest extravaganta aktörer, som i efterhand har fått dåligt rykte. Inte sällan förefaller de vara inspirerade av Nietzsches tankar om "övermänniskan" och av den italienska historikern Guglielmo Ferreros tes att vår tids skapande begåvningar inte finns inom politiken utan inom handeln och industrin.

Segerstedts beundrade den äventyrliga finansmannen Ivar Kreuger, som 1932 tog sitt liv sedan hans gigantiska affärsimperium fallit i spillror. Segerstedt skrev att den beundrade finansmannens dramatiska slut var "en konungs väg till ättestupan". I en annan artikel från samma tid heter det: "Hur man än moraliskt vill betygsätta honom, snillet fanns där. Och snillet har en outgrundlig tjusning. Ivar Kreuger skall förvisso leva i folkets minne."

Det elitistiska draget var hos Segerstedt lyckligtvis kombinerat med en intellektuell hederlighet och en bergfast tro på toleransen och det fria ordet. På så sätt kan han erinra om intelligensaristokratiska liberaler från 1700-talets upplysning, till exempel Voltaire. Han kan också ses som en själsfrände till andra av samtidens liberala elitister. Mest liknar han kanske den inflytelserika spanjoren José Ortega y Gasset, känd för sin bok *Massornas uppror* (1930) där fascismen och kommunismen beskrivs som "falska morgonrodnader".

Den aristokratiska liberalismen hos Segerstedt

Forts. →

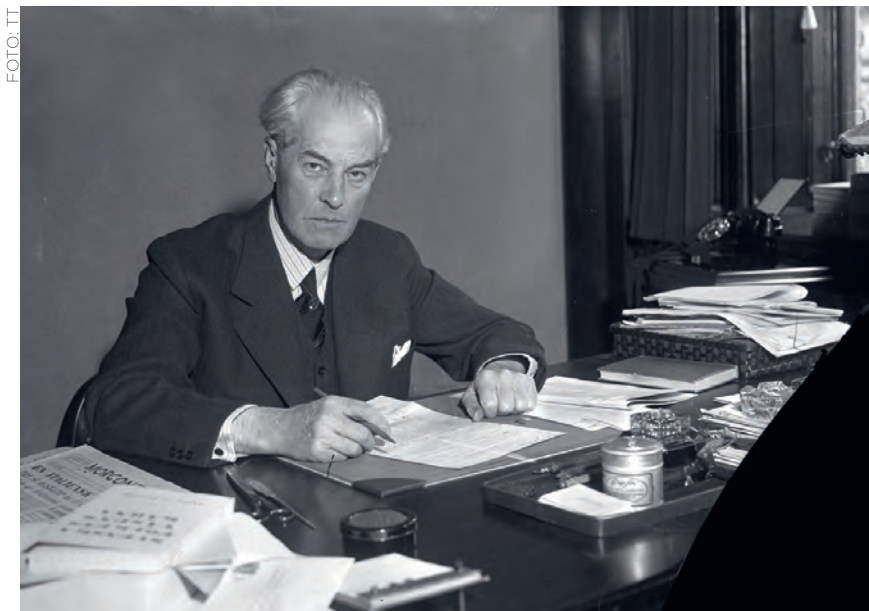

FOTO: TT

Torgny Segerstedt kritiserade bland annat medlöperiet vid svenska universitet under nazitiden.

ledde tidigt till våldsamma kollisioner med den konservativa opinionen. Så var det redan när han som ung doktorand i teologi ville föra in ett vetenskapligt perspektiv i religionsforskningen. I strid med de konservativa teologer som ville se sin egen tro som uttryck för tidlösa sanningar, försökte han förklara de olika religionernas uppkomst genom att sätta in dem i ett historiskt perspektiv. På den punkten hade han starkt stöd av den upplyste teologiprofessorn, sedermera ärkebiskopen och Nobelpristagaren Nathan Söderblom. Men likväl fick Segerstedt 1903 se sin doktorsavhandling underkänd. Det hindrade dock inte att han 1913 kallades till en professur i religionshistoria vid dåvarande Stockholms högskola.

Åren som professor i Stockholm blev dock bara en parentes i Segerstedts växlingsrika liv. År 1917 lämnade han professuren för att bli huvudredaktör för den anrika *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*, fruktad och älskad som språkrör för den upplysta "Göteborgsliberalismen". Hans uppdrag där var att fullfölja den socialliberala linje som hade utformats av tidningens grundare S A Hedlund och dennes medarbetare, den idealistiske författaren och akademiledamoten Viktor Rydberg. (Hans texter där kan bland annat läsas i urvalsvolymen *I dag*, som utkom postumt 1945.)

Med Segerstedt fick tidningen ett tillskott av självsvåldig individualism, som nog gick långt utöver vad hans nya arbetsgivare hade räknat med. Den tog sig ibland uttryck som kunde te sig utmanande för de konservativa kretsarna i Göteborg. I deras ögon var den före detta teologen en farlig fritänkare.

Till det som provocerade den konservativa all-

mänheten hörde också det extravaganta kärleksliv som skildras i Jan Troells lysande film *Dom över död man* (2012), som bygger på Kenne Fants bok *Torgny Segerstedt. En levnadsteckning* (2011). Den egensinnige chefredaktören gjorde ju inga försök att dölja att han vid sidan av sitt äktenskap med norska hustrun Puste också sammanlevde med den karismatiska judinnan Maja Forssman, maka till tidningens ägare, den kloke och övernaturligt ädelmodige advokaten Axel Forssman.

Segerstedts radikala individualism var också kontroversiell på andra sätt. I sina tidiga krönikor vände han sig med kraft mot den statliga styrningen av ekonomin, religionen och kulturlivet. Här fanns en udd som i första hand riktade sig mot socialdemokratin men också mot statskyrkan och de socialkonservativa etablissemangen kring hovet och akademierna.

Allra starkast vände han sig dock mot kommunismen och fascismen. I dessa massrörelser tyckte han sig se en förnuftsvidrig kollektivism som skulle kunna bli ett dödligt hot mot den fria tanken: "Företeelser sådana som svärmeriet för den ryska styrelseformen och för den på den italienska fascismen mer eller mindre troget kopierade national-socialistiska författningen äro utslag av denna smitta. I båda fallen står man inför yttringar av ett mycket utpräglat känslotänkande. *Övertygade bolsjevikerna och fascister äro lika oemottagliga för alla förnuftsskäl. De tro.*"

Till en början var det kommunismen som Segerstedt såg som sin huvudfiende. Visserligen hade han en kort tid haft sympatier för revolutionen i Ryssland, och som han då uppfattade som en arvtagare till franska revolutionens strävan att öka människornas frihet. Denna positiva inställning skulle dock bli kortvarig. Under hela 1920-talet och 1930-talet blev hans inställning till den ryska kommunismen alltmer negativ.

Segerstedts antikommunism fick också konsekvenser för hans inställning till den svenska socialdemokratin. Han beklagade att Socialdemokraterna inte tydligare tog avstånd från den ryska kommunismen. Dessutom vände han sig till en början mot partiets jämlikhetssträvanden. Han menade att total jämlikhet inte var möjlig, och att den inte heller var önskvärd.

Detta motstånd mot socialdemokratin skulle dock efter hand efterträdas av en mer eller mindre motvillig sympati. Skälen till detta var flera. Viktigast var nog ändå att han insåg att liberaler och socialdemokrater hade en gemensam fiende i nazismen.

Från och med Hitlers maktövertagande i januari 1933 är det alltså Nazityskland som är huvudmålet

för Segerstedts polemik. I en krönika den 3 februari detta år skriver han om den nye diktatorn: "Och den karlen skall nu världspressen nödgas syssla med var dag som Gud ger en tid framåt. Så värst länge blir det väl inte, men var dag det står på, är en dag för mycket [...] Att tvinga all världens politik och press att sysselsätta sig med den figuren, det är oförlåtligt. Herr Hitler är en förolämpning."

Denna artikel fick ett berömt efterspel, Hermann Göring skickade ett ilsket telegram till tidningen.

Efter hand skulle Segerstedts polemik också rikta sig mot Hitlers medlöpare i Sverige. Många av hans krönikor är spetsade med sylvassa sarkasmer mot de svenska nazisterna. Exempel på det är hans reaktioner inför de nazistiska affärsmän i Svenska antisemitiska föreningen som försökte stoppa hans tidning.

Till det som väckte Segerstedts vrede hörde också medlöperiet vid landets universitet och högskolor, som med undantag för den pålitligt antinazistiska högskolan i Göteborg var mycket mer nazianstuckna än vad man i efterhand har velat erkänna. Om hans vämjelse inför dessa nazistiska medlöpare vittnar inte minst hans kommentarer till de manifestationer mot judisk invandring, som 1939 initierades av läkarstudenter i Uppsala, Stockholm och Lund.

Ett annat vittnesmål var hans reaktion inför svenska forskares medverkan i hyllningarna till Hitler på dennes 50-årsdag: "Med buller och bång begås Adolf Hitlers födelsedag. All den tross, som följer makten i härlarna, har slutit upp kring honom. Tallriksslickarna, lismarna och lycksökarna kringjuba honom."

Men Segerstedts polemik riktade sig inte bara mot de mer eller mindre övertygade nazisterna. Han vände sig också mot de demokratiska politikernas räddhågsna undfallenhet mot det nazistiska Tyskland. I skottgluggen stod först och främst Per Albin Hansson.

Det som Segerstedt framför allt vände sig mot var godkännandet av "permittenttrafiken". Med detta avsågs de transporter av tyska soldater genom Sverige, som regeringen såg sig tvingad att gå med på. Om denna trafik skrev den sarkastiske Segerstedt:

"Icke undfallenhet utan smidig anpassning är regeringspolitikens sårmarke. Detta var den tes hans excellens statsministern förfäktade vid gårdagens valmöte. Medan hans excellens talade rasslade ett tåg på femton vagnar, hälften boggiévagnar, fullastade med tyskt krigsfolk genom svenska bygder mot Norge. Det var 'permittenter', som fraktades till vårt forna broderland."

Segerstedts polemik mot eftergiftspolitiken fick stort genomslag i våra nordiska grannländer. Hans artiklar i *GHT* förbjöds visserligen av den tyska ockupationsmakten, men de smugglades över gränsen av antinazistiska aktivister och utgavs i bokform av den norska motståndsrörelsen. (En av dessa budbärare mellan folken var min morbror, fysikprofessorn Torsten Gustafsson, som också medverkade till att den danske Nobelpristagaren Niels Bohr inte hamnade i nazisternas klor.)

Kontrasten mellan Segerstedt och hans socialdemokratiska antagonist blir mycket tydlig i den tredje delen av SVT:s serie om Sverige under andra världskriget. Här gör Per Albin en slät figur, och hans eftergifter mot de tyska nazisterna framstår som feg opportunist. På den punkten är tv-serien kanske inte helt igenom rättvis. Många professionella historiker tycks idag vilja rättfärdiga regeringens politik vad gäller permittenttrafiken.

Också den landsflyktige statsministern Johan Nygaardsvold skulle ändra mening. Efter krigets slut medgav han att Sveriges neutralitet var "en lykke for Norge och det norske folk". Detta är en omständighet som borde ha påpekats i SVT:s serie *Sverige och kriget*. Som det nu är blir bilden av den svenska politiken lite skev. Detta hindrar inte att serien på det hela taget är ett stycke lysande folkbildning.

Torgny Segerstedt tillhör genom sina insatser den del av opinionsbildningen under andra världskriget som vi svenskar har anledning att minnas med stolthet. Därför vore det på sin plats med en återutgivning av hans I dag-artiklar.

Bland mycket annat finns här den ledare – citerad på Segerstedtmonumentet i Göteborg – som avslutas med orden:

"De fria fåglarna plöja sig väg genom rymden. Många av dem nå kanske ej sitt fjärran mål. Stor sak i det. De dö fria. De liknar icke de där som sträcka hals och kackla vid sitt mattråg och beskärma sig över 'galningarna'. I sinom tid skola dessa sansade gröpätare slaktas och förtäras. Det går så med de tama djuren. De taga inga risker, och de förlora alla chanser."

Att ställa "de tama djuren" mot "de fria fåglarna" låg naturligtvis nära till hands den oktoberdag 1940 då Segerstedt skrev sin ledare. I likhet med sin retoriska förebild, värmlänningen Gustaf Fröding, tar han ofta fågellivet som utgångspunkt för sina reflektioner. ■

Torsten Rönnerstrand är docent i litteraturvetenskap. Hans senaste bok är Kärleksinvider i litteraturen. Från Bibeln till Millennium (2019).

Marcus Aurelius (121–180 e Kr), romersk kejsare och stoisk filosof. Staty på Louvre-Lens.

IDÉHISTORIA

Trivialisera inte stoicismen

Stoicismen är en lära som passar på 2000-talet. Risken är dock att den blir alltför nutidsanpassad, menar Blanche Sande.

År 1965 sköts den amerikanske stridsflygaren James Stockdale ner över norra Vietnam. I över sju år hölls han fången under brutala förhållanden och torterades av kommunisterna. Senare fick han frågan om hur han hade lyckats överleva inte bara fysiskt utan psykiskt. Han hänvisade då till en nästan 2 000 år gammal bok som hade ingått i kurslitteraturen vid

Stanforduniversitetet: Epiktetos *Utläggningar*.

Epiktetos föddes i Turkiet någon gång omkring år 55 och skickades som slav till Rom. Där studerade han filosofi under den då namnkunnige stoikern Musonius Rufus och frigavs till slut, bara för att förvisas från Rom under kejsar Domitianus som betraktade filosofer som ett hot. Epiktetos slog sig ner i Nikopolis i nordvästra Grekland och grundade en egen skola. Där föreläste han för aspirerande filosofer om djupa teoretiska frågor, och för vanliga människor om mer praktiska ämnen, som hur man hanterar motgångar, smärta och sorg.

Det är så stoicismen är känd idag. Medan många andra filosofer fördjupar sig i frågor av begränsad praktisk nytta, som huruvida verkligheten egentligen existerar och om vi i så fall kan veta något om den, erbjuder stoikerna en användbar vägledning till hur fullt normala människor kan hantera verkliga problem. Väldigt kortfattat: vägen till lycka, eller åtminstone sinnesfrid, är att ta kontroll över sina egna tankar och reaktioner och acceptera att allt annat – våra materiella tillgångar,

vårt rykte, vår världsliga framgång – är bortom vår kontroll. Eller, som den amerikanske prästen och teologen Reinhold Niebuhr uttryckte det i den berömda Sinnesrobönen: ”Gud, ge mig sinnesro att acceptera det jag inte kan förändra, mod att förändra det jag kan och förstånd att inse skillnaden.”

Denna filosofi åtnjuter idag en utbredd popularitet. Titlar som *How to Be a Stoic*, *Stoicism and the Art of Happiness* och *Stoic Spiritual Exercises* flyger ut från tryckerierna, medan bokhandlarna på försommaren rekommenderar Marcus Aurelius klassiska *Självbetraktelser* som studentpresent tillsammans med kokböcker för lågprismat och introduktioner till svensk historia. Podden *The Daily Stoic* har flera miljoner följare. Tiotusentals människor har deltagit i projektet Stoic Week, där man under en vecka lever i enlighet med stoiska principer.

En av initiativtagarna är John Sellars, docent i filosofihistoria vid University of London, vars *Lektioner i stoicism* (övers. Eric Cullhed, Natur & Kultur) nyligen kom ut på svenska. Sellars har tidigare skrivit flera tyngre böcker om filosofin; den här befinner sig egentligen någonstans i gränslandet mellan introduktionsbok och marknadsföringspamflett. Stoicismen har aldrig framstått som mer lättillgänglig och attraktiv. Dess tilltro till försynen presenteras som en holistisk världsbild à la Gaiahypotesen snarare än en tro på Gud; Musonius Rufus uppfattning att även kvinnor bör tillåtas att studera filo-

”Sellars har inte fel i att stoicismen passar 2000-talet bra. Många av dess centrala punkter kan destilleras till något en svensk managementkonsult skulle kunna ha som skärmsläckare på jobbdatorn.”

”Marcus Aurelius uppmanar sina läsare att i början av dagen säga till sig själva: ’De människor jag har att göra med idag kommer att vara näsvisa, otacksamma, arroganta, oärliga, avundsjuka och otrevliga. De är sådana eftersom de inte kan skilja gott från ont.’”

sofi tas till intäkt för att stoikerna var tidiga jämställdhetsivrare.

Sellars har inte fel i att stoicismen passer 2000-talet bra. Många av dess centrala punkter kan destilleras till något en svensk managementkonsult skulle kunna ha som skärmsläckare på jobbdatorn: varje motgång är en möjlighet att förbättra dig själv, det är din inställning till problemet som är det verkliga problemet, lev varje dag som om den vore den sista.

Egentligen var stoicismen betydligt bredare och djupare än så. De antika stoikerna såg sig visserligen som läkare för själen, i en tradition som går tillbaka till Sokrates och möjligen ännu längre, men de ägnade sig åt både fysik, logik och etik. Problemet är att väldigt lite finns bevarat. De tre stoikerna som är berömda idag – statsmannen Seneca, filosofen Epiktetos och kejsaren Marcus Aurelius – var alla verksamma de två första århundradena e.Kr, när stoicismen redan hade existerat i många hundra år. Den etablerades mer än 300 år f.Kr av köpmannasonen Zenon från Kition som höll föreläsningar vid en pellarhall (stoa) i Aten och sedan grundade en skola som överlevde ända till Sullas härjningar på 80-talet f.Kr. Men de tidiga stoikernas skrifter har inte bevarats, utan akademiker har fått pussla ihop deras idéer utifrån vad andra har skrivit om dem.

Bland annat vet vi att det fanns en konflikt mellan vad filosofiprofessorn Brad Inwood har kallat bred respektive minimalistisk stoicism. Den förra menade att filosofer visserligen är läkare för själen, men själen behöver kunskap. Minimalisterna ansåg att allt utom etiken, alltså läran om hur vi bör leva våra liv, var överflödigt.

Epiktetos ägnade förmodligen en stor del av sin tid åt fysik och logik. Seneca berörde dem en del i sina skrifter. Men det är sannolikt inte en slump att det mesta som har överlevt av stoicismen är de praktiska råden. Antika grekernas och romarnas världsbild rimmade inte särskilt väl med kristendomens; uppmaningar att leva ett rättfärdigt liv föll sannolikt i bättre jord under medeltiden. Faktum är att Epiktetos *Utläggningar* under tidig medeltid fungerade som vägledning för munkar. Senare kom Marcus Aurelius att bli en bästsäljare i det viktoriaiska England, och stoiska idéer lyser igenom i utvecklingen av kognitiv beteendeterapi på 1900-talet.

Frågan är dock om inte 2000-talsmänniskan behöver stoicismen mest av alla. Modernismen har lärt oss att betrakta samhället som en maskin vi kan få att göra som vi vill om vi bara skruvar på rätt reglage. Ännu mer moderna ismer har lärt oss att motgångar inte är något som stärker oss, utan något vi måste skyddas från. Det som ska åtgärdas är inte längre den egna emotionella reaktionen utan det som gav upphov till den, medan känslor – ju mer negativa desto bättre – har blivit en form av politiskt kapital. Sociala medier har gjort en hel industri av just den sortens bekräftelsesökande som stoikerna vände sig emot, och världen är full av sådana störningsmoment som Seneca varnade för i essän *Om livets korthet*: spel, sporter och ytliga distraktioner från vad människan verkligen borde ägna sig åt – att tänka och lära sig.

Att stoicismen åtnjuter en stigande popularitet är alltså inte så konstigt. Men även om stoicismen utan tvekan är bra för

den moderna människan, är det tveksamt om den moderna människan är särskilt bra för stoicismen.

När man läser stoikerna, eller för den delen Sellars *Lektioner i stoicism*, slås man av hur mycket av filosofin som inte bara passar den moderna världen utan även dess mest enerverande aspekter. Till exempel självhjälpsindustrin och dess budskap att man kan uppnå vad som helst om man bara går upp klockan fyra på morgonen och har rätt *mindset*, som kan etableras genom ”affirmationer”, små mantran man upprepar för att påminna sig om viktiga saker. Marcus Aurelius uppmanar sina läsare att i början av dagen säga till sig själva: ”De människor jag har att göra med idag kommer att vara näsvisa, otacksamma, arroganta, oärliga, avundsjuka och otrevliga. De är sådana eftersom de inte kan skilja gott från ont.” Seneca beskriver att han på kvällen reflekterar över vad han hade kunnat göra bättre den gångna dagen.

Skilnaden är förstas att stoikerna var självkritiska och strävade efter att förbättra sig själva, medan moderna affirmationer verkar gå ut på att man är bra, stark och tillräcklig precis som man är. Men beröringspunkterna slutar inte där. Stoikerna var, precis som många ”medvetna” personer idag, antikonsumentiska. Marcus Aurelius brukade påminna sig om att ”en utsökt måltid är i själva verket bara liket av en död gris eller fisk. På samma sätt är den dyra prylen eller lyxbilen inget annat än en klump metall och plast”, som John Sellars uttrycker det. Seneca skrev att de flesta människor slösar bort större delen av sitt liv, bland annat på att förvärva prylar och status de egentligen inte har någon glädje av.

Stora delar av den ursprungliga stoicismen har redan gått förlorad i mötet med den kristna världen. Det finns en risk att ännu mer och centralare aspekter försvinner i mötet med den moderna livet, vars många distraktioner gör det lockande för filosofins förespråkare att koka ner den till dess mest lättsmälta budskap. I värsta fall kommer samtiden att äta upp stoicismen och spotta ut den som självhjälpslitteratur. ■

Blanche Sande är reporter i Fokus och tillträdande redaktör i Axess.

**Édouard Louis (f 1992),
autofiktiv författare.**

LITTERATUR

Förtal i romanform

Fransk autofiktion är populär i Sverige. Det finns dock vissa problem med genren, skriver Eric Luth.

En majmorgon sätter Martin Hirsch kaffet i vrångstruken i sin lägenhet i Paris. Yrvaken hör han på radion en ung författare anklaga honom för att ha dödat dennes far. Osäker på om han har drömt väntar han på nästa nyhetssändning, men något mer vaken tvingas han att inse: Nej, det var ingen dröm, inget skämt. Édouard Louis har i sin nya roman *Vem dödade min far* (2018, på svenska 2019) anklagat honom, och en rad andra franska politiker, för mord.

Så varför dödade han Édouard Louis' far? I *Comment j'ai tué son père* (*Hur jag*

dödade hans far, 2019) – en sorts genmäle i romanform – ger han några förslag. Det var för att han blev lämnad av en ung kvinna som översatte *På spaning efter den tid som flytt* till gammalgrekiska, lyder ett. Det var för att Louis anlitade honom som lönnmördare, lyder ett annat. Det var för att han letade efter ett brott att begå och fick detta serverat på silverfat, som ett tredje.

Den kanske mest rimliga hypotesen antyds i förordet, nämligen att Hirsch låg bakom en sjukförsäkringsreform som, i likhet med Fredrik Reinfeldts Fas 3, var tänkt att uppmuntra långtidsarbetslösa att närma sig arbetslivet. En reform som – enligt Louis roman – tvingade hans ryggskadade far att börja sopa gator. När man läser Hirsch förord, ett (obesvarat) brev med frågor till Louis, förstår man dock varför Louis tänjde något på sanningen i sin egen roman. Allt kanske inte stämde, men ingående beskrivningar av sjukförsäkringssystem blir sällan stor litteratur.

Just nu är fransk autofiktion populär i Sverige, nya romaner översätts i rask takt. År 2024 kom verk av Didier Eribon, Annie Ernaux, Anthony Passeron och Édouard Louis på svenska. På gång är ännu en Ernauxroman, två Louisromaner och därtill Vanessa Springoras nya, hon som väckte uppståndelse med *Samtycket* 2020. Allt detta efter att Ernaux tilldelats Nobelpriset 2022. Louis' *Att göra sig kvitt Eddy Bellegueule* (2014, sv. 2015), om pojken som ömsar sitt Eddy-skinn och på flykt från far och familj skapar sig den parisiske Édouard, gjorde honom känd långt utanför svenska frankofilers intresseförening.

Temat är uråldrigt. När jag läser Louis' jämte exempelvis Franz Kafkas undergivna men ohämmade *Brevet till fadern* slår det mig hur de skildrar samma faderskomplex och frihetstörst (som Kafka aldrig lyckades släcka). Det är inte främst temat som gjort Louis så uppmärksam, utan intensiteten med vilken han skildrar det.

Mitt i denna våg av franska frigörelse-

romaner börjar dock två problem uppenbara sig.

Det första problemet har att göra med vem som kan försvara sig mot kritik i romanform. Louis och Eribon är mycket hårda mot sina familjer, som de flytt för att göra sig hemma i Paris *bobocratie* (champagnesocialist-elit). Louis har skrivit två romaner om fadern, två om modern, en om brodern. I flera av dem skildras släktingarnas ilska över att hängas ut i *Att göra sig kvitt*. Eribon är bara inne på sin andra bok i skärningspunkten mellan sociologi och autofiktion, och fadern dog innan *Tillbaka till Reims* gavs ut (2009, sv. 2018). Enligt *En arbetarkvinnas liv, ålderdom och död* (2023, sv. 2024) lyckades han dock uppröra både mor och bröder (som försökte dra honom inför rätta). Ilskan märks via brutna kontakter, upprörda mejl och – i Louis' fall – en arg mor som våldgästar en tillställning.

Släktingarna har en gemensam nämnare: de har levt hårda liv i samhällets bottenskikt – begränsad skolgång, knaper ekonomi och en stor dos besvikelse över livet. Eftersom deras kulturella kapital inte räcker till genmälesromaner kan de inte heller föra fram sin motbild. Louis har hävdad att han måste skriva om sin familj eftersom de inte kan göra det själva. Men innebär det att han kan hänga ut deras misär i offentligheten? Även om romanerna har blivit mer försonliga visar Louis hur hårfin gräns det är mellan att tala för någon och att förtala någon.

Det enda genmälet i romanform är Hirschs, den tidigare ministern, sjukhus- och Emmaüschefen som till skillnad från Louis och Eribon kommer från den franska eliten. I sin roman förklarar han med lika delar ironi och hjärta hur han gick till väga för att döda Louis' far. Någon dylik motbild hade Louis' och Eribons föräldrar och syskon inte kunnat författa.

Det andra problemet rör vem som kan "göra sig kvitt". I Louis' roman *Att förändras – en metod* (2021, sv. 2022) beskrivs omskapandet av jaget i detalj. Eribon har i både *Tillbaka till Reims* och *En arbetarkvinnas liv...* skildrat processen att bli någon annan i Paris. Båda måste ha läst sin Sartre, sin Beauvoir. Kvittgörandet följer på den existencialistiska dogmen att man inte är utan blir, friheten att projice-

"När jag läser Louis' jämte exempelvis Franz Kafkas undergivna men ohämmade Brevet till fadern slår det mig hur de skildrar samma faderskomplex och frihetstörst."

ra ett självvalt jag mot en öppen framtid. Definiera sig "som en existens i vardande" som Eribon (i Johan Wollins översättning) uttrycker det i *En arbetarkvinnas liv...* Men som han själv skriver, i klinch med Sartres skrifter, kan inte vem som helst skapa sig själv. Det förutsätter att man har alternativ. Vilket många saknar, fastlåsta i sina sammanhang. Utan mat på bordet, pengar på banken och hela kroppar är förändring svårnådd.

I *Att förändras* tackar Louis de kvinnor som har uppmuntrat honom under hans torftiga uppväxt. Bibliotekarier, lärare, kompisars mammor. I synnerhet klasskamraten Elena och hennes mor i Amiens – som senare upprördes av hur han använde dem som språngbräddor. Men de lämnades alla kvar av den flyende Eddy. Louis skriver vid flera tillfällen att frihet förutsätter våld och uppbrott. Men är det alltid sant? En sådan syn ställer friheten i ganska otrevlig, elitistisk dager.

Louis och Eribon antyder också att det bara är i Paris man kan leva fria, rika liv. Men är det omöjligt att leva fritt utanför storstadens *bourgeoisie*? Och omvänt, hägrar friheten alltid i Paris? Det är enkelt att skylla tillkortakommanden på strukturer som lika litet som släktingarna kan försvara sig. Jag tänker återigen på *Brevet till fadern*. Kafka delade Louis behov att lämna faderns hägn för att skapa sitt eget liv, men växte upp så centralt man kunde som assimilerad jude i utkanten av Prags borgerskap. Ofrihet har en obehaglig be-

nägenhet att förfölja människan.

Det finns såklart också något motsägelsefullt i att romaner som handlar om att göra sig kvitt sitt förflutna och i existencialistisk tradition skapa sig en ny framtid är så besatta av det förflutna.

Till skillnad från Édouard Louis skriver Vanessa Springora i sin nya roman inte för att göra sig kvitt sitt namn. Hon vill istället *reclaima* det. Hennes bakgrund liknar förvisso mer Kafkas än Louis' och Eribons, men i *Patronym* – som den kommer att heta – skildrar hon sitt antisemitiska fäderne. Hon gräver frenetiskt i arkiven för att gå till botten med sitt ursprung, i ett sökande som för tankarna till Patrick Modianos *Dora Bruder*. Men hon gör sig inte kvitt Springora. Hon skapar en ny innebörd i namnet. Det är modigt.

Springora pekar mot en annan existencialism, en mer sympatisk. Hon omskapar sig själv, men inte på flykt från utan med stöd hos andra. En existencialism som för tankarna till Albertine Sarrazins roman *Astragal*. Sarrazin vände upp och ner på Sartres filosofi. Ja, man skapar sig själv. Men nej, helvetet är inte "de andra" (som Sartre menade i sin pjäs *Inför lyckta dörrar*). När huvudpersonen i *Astragal* ska rymma från fängelset hoppar hon ner från en hög mur och bryter språngbenet. Hon är fri men kan inte gå längs vägen där hon hamnat. Friheten är beroende av en okänd man som stannar och plockar med henne i sin bil. Friheten är de andra.

Man kan, som Springora, skriva autofiktivt utan att döma, och man kan skapa sig en ny framtid utan att fly sin identitet och avfärda sin familj. Men det kräver mod, kanske mer mod än att skriva hårt om föräldrar och syskon.

Måhända är Louis något liknande på spåren? I *Monique flyr* – hans hittills mest försonliga roman, som kom på svenska i augusti – skriver han för första gången för någon annan än sig själv. Han skriver på moderns uppdrag, för att skildra hur hon med hjälp av sina barn kunde bryta sig ur en destruktiv relation och bli "Paris drottning". Det gick inte själv, men det gick tack vare andra människor. För Monique var friheten de andra. ■

Eric Luth är chefredaktör i Liberal Debatt.

Paris. Numera för dyrt för diktare.

LITTERATUR

Den platslöse europén

Idag är det lätt att resa men dyrt att bo i storstäder. Författaren David Szalay skildrar detta nya europeiska tillstånd, skriver Maxim Grigoriev.

Det europeiska tillståndet har i högre grad än andra kännetecknats av en spänning mellan hemhörigheten i mindre och större kulturer. Författare från mindre länder som Irland, Portugal eller Sverige har gärna lämnat sina hemorter för London, Paris eller Berlin. Ibland för kortare vistelser, ibland längre eller permanent. Genom konfrontationen mellan det lokala och det europeiska har den nationella kulturen ständigt behövt omdefinieras.

Idag är det lättare än någonsin att röra sig i Schengenområdet. Men det är också svårare att vara en fattig bohem i storfinsansens slutna stadskärnor. Den ekonomiska flykten går idag snarare till mindre städer och utkanter, där ett kulturliv alltså kan levas utan övermedelklasslön. Kosmopolitens dröm om det europeiska kulturarvet har blivit mer provinsialistisk än metropolitisk. Detta har också riktat om den europeiska litteraturens blick.

En av många representanter för denna nya platslösa europé, eller "posteuropé" som filosofen Yuk Hui kallade fenomenet, är författaren David Szalay. Född i Montreal 1974, uppvuxen i Beirut och London, har han som vuxen lämnat finansmeckat för Bryssel, Pécs (Ungern) och numera Wien.

I sina fem böcker har han genomgående beskrivit detta nya platslösa eurotillstånd: ständigt i rörelse, hemma överallt och ingenstans i sitt utkantsliv. Det är svårt att finna en figur i hans romaner och noveller som inte någon gång har flyttat mellan två europeiska länder. Novellsamlingen *Turbulence* (2018) utgörs av tolv berättelser som alla utspelar sig under flygresor, inte sällan med alla dessa lågprisflyg som numera är en lika viktig del av europeisk infrastruktur som tågen en gång var.

Han har själv sagt att han intresserar

sig för en gråzon där en person både känner sig hemma och inte. Läser man hans böcker framstår faktiskt hela Europa, liksom allt i den nye européns personliga liv, som en enda stor grå zon. Och den gråaste zonen av de alla: manligheten.

Szalay tycks ha hittat den stil som bäst motsvarar ämnet med sin tredje bok, novellromanen *All that man is* (2016). Den påstås ha varit en hårsman från att få Bookerpriset, om man tycker att sådant är viktigt. Som titeln antyder är det en skildring av den moderne europeiske mannen och hans roll. Nio olika nyanser av manlighet i olika livsstadier, för att vara exakt, från två brittiska tonåringar på tågfluff genom Centraleuropa i första novellen via losers på solsemesterar eller utvandrade till någon billig by i Kroatien, ryska oligarker på dekis, karriärstinna språkforskare – hela vägen till den engelske före detta diplomaten i semesterhuset i Italien, in i döden förnekande sin homosexualitet. Hans livsgärning, som han ser det, när han tänker på sin nära förestående död, är att han spelat en "minor part in negotiating, over many years, the expansion of the European Union in 2004".

Szalay skriver korta meningar, i presens, utan poesi. Språket är platt, banalt – en sorts blandning av Annie Ernaux och Per Olof Sundman. En typisk mening lyder: "The EasyJet flight to Luton is four hours delayed." Torrheten gör det möjligt att skildra episoder som i en mer högräddande och sentimental prosa hade kunnat bli pinsamma – i synnerhet mannens erotiska erfarenheter och drifter.

Men motsatt effekt gäller också mer tragiska vändningar: även de dämpas och blir sakliga, likgiltiga. Allt är ändå bara en trögt framflytande postmodern verklighet, där man kan handla på Lidl oavsett vilket lands utkant man råkar ha hamnat i, där man tror att man är någonting samtidigt som man vet att man inte är speciell.

Szalay fångar i rappa dialoger hur kontakter etableras utan att något egentligen sägs. Han skildrar hur erotiken, utan att i sig betyda något särskilt, får enorma följder för livet. Nästan allt i hans texter händer liksom av sig själv. Det är vad det är. Det är så man gör.

De enkla historierna samlar sig till en

"Prosan skildrar vad István gör och vad han känner, men aldrig vad han tänker. Effekten är att vi får ett porträtt av en man som är med om saker och upplevelser, men som aldrig drar några slutsatser."

lågmedel kollektivroman av livsskeden. Här är han, tänker man, den moderne europeiske mannen anno 2015 eller så. Eller snarare det som Martin Heidegger kallade *das Man*, på svenska ibland översatt som "mannet". Det syftar på det pronomen som används när "man" talar om hur "man" bör göra. Hos Heidegger får det beteckna en anonym och osjälvständig existens.

Detta allmänna "das Man" – motsvarigheten till franskans "on" som ovan nämnda Ernaux gärna tar till – får hos Szalay sin mest konkreta skepnad i den nya romanen *Flesh* (2025). Med ännu mer hårdkokta och distanserade meningar hamrar Szalay fram livshistorien om István, en ungersk man utan egenskaper, knappt ens ett subjekt. Romanen består i den hårdkokta andan till stora delar av dialog och skildringar av yttre handling. Samtidigt lämnas stora glapp i berättelsen om Istváns liv, och vi möter huvudfiguren med flera års mellanrum: alltid mitt i nya livsskeden, aldrig förklarad.

Prosan skildrar vad István gör och vad han känner, men aldrig vad han tänker. Effekten är att vi får ett porträtt av en man som är med om saker och upplevelser, men som aldrig drar några slutsatser. Istváns subjektivitet uppstår liksom i efterhand, alltid som en reaktion på något som redan har hänt, alltid som en känsla som han inte ens kan identifiera förrän med stor eftersläpning.

Livet är självgående, självuppfyllande. Plötsligt har man förlorat oskulden med grannfrun. Plötsligt är man i London och jobbar som utkastare och bodyguard. Plötsligt har man gift sig med en svensk miljardärsänka – ligger vid poolen och bladdrar i *Playing to Win – How Strategy Really Works*. Sitter på stela middagar, småpratar med italienska hedgefondförvaltare, är fastighetsmogul. Plötsligt är man tillbaka i den ungerska provinsen,

bor ensam med sin åldrande mamma, jobbar på köpcentrumet. C'est la vie.

"Mannet" går ut på att ta saker som de kommer. Det börjar i puberteten, när man förstår att man inte är detsamma som kroppen. Sedan håller man liksom bara på: driften driver, saker händer, livet går vidare, man behöver pengar, vill bli sedd, känner sig ensam, orkar inte med tjafs.

Precis som den lokala, etniska eller nationella kulturen är manligheten också först och främst en kultur. I det moderna Europa alltid en kultur bland andra, både stark och vag, viktig och oviktig. Mannen, har det gärna hävdats, går ut på makt, sex, pengar. Eller omsorg, trygghet, hantverksskicklighet. Enligt Szalay är det inget av ovanstående. Hans män går inte ut på någonting: mannen är ett talande och kännande objekt, en sorts livets konsumtionsvara, en Kendocka som kan kläs i olika attribut beroende på klass, etnicitet och humör, men som i grunden är samme "mannen utan egenskaper".

Kanske är det just det som är den nye européns gamla öde. Bara mer uppenbart nu, när vem som helst kan bli medlem i Easyjetset. Man ser dessa män hos Michel Houellebecq, Alexis Jenni, Christian Kracht, Dmitrij Danilov. De rör sig i köpcentrum, åker på solsemester, har sexuell drifter och söker ibland efter religiösa uppenbarelser ("mening").

Men att leta efter personlig subjektivitet i en viss kultur, stor eller liten, biologisk eller konstruerad, könslig eller nationell – det är att leta efter någonting unikt på en stormarknad.

Kvarstår gör Gunnar Ekelöfs beskrivning av jaget i diktsamlingen *Färjesång*: "En plats, ett plagg, ett namn". ■

Maxim Grigoriev är författare och skribent.

LITTERATURHISTORIA

De stora förläggarnas tid

I en ny bok av Per I. Gedin framgår vilken generositet förlagen tidigare visade olönsamma men högkvalitativa författare, skriver **Håkan Sandell.**

Kan de stora bokförläggarnas tid vara över i Sverige? Utsträckta bakom gigantiska antika skrivbord men förmodligen utan cigarr. Så hölls branschens nivå uppe av en bildningselit anställd av främst Bonnierförlagen.

Men kanske framförallt av några självständiga förläggare med egenkapital, så som Bo Cavefors och Per I. Gedin. Endast medförda pengar eller deläggande kan egentligen garantera en egensinnig utgivning med självständiga beslut.

Per I. Gedin har nu utgett en dokumenterande 550-sidig kompilation brev ur förlagsarkivet, *Bäste bokförläggare! Från en förläggares vardag* (Albert Bonniers). Förlaget var Wahlström & Widstrand, under några av dess storhetsår 1961–1986, och inte det egna Gedins förlag decenniet därefter.

I likhet med Cavefors nöjde sig Gedin inte med att vänta in manuskript brevlades utan sökte aktivt nya författare och ämnen. En annan av Per I. Gedins förlagarhemligheter är den tydliga generositeten mot författare. I första hand av god vilja, ibland var det även en förnuftig affär. Gedin visar ett till synes ändlöst tålamod med förlagets författare, där förfrågningar om orgrundade förskott på större summor gång på gång beviljas.

En sådan, redan halvt exotisk, patriarkal förlagskultur byggde på ömsesidig lojalitet: förlagen kastade ogärna ut etablerade författare, medan författarna i sin tur förväntades att inte lättvindigt byta förlag. Det fanns därtill ett för kulturnivån viktigt resonemang om "gungor och karuseller", där oekonomiska men kvalitativt värdefulla författarskap hölls om ryggen.

Flertalet författare var fortfarande män, samtliga förläggare var det.

I förändringen av tituleringen uppe i brevhuvudena märks även hur Sverige förändras. Tilltalen går från "Herr Doktor", rentav "Ärade förläggare", till ett "Hejsan". Glömda och berömda namn tumlar förbi. Sju titlar av Henry Miller ges ut. Ulf Lundell debuterar, ödmjuk och självkritisk med *Jack*, nedstruken med 200 sidor, som följs upp med den starkare *Sömn*.

Den litteraturhistoriskt största händelse som täcks av brevsamlingen är nog den så kallade Solzjenitsynaffären. Aleksandr Solzjenitsyn fick Nobelpriset 1970. Han kunde dock inte komma till Stockholm eftersom han då riskerade att inte få återvända till Sovjetunionen. Möjligheten att dela ut priset på svenska ambassaden undersöktes, men regeringen ville undvika en konflikt. Först 1974, efter att han hade utvisats från Sovjetunionen, kunde Solzjenitsyn ta emot priset.

Som varande Solzjenitsyns svenske förläggare skrev Gedin till Olof Palme och påpekade den svenska regering-

"Per I. Gedin är i sin bok tydligt medveten om att tiderna i alla avseenden har skiftat."

ens undfallenheten. Men Palme svarade då med ett öppet brev i *New York Times*, där han anklagade Gedin och Wahlström & Widstrand för att vilja göra en politisk manifestation av Nobelprisets överlämnande. Liksom Leif G. W. Persson berättat från den så kallade Geijeraffären, så mer än antyder breven här att Palme i en pressad situation valde att ljuga. Som läsare lägger man märke till att Sverige ännu tassade för Sovjet på ett sätt som påminner om Finland under Kekkonen. I en berömd debatt i tv kritiserade Vilhelm Moberg Palme för hanteringen.

Per I. Gedin är i sin bok tydligt medveten om att tiderna i alla avseenden har skiftat, hur ekonomiavdelningarna har fått större inflytande i förlagsvärlden, och hur en massmedial populärkultur ändrat värderingsramarna. Liksom att de stora förstauplagorna för seriös litteratur (exempel ges som *Om konsten att läsa och skriva* av Olof Lagercrantz) knappast längre är möjliga. Kanske även att gruppanda i kommittébesluten på storförlagen är till nackdel för det originella och nyskapande.

Gedin höll i Svenska Förläggarföreningen för några år sedan en omtalad Helmsföreläsning om "De två kulturerna". Där ger han ett erkännande åt de svenska småförlagen för att de har räddat den höglitterära utgivningen i Sverige, när de stora koncernerna har svikit.

Vad essän – det är närmast en stridskrift – bortser ifrån är att de mindre förlagen har gjort sig alltför beroende av det nyckfulla statliga utgivningsstödet.

Men Gedin ser dem som de sanna arvtagarna till storförlagens seriösa litteraturutgivning.

Dessa enmans- eller enkvinnoförlag har kommit att stå för den större delen av den översatta kvalitetslitteraturen, de udda klassikerna och poesin. ■

Håkan Sandell är poet.

KULTURRÅDET

George Orwells isande grepp

BENGT OHLSSON
är journalist och författare.

**”På fyrtio
års avstånd
upptäcker vi
att somliga
författarskap
vissnar när de
lyfts ur jorden
där de bredde
ut sina rötter.”**

Medan kvällens samtalspartner introducerade mig för publiken vandrade min blick över bibliotekshyllorna, och den gjorde tvärstopp vid ett omslag med titeln *Julia*. Ovanför namnet tornade årtalet 1984 upp sig.

Jag gästade Bergshamra bibliotek för att prata om min roman *Helga*, min andra vidarediktnings av Hjalmar Söderbergs *Doktor Glas*. I öronvrån hörde jag introduktionen närma sig sitt slut, men ingenting kunde hindra mig – för att citera Arne ”Rosen” Qvick – jag måste bara till hyllan och läsa baksidestexten. Och jodå: i *Julia* ger den amerikanska författaren Sandra Newman ordet till Winston Smiths unga älskarinna.

Jag ställde ifrån mig boken och gick upp på scenen för att prata om hur jag fick idén att låta ännu en gestalt ur Söderbergs verk komma till tals. Ironin i det hela gick mig inte förbi.

Jag beställde hem *Julia* och hoppades kunna läsa den med samma storsinhet som Söderberg-vurmarna visat mina *Gregorius* och *Helga*.

1984 var en av mina första och största ”vuxna” läsupplevelser, och jag har återvänt till den flera gånger. Vilket som bekant är förenat med stora risker. Hur ofta har man inte skruvat på sig under sina omläsningar? Under årens lopp har vissa författare gett oss så många starka läsupplevelser att vi utgår från att de kommer att leva vidare. Astrid Lindgren, P.O. Enquist, Kerstin Ekman... Men på fyrtio års avstånd upptäcker vi att somliga författarskap vissnar när de lyfts ur jorden där de bredde ut sina rötter, medan andra visat sig oväntat livskraftiga. Varför dras unga läsare till Sven Delblancs rapportbok *Åsnebrygga* från 1969, medan Stig Claessons stilsäkerheter fallit i glömska?

När 1984 häromåret kom i nyöversättning av Ragnar Strömberg var det dags igen. Och den kändes mer aktuell än någonsin. Telescreenen – eller ”teleskärmen”, i Strömbergs tappning – framstod som en väggfast Iphone, som växlar mellan att sända propagandasnuttar och övervaka medborgarnas snarkningar, löpsteg och samtal... och den anpassar följsamt reklamen därefter.

För att inte tala om när O’Brien upplyser Winston Smith om att det inte räcker med att han erkänner sina ”tankebrott” – nej, de nöjer sig inte med mindre än att han i själ och hjärta, av egen fri vilja,

älskar Storebror och tror att två plus två blir fem... jo, där känner nog många av cancelkulturens offer igen sig.

1984 blev Orwells sista roman. Han skrev den i ett vindpinat hus på den gudsfrögätta skotska ön Jura, lungsjuk och eländig, hetsad av en förläggare som ville rida på framgångarna med *Djurfarmen*. Han var djupt missnöjd, strök och skrev om, till slut så medtagen att han fick ta med sig skrivmaskinen i sängen.

Orwell tvekade mellan titlarna ”Nineteenforty-four” och ”The last man in Europe”. En vanlig teori är att han kastade om de två sista siffrorna i årtalet när boken skrevs, men det kan också ha varit en blinkning till Jack Londons *Järnhälen*, där ett parti kommer till makten 1984, eller till favoritförfattaren G.K. Chestertons *The Napoleon of Notting Hill*, som utspelar sig år 1984.

Julia är ett beställningsverk, utlagt och godkänt av Orwells son Richard Blair. Boken gavs ut för två år sedan och fick välvilliga, om än inte översvallande recensioner.

Under läsningen kommer jag att tänka på Ridley Scotts *Blade runner*, även det en dystopi, men jag har alltid tyckt att det finns något obestämbarhet mysgigt med det ihållande regnet, nudelbarerna och de japanska reklamskyltarna. Att ”replikanter” behandlas som förbrukningsvaror är ju deppigt... men tänk att få hålla upp en whisky i det där fyrkantiga glaset!

Sandra Newmans Oceanien utgör samma lockande röra av lånecykler, svartabörshandel och massproducerade pornoveller. Hon tar sig stora friheter med originalet – ett av de mer svårsmälta är att Julias relation med Winston mest är ett skådespel, en fälla gillrad av O’Brien, och Julia blir hans lydiga redskap, lockad av lyx och privilegier. Och hennes hantering av ”rättburen” i Rum 101 leder tankarna till den numera avsmnade ”skräckel”-genren.

Värre är att Newmans uppföljare saknar originalets klaustrofobiska känsla av tristess och meningslöshet. I 1984 anar man att Storebror är en fiktiv gestalt – eller jag menar förstås ”konstruktion”. I *Julia* blir han däremot bara alltför påtaglig, vilket är ett av många skäl till att boken stundtals retar hjärnan, men aldrig kopplar Orwells isande grepp om hjärtat. ■

HJÄLP MÄNNISKOR I NÖD

Bli månadsgivare på
lakareutangranser.se

MEDECINS SANS FRONTIERES
LÄKARE UTAN GRÄNSER

KRITIK

72 BENNY CARLSON OM POPULISMENS MOTSÄGELSER

■ *Neoliberal Economic Policy and the Rise of Right-Wing Populism. Western Civilization at the Cross-Roads*

JOHN KOMLOS (RED)

■ *Hayek's Bastards. The Neoliberal Roots of the Populist Right*
QUINN SLOBODIAN

76 CARL RUDBECK OM PROBLEMET MED OJÄMLIKHET

■ *The Greatest of All Plagues. How Economic Inequality Shaped Political Thought from Plato to Marx*

DAVID LAY WILLIAMS

79 TORBJÖRN ELENSKY OM TEKNOLOGI OCH DEMOKRATI

■ *The Tech Coup. How to Save Democracy from Silicon Valley*

MARIETJE SCHAAKE

■ *The Technological Republic. Hard Power, Soft Belief and the Future of the West*

ALEXANDER C KARP,
NICHOLAS W ZAMISKA

82 HELENA GRANSTRÖM OM KNEPIG BEVISFÖRING

■ *Proof. The Art and Science of Certainty*

ADAM KUCHARSKI

84 HÅKAN LINDGREN OM FÖRNUFT OCH OFÖRNUFT

■ *Against Progress*

SLAVOJ ŽIŽEK

87 EDDY NEHLS OM LOVVÄRD LÅNGSAMHET

■ *Slow Productivity. The Lost Art of Accomplishment Without Burnout*

CAL NEWPORT

90 ANNA RINGBERG OM OMTVISTAT ARBETE I SEXBRANSCHEN

■ *Sex Work Today, Erotic Labor in the Twenty-First Century*

BERNADETTE BARTON,
BARBARA G BRENTS,
ANGELA JONES (RED)

POLITIK

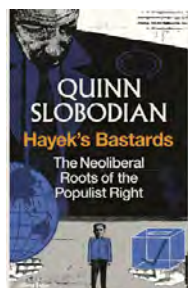
Den populistiska revolten

Plötsligt förenas libertarianer och högerradikaler på de populistiska barikaderna. Vad förenar dem? **Benny Carlson** söker svar.

■ *Neoliberal Economic Policy and the Rise of Right-Wing Populism. Western Civilization at the Cross-Roads*

John Komlos (red), Palgrave Macmillan, 2024.

■ *Hayek's Bastards. The Neoliberal Roots of the Populist Right*

Quinn Slobodian, Allen Lane, 2025.

Den populistiska tsunami som dragit in över västvärlden till följd av en förskjutning mellan avancerade och eftersläpande tektoniska plattor av teknologiskt, ekonomiskt och socialt slag väcker många frågor.

Den åtminstone bland observatörer till vänster vedertagna tolkningen av förloppet går ut på att populismen är en folklig reaktion mot nyliberalism och globalisering. Men varför har reaktionen gått högers och inte vänsterns väg? Särskilt utvecklingen i USA reser ett stort frågetecken. Hur kan det komma sig att de som revolterar mot en politisk elit utifrån frustration över globalisering och växande inkomstklyftor ställer sig bakom en med landets ekonomiska elit allierad miljardär som med sin skattepolitik vidgar klyftorna ytterligare?

Låt oss skärskåda två perspektiv på trumpismens genomslag och framfart: dels John Komlos version av den nyssnämnda tolkningen i antologin *Neoliberal Economic Policy and the Rise of Right-Wing Populism*, dels Quinn Slobodians tes i boken *Hayek's Bastards* om att nyliberalismen i sin extremvariant, libertarianismen, länge gått hand i hand med högerextremismen.

Först Komlos, en ungersk-amerikansk professor emeritus i ekonomisk historia, verksam vid Münchens universitet. Han ger i en 90 sidor lång introduktion med rubriken "Policy Mistakes of Historical Proportions Destabilized the

Political System and Led to the Rise of Right-Wing Populist Movement, 1981–2016" en överblick av såväl tidigare litteratur om nyliberalism och populism/högerextremism som av antologins elva övriga bidrag.

Komlos utgångspunkt är att idéer har stor betydelse vid sidan om "opersonliga krafter" som teknologisk och demografisk utveckling: "[D]en dogmatiska appliceringen av frimarknadsideologin" rubbade den sociala balansen och "hjälpte till att knuffa det politiska systemet bort från den stabila jämvikt som skapats av New Deal".

Hans förklaring till USA:s förfall börjar på sedvanligt sätt med Ronald Reagans skattesänkningar och avregleringar, vilka beskrivs som ett "omedelbart förbluffande slag mot den politiska maktbalansen". Med motiveringen att skattesänkningar för toppen skapar ett välstånd som sipprar ner genom de breda lagren korsades "ojämlikhetens Rubicon". Istället för att bygga fabriker köpte de rika politiskt inflytande och stödde ekonomer och tankesmedjor för att sprida bolagsvärldens laissez-faire-ideologi. Följden blev att mannen på gatan inte begrep vad som låg i hans eget intresse.

Komlos tvekar inte om Reaganomics effekter: "Den plötsliga och samtidiga omkastningen av så många viktiga empiriska indikatorer – löner, inkomstandel, förväntad livslängd och arbetets andel [av nationalinkomsten] är obestridliga bevis på att Reaganomics var skad-

"Libertarianerna utgör en sekt utan folklig förankring och behöver alliera sig med hejdlösa hejdukar som vet hur man mobiliserar 'massorna' om de ska kunna realisera några av sina idéer."

ligt för arbetarklassens välbefinnande." Efter tolv år av Reagan och Bush hade en nyliberal hegemoni etablerats. Vad Komlos kallar hyperglobalisering "förstörde liv och försörjningsmöjligheter över hela landet". Att landet lämnades vidöppet för import från framförallt Kina beskriver han som ett avgörande misstag. Det skapade "en permanent underklass som blev ursinnig på den politiska eliten, alienerad från samhället och sugen på hämnd".

Bill Clinton, George W Bush och Barack Obama fortsatte i mer eller mindre samma hjulspår. Clinton skrotade finansiella regleringar, vilket bäddade för finanskrisen 2008 varpå Bush jr räddade spekulanter på Wall Street men negligerade mannen på Main Street. Obama alienerade mil-

joner genom att inte leverera den förändring han utlovat. Komlos går så långt som att påstå att "Trump blev Obamas bestående arv".

Den populistiska revolten hade kunnat gå åt såväl vänster som höger. Inför valet 2016 hade Bernie Sanders och Donald Trump jämnstort folkligt stöd. Men medan Sanders bara hade en rival, Hillary Clinton, stödd av det demokratiska partietablissemanget, hade Trump att göra med 16 medtävlare och ett fragmentiserat republikanskt partiledarskap. När Trump utifrån sin MAGA-bas säkrat nomineringen som republikanernas kandidat marscherade övriga partifraktioner upp bakom honom. Men varför sviktade inte stödet när det visade sig att Trump som president 2017–21 gjorde mycket litet för att förbättra tillvaron för sina anhängare? Komlos förklaring är att basens vrede var så stor att man av bara farten fortsatte att följa den man som från början väckt och kanaliserat den. Trump behöll dessutom momentum genom att peka ut syndabockar och bedriva kulturkrig.

Det råder numera i stort sett (utanför trumpläget) enighet om att USA är en demokrati i förfall. Denna utveckling beror inte, som i liknande historiska fall, på ekonomisk kris eller nationell förödmjukelse. Den beror på att ökad inkomstjämlighet och relativ försämring av levnadsvillkoren för stora befolkningsskikt utlöst ilska och rädsla hos dem som förlorar i status och får en osäkrare tillvaro. Deras frustration har inte enbart yttrat sig politiskt utan också, särskilt bland män, i drogmissbruk, självmord och massskjutningar: "[...] män som tvingats ut ur det ekonomiska livets huvudfåra utgör en uppenbar fara för samhället och det politiska systemet liksom de gjorde i Tyskland på 1930-talet".

Det har länge gällt som sanning att angloamerikanska miljöer inte utgör

FOTO: GETTY IMAGES

Är MAGA-rörelsen det bestående arvet efter Obama?

en fruktbar grund för massrörelser och auktoritära ledare. Så förklarade Winston Churchill 1939 att "alla engelsktalande människor avskyr att till kropp och själ överantvaras sig åt en enda man och dyrka honom som om han vore en idol". Den sanningen gäller inte längre. Komlos redovisar siffror som visar att en stor andel av befolkningen i USA, större än i andra västländer, har högerradikal auktoritär läggning.

Komlos är pessimistisk om framtiden. I USA har den inre konflikten gått så långt att den knappast kan lösas på fredlig väg. Han är lika pessimistisk om Östeuropa. Utifrån sin bakgrund – född i Ungern, flykting i samband med revolten 1956 – anser han att "demokratin aldrig hade en riktig chans av det enkla skälet att ett sådant politiskt system är främmande för regionen".

Det ligger en del i Komlos historieskrivning. Att idén om att skapa ökade skatteintäkter genom att åka baklänges på Lafferkurvan var fel-

tänkt verkar uppenbart genom att skattesänkningarna under Reagan, Bush jr och Trump 1 resulterat i stora budgetunderskott och en enorm statsskuld. Men måste man dra hela Reagans arv över en kam? Var en 50 år tidigare etablerad "jämvikt" – New Deal – stabil? Stimulerade inte avregleringarna i många fall – med flygindustrin (redan före Reagan) som pilotfall – omstrukturering och konkurrens som gav konsumenterna lägre priser och ökade valmöjligheter? Kan man alls räkna ut hur sådant påverkar levnadsvillkoren för olika grupper?

Reagan kunde också till skillnad från Bush och Trump om nödvändigt höja skatter.

Komlos anser att globalisering mest har skapat elände och ansluter sig därmed i det stora hela till Trumps protektionistiska syn. Men hade det verkligen, allteftersom nya länder med lågavlönad och hårt disciplinerad arbetskraft drogs in i

Forts. →

Ronald Reagan
tänkte sig ett
välstånd som
skulle sippra
nedåt.

världsekonomin (och gradvis fick ökad levnadsstandard), varit möjligt för USA att bakom höga tullmurar bedriva allsköns gammaldags tillverkningsindustri som om inget hänt? Och vad hade hänt om Obama gjort en kraftfull vänstersväng? Vita huset hade förmodligen stormats av högerextremister tio år innan dessa stormade Kapitolium. Trump är förvisso Obamas arv, men knappast på det sätt Komlos ser det utan som uttryck för en vit rasistisk reaktion mot en svart president.

Komlos historieskrivning går alltså ut på att populismens framryckning är en folklig reaktion mot nyliberalism och globalisering som högerradikala krafter kan slå mynt av. Historien kompliceras emellertid av att de populistiska rörelserna, med trumpismen som paradexempel, utgörs av en kombination av högerradikala – för att inte säga fascistiska – och libertarianska strömningar.

Det kan förefalla paradoxalt eftersom fascism och libertarianism i flera avseenden är varandras motpoler. Fascism står för kollektiv/nationell extas, en ledare som obehindrad kan göra bruk av statens maktmedel, autarkisträvan och imperialism. Libertarianismen står för individualism, en önskan att radera staten, frihandel och – utan stat, ingen imperialism. Ändå har de båda extre-

merna funnit varandra i ett primitivt famntag som ytterst verkar böttna i föreställningar om "survival of the fittest".

På ett sätt är libertarianers närmande till högerextrema förståeligt. De utgör en sekt utan folklig förankring och behöver alliera sig med hejdlösa hejdukar som vet hur man mobiliserar "massorna" om de ska kunna realisera några av sina idéer. Men ändå – hur många principer är de beredda att offra? Det är här Quinn Slobodian, kanadensare och professor i internationell historia vid Boston University, kommer in i bilden. Han har levererat ett antal förklaringar till vad han kallar "den nya fusionismen" i *Hayek's Bastards*. Boken är inte alltför omfattande – 278 sidor – men på dessa sidor vimlar det av bastarder. Det är inte alltid lätt att hålla reda på dem. Det är inte så konstigt. Den fascistisk-libertarianska världen är en djungel. Det är lätt att gå vilse.

I första kapitlet utgår Slobodian från Hayeks idé om kulturell evolutionär utveckling som han finner besläktad med socialdarwinismen. Hayek menade att löften om social rättvisa är en hägring som hotar det mänskliga framåtskridandet. Det kunde en del såväl konservativa som liberaler skriva under på. "Många av samtalen inom nyliberala kretsar på 1980- och 1990-talen ledde till att konservativa och ekonomiska liberaler nosade runt varandra för att se i vilken utsträckning de kunde upptäcka tillräckligt med gemensamma nämnare för att bilda en gemensam front [...] utan att offra alltför många av sina principer."

Slobodian finner tre gemensamma nämnare hos "de nya fusionisterna": hårda gränser, hårda biologiska skillnader och hårda valutor.

Betydelsen av nationella gränser blev ett skäl för marknadsliberaler och högerextremister att överskrida

ideologiska gränser. De kunde enas om att marknaden inte kan hållas avskild från "frågor om biologi, kultur, tradition och ras". Som chefen för Ludwig von Mises Institute Jeff Deist erinrade år 2017 är "blod och jord och Gud och nation fortfarande viktiga för människor".

Det marknadsliberala credot handlar om fri rörlighet för varor, tjänster, människor och kapital. Enligt högerlibertarianerna behövs bara tre rörligheter. Med frihandel behövs ingen migration. Enligt Adam Smith skulle marknader och långväga handel vidga förtroendet människor emellan i allt vidare cirklar. Den idén har en del libertarianer avskrivit. Så till exempel ser höger-radikalen Peter Brimelow i *Alien Nation* från 1995 människan i savannens ljus: medlem av en liten stam av jägare och samlare. Etnisk mångfald triggar hennes aggressioner. En nation med homogen befolkning är idealet. Den ger ökad effektivitet genom sänkta transaktions- och informationskostnader. USA har enligt Brimelow genom den stora invandringen blivit ett missfoster (freak) bland världens nationer.

Biologin är en avgörande gemensam nämnare och därmed är vi inne på rasteori. Slobodian finner hos Ludwig von Mises en ambivalent hållning. Han tog avstånd från existerande rasteorier men utgick från att "raser skiljer sig åt ifråga om intelligens och viljestyrka" och därför har olika förutsättningar att bilda samhällen. Enligt Murray Rothbard, en av de mest kända "bastarderna", står biologin som en klippa i vägen för egalitära fantasier. Att ifrågasätta den naturliga ojämlikheten mellan människor ifråga om begåvning och kön leder till mänsklighetens undergång.

Det biologiska synsättet fick sitt genombrott med Richard Herrnsteins och Charles Murrays *The Bell*

Curve (1994) som hävdar att skillnader i IQ mellan raser och etniska grupper är delvis genetiskt betingade. Boken blev årtiondets mest kontroversiella och Murray utnämndes av *New York Times* till Amerikas farligaste konservativa person. Jag var själv hemma hos Murray i Burkittsville, Maryland, för 25 år sen och intervjuade honom i hans jättelika arbetsrum med en ankdamm utanför panoramafönstret, men vårt samtal handlade den gången inte om *The Bell Curve* utan om den bok som lade grunden till hans berömmelse, *Losing Ground* från 1984.

Slobodian sammanfattar Murrays utveckling som att denne i *Losing Ground* betraktar människor som begränsade av brist på resurser men i *The Bell Curve* som begränsade av medfödda förmågor. Det handlar, enligt vad Murray förklarade några år senare, om faktisk ojämlikhet mellan människor som varken stat eller marknad kan rå på. I sin senaste bok, *Human Diversity* (2020), har Murray vidgat sitt biologiska perspektiv till kön, ras och klass.

The Bell Curve hade en föregångare i Nathaniel Weyls och Stefan Possonys *The Geography of Intellect* (1963). Weyl, som efter studier för Hayek vid London School of Economics gick till kommunism och därifrån till hårdför konservatism, beskrev i ett opublicerat manus om integration 1970 positiv särbehandling som "injektion av horder av negrer med låg intelligens i högskolorna och universiteten". Nu, mer än ett halvsekel senare, försöker Trumpadministrationen i fullt utvecklad hybris förbjuda ord som mångfald och inkludering inte bara på amerikanska universitet utan i hela världen. Det skulle inte förvåna om man av bara farten råkar förbjuda Murray *Human Diversity*.

The Bell Curve fick en efterföljare i den brittiske "vetenskaplige rasis-

"Högerdebattören Richard Hanania har under pseudonym argumenterat för sterilisering av människor med låg IQ. Donald Trump påstår, som bekant, att hans egen IQ är exceptionellt hög."

ten" Richard Lynns *The Global Bell Curve* (2008) i vilken olikheter i IQ ses som förklaring till ojämlikheter i globalt perspektiv.

En effekt av de synsätt som Weyl, Murray och Lynn representerar har blivit krav på stopp för invandring av färgade människor med förmodat låg IQ till ett väst dominerat av vita med förmodat hög IQ. Inte nog med det. Högerdebattören Richard Hanania har under pseudonym argumenterat för sterilisering av människor med låg IQ. Donald Trump påstår, som bekant, att hans egen IQ är exceptionellt hög.

Det tredje fusionsområdet handlar om guld. En för libertarianer avgörande händelse var Bretton Woods-systemets fall 1971 då Richard Nixon förklarade att USA inte längre tänkte lösa in dollar mot guld. Därmed öppnades slussarna för vad den tyske libertarianen Roland Baader – ej att förväxla med Andreas Baader – myntade som "monetär socialism". Nu skulle det bli fritt fram för stater att trycka pengar för att finansiera allsköns välfärdsutgifter. Monetärt förfall skulle följas av moraliskt, med skilsmässor och barn utanför äktenskapet.

En total kollaps stod för dörren, inte minst för EU:s dörr. För en del tyska libertarianer har EU framstått som ett monster på väg att bli en europeisk motsvarighet till Sovjetunionen med ambition att ta över världen.

I denna guldglimrande mylla kan rötterna till Alternativ för

Deutschland sökas och här finner vi en nyckel till trumpisternas låsta syn på EU respektive AfD.

Slobodian rör på ett spännande sätt om i den ävja som vällt upp till ytan i USA och Europa på senare år. Vi finner i blandningen av libertarianska och högerextrema idéströmningar en bakgrund till några av Trumpadministrationens särdrag: en arrogans med IQ-baserade rasistiska förtecken som motiverar stopp för invandring av "lägre stående" folkslag, ilska riktad mot begrepp som mångfald och inkludering och mot EU, nedmontering av den genom historiska kompromisser framvuxna staten samtidigt med en enorm utvidgning av den verkställande maktens befogenheter.

Tullhysterin komplicerar fusionen – den utgör spiken i kistan för de fria rörligheterna – och Midasdrömmen verkar ligga utom räckhåll. Trump är visserligen född med guldsked i mun och stoltserar med guldskranar på sina toaletter men ränte- och skattesänkningar lär knappast göra dollarn till en hårdare valuta.

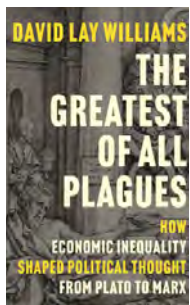
Personligen finner jag Slobodian mer eggande än Komlos eftersom jag sedan en tid försökt förstå varför libertarianer och högerextremister går i armkrok och funnit ett par enkla svar: socialdarwinism och hat mot en stat byggd på historiska kompromisser.

Slobodian öppnar fler fönster. Komlos gör en grundlig – men knappast överraskande – genomgång av det spår som lett fram till den trumpistiska urspårningen. ■

EKONOMI

De fattiga och de superrika

Problemet med ojämlikhet har de politiska filosoferna ägnat sig åt under alla tider. **Carl Rudbeck** läser David Lay Williams.

■ *The Greatest of All Plagues. How Economic Inequality Shaped Political Thought from Plato to Marx*

David Lay Williams, Princeton University Press, 2024.

I Venedig gifter sig Jeff Bezos med Lauren Sánchez. I New York blir Zohran Mamdani utsedd till Demokraternas kandidat till stadens borgmästare. Och med goda utsikter att även vinna höstens val.

Dessa två händelser verkar vid första anblick inte ha något att göra med varandra. Jag tror dock att de i själva verket har en hel del med varandra att göra. Vid det överdådiga för att inte säga dekadenta bröllopet var det nästan lika många privata jetplan som gäster; man visade skamlöst eller tanklöst upp för världen – och då inte minst för New Yorks invånare – hur de superrika lever.

Den Bezoska demonstrationen av omätlig extravagans fick säkerligen mer än en newyorkare att lägga sin röst för socialisten eller till och med kommunisten Mamdani. Den enorma skillnaden mellan världens rikaste och vanligt folk gjorde att också ganska välbeställda röstade på en kandidat långt ut på vänsterkanten.

Man behöver inte vara fattig för att känna avsmak inför spektaklet i Venedig. Det var, gissar jag, inte avundsjuka som fick New York att rösta till vänster utan en känsla för proportioner. Det flesta av oss går inte omkring och avundas de superrika. Om vi alls avundas någon så är det snarare grannen som har en större lägenhet alternativt en finare bil och/eller semester på Bora-Bora.

Visst spelar skillnader i tillgångar en roll. Men vi behöver inte gå till ytterligheter – Elon Musk vid sidan av

en uteliggare – utan nu talar vi om dem som har mycket stora tillgångar och dem som hankar sig fram eller till och med kanske klarar sig ganska bra. Det handlar om ojämlikhet, inte om fattigdom. Ojämlikhet och fattigdom överlappar till en del men de är inte samma sak.

Om hur politiska filosofer genom årtusendena sett på denna klyfta mellan de bemedlade och dem som har mindre (utan att nödvändigtvis vara fattiga) har den amerikanska professorn David Lay Williams skrivit en utmärkt redogörelse, *The Greatest of All Plagues*, som börjar med Platon och slutar med Karl Marx.

Nu finns det förstås många som menar att ojämlikhet inte är ett problem värt att slösa tid och energi på. Istället förespråkar dessa skribenter – Deirdre McCloskey, Steven Pinker och några till – vad som med ett klumpigt ord ibland kallas *sufficientarism*: så länge alla har tillräckligt är inkomstskillnader inget att bråka om. Bara de avundsjuka tjasar och dessa eminenta tänkare vid

USA:s finaste universitet står naturligtvis över sådana låga och tarvliga känslor. Steven Pinker har gått så långt som att se något gott och konstruktivt i ett ojämlikt samhälle. Det påskyndar en utveckling som i det långa loppet reducerar fattigdomen. Tillväxt, evig och ständig tillväxt, löser alla problem, tycks Pinker et al mena. Så låt oss koncentrera oss på att eliminera den fattigdom som är problemet och lämna de rika eller de superrika i fred. Låt dem ha sina yachter och Lamborghini så länge alla har tak över huvudet och mat på bordet. Detta är, menar Williams, ett ytligt och i det långa loppet farligt sätt att se på saken. På den punkten visar sig några av historiens skarpaste hjärnor vara hans meningsfränder.

För Platon var ojämlikhet en fara som kunde slita sönder ett samhälle. Williams har hämtat sin boktitel från ett stycke i Platons sista och längsta dialog, *Lagarna*. Platon låter där ett av sina språkrör varna för ett samhälle som består av mycket rika och mycket fattiga. En sådan indelning leder till bittra och oförsonliga konflikter som i sin tur leder till inbördeskrig som är den största av alla farsoter.

Williams spårar denna misstänksamhet, för att inte säga fientlighet, hos sju tänkare över två tusen år. Några namn är ganska förutsägbara – Jesus, Rousseau och Marx.

Jesus sa att det var svårare för en rik man att komma in i himmelriket än för en kamel att passera genom

”Jesus sa att det var svårare för en rik man att komma in i himmelriket än för en kamel att passera genom ett nålsöga.”

ett nålsöga. I Nya Testamentets Jakobsbrev är det inget tvivel om saken: ”Ni som är rika gråt och klaga över de olyckor som ska komma över er. Er rikedom förmultnar, era kläder äts upp av mal, ert guld och ert silver rostar, och rosten skall vittna mot er och förtära er kropp som eld.”

Ett av paradnumren i Rousseaus rika författarskap är hans avhandling om bristande jämlikhet mellan människor och om hur de rika ständigt har förtryckt och terroriserat de fattiga. För Marx och hans ganska välbeställda medarbetare Engels var klasskampen, ofta just mellan *haves* och *have nots*, historiens motor.

Vad som överraskar, däremot, är att se två av liberalismens största namn ha framträdande roller i Williams så informativa bok: Adam Smith och John Stuart Mill. Båda insåg faran lika tydligt som någon sin Rousseau och Marx med alltför stora klyftor mellan rika och fattiga, men de hade förstås andra idéer om hur man skulle komma till rätta med rådande missförhållanden.

Utrerade libertarianer ser det kanske som ett slags helgerån att nämna Smith i egalitära sammanhang. Det innebär i så fall att även om de kanske har läst *The Wealth of Nations* så har de försummat Smiths stora filosofiska avhandling *The Theory of Moral Sentiments*. Där skrev han att fattigdom och ojämlikhet undergräver den ”ömsesidiga medkänsla” som han vill se genomsyra ett bra samhälle. Och inte bara det: bristande jämlikhet gör de rika arroganta och skapar lagar som är till för att skydda de rika och straffa de fattiga.

Just det sista var ett rikligt förekommande tema i tidens – 1700-talets – litteratur. Den vimlar av exempel på brutala och stränga lagar som självklart inte kan eller får tillämpas på välbärgat folk men som är bra för att hålla fattigt folk i herrens tukt och förmaning.

FOTO: ALAMY

Det går flera röda trådar genom denna bok; en av de tydligaste har antika grekiska rötter – *pleonexia* – girighet, känslan av att aldrig få nog och att alltid vilja ha mer. Detta finns hos Platon som i *Staten* varnar för människor vars enda tanke är att tjäna pengar. De glömmer bort dygerna, ett samhälle kan inte på samma gång beundra rikedom och måttfullhet. Den skarpa gränsen mellan rika och fattiga skapar en värld av hat, avund och misstänksamhet. I *Staten* skriver Platon att om det blir krig så vågar de rika inte ge vapen till de fattiga eftersom dessa då kommer att använda dem mot de rika, inte mot landets yttre fiender.

Med Thomas Hobbes har vi kommit fram till om inte den moderna så åtminstone den tidigt moderna världen då det feodala samhället höll på att försvinna för att förvandlas till en marknadsekonomi. Enorma förmögenheter skapades i en snart världsomspännande handel med aktörer som Ostindiska kompaniet. Hobbes förstod att ingen konung kan vara rik, ärorik eller trygg om

hans folk är fattigt och svagt. Om de rika inte delar med sig så har de fattiga, enligt naturlagen, rätt att stjäla. Men naturlagen sattes vanligen åt sidan. De rika ansåg inte att den gällde dem. Lagar sades vara ”som spindelnät som bara fångade små flugor.”

De rika utgör för Hobbes en samhällsfara eftersom de genom sin laglöshet hotar enväldshärskaren som har fått sin näst intill oinskränkta makt för att garantera ett någorlunda fredligt samhälle istället för det naturtillstånd då en människas liv var *solitary, poor, nasty, brutish, and short*.

Andras rikedom väcker avund. Hobbes förstod bättre än Harvardprofessorer att denna kanske skamliga känsla inte bara går att tänka bort när man bygger ett samhälle och skriver dess lagar. Hobbes konstaterar kort och gott att ”illvilja och avund är källor till uppror och krig”. För att komma till rätta med detta missförhållande föreslog Hobbes något så radikalt som en omfördelning av tillgångar ”för det allmännas bästa”.

Ojämlikhetens brutala bak-sida, revolution och blod i rännstenen.

Forts. →

”Hobbes förstod att ingen konung kan vara rik, ärorik eller trygg om hans folk är fattigt och svagt. Om de rika inte delar med sig så har de fattiga, enligt naturlagen, rätt att stjäla. Men naturlagen sattes vanligen åt sidan.”

Det är inte helt lätt att placera Hobbes på en anakronistisk och trubbig vänster/höger-skala. Att placera Rousseau på den skalan är inte svårt utan näst intill omöjligt. Hans idé om den allmänna viljan – *la volonté générale* – där vi tvingas till frihet har använts för att motivera regimer på både höger- och vänsterkanten. Ideologiskt är Rousseau *all over the place*.

De finns som har hävdad att Rousseau djupast sett inte hade något emot ojämlikhet. Williams visar ganska så övertygande att det är fel. Så här skriver Rousseau: ”en nations välstånd producerar överdådlig rikedom för några privatpersoner till förfång för det offentliga, och miljonärens tillgångar ökar medborgarnas elände”. Utan att kategoriskt förneka det betvivlar han att en rik människa kan vara en god människa.

För att bli rik måste man trampa på andras människors värdighet. Visst händer det att rika människor gör goda insatser för sina medmänniskor men han understryker att ”allt det goda en rik man gör genom sin förmögenhet sällan uppväger det onda han har gjort för att samla ihop den”.

Rousseau misstrodde idén om privatägande av mark. Hur kan någon ha varit så dum att han trodde på den människa som först stakade ut en bit land och sedan förkunnade att det var hans mark? Detta har gi-

vit upphov till krig och andra former av allsköns misär och lidande.

Det är förstås, och här måste man delvis hålla med Rousseau, en knepig fråga hur man kan äga land. Var det bara att ta för sig i historiens gryning? Kunde man äga den om man sedan var beredd att odla den?

För Rousseau var samhällsekonomin ett nollsummespel där ingen kunde bli rik utan att någon annan blev fattig. Han blev aldrig rättad på den punkten genom att läsa Smiths *Wealth of Nations*. Tanken att öka tillväxten i ekonomin så att om inte alla så i alla fall väldigt många blev rikare gick aldrig upp för honom. Han trodde inte för att ögonblick att handel mellan folk och länder kunde leda till allmänt ökat välstånd. Handel skapade miljonärer och fattiglappar men knappast något mittemellan.

Bland filosoferna i Williams bok är Rousseau den mest radikala. Han vill avskaffa pengar överhuvudtaget. Pengar finns bara för att ”valorisera de rika och skämma ut de fattiga”. Utan pengar skulle snart all handel bli omöjlig. Nationer som menade allvar i sin strävan att minimera ojämlikhet borde stänga sina gränser och undvika internationell handel.

Hos både Rousseau och Marx finns utopiska drag: radikala reformer eller en revolution skulle få slut på det ojämlika samhället. John Stuart Mill hyste inga sådana förhoppningar eller farhågor. Liksom

de flesta av huvudpersonerna i Williams bok förstod han att ett ojämnt samhälle bäddade för mer eller mindre våldsamma konflikter som måste hanteras. Ett sätt var genom utbildning. Han menade att de rika har mer att frukta från de fattiga och utblottade när dessa saknade elementär skolning. Liksom hos andra av 1800-talets liberala förgrundsfigurer fanns hos Mill om inte en motvilja så åtminstone en viss misstänksamhet mot demokratin: ”Bara en dåre känner sig förnärlig av tanken att det finns andra vars åsikter förtjänar större respekt än hans.” Därför var det rimligt med en viktad rösträtt där kloka och rika hade flera röster än dårar. Att ge oinskränkt rösträtt åt massorna var farligt och skulle hota många civiliserade värden.

Till skillnad från Smith trodde inte Mill att ekonomisk tillväxt var en väg att minska fattigdomen. ”Det är bara i ekonomiskt efterblivna länder som ökad produktion fortfarande är viktigt; vad som behövs i mera utvecklade länder är bättre fördelning.”

Genom årtusenden har ojämlikhet varit människans normala tillstånd. Alla dessa snillrika tänkares vackra förslag om hur man skall skapa ett åtminstone något mer jämlikt samhälle har i bästa fall var måttligt framgångsrika – om ens det.

Walter Scheidel har i sin uppmärksammade bok *The Great Leveler* från 2017 visat att det faktiskt finns effektiva sätt för att få bukt med ojämlikheter: storkrig, revolution och förödande farsoter har alla reducerat de rikas förmögenheter och minskat klyftorna. Bara ett exempel: efter digerdöden blev det brist på daglönare som alltså kunde kräva bättre villkor och högre löner. Men om katastrofer med massdöd är det bästa sättet att minska skillnaderna mellan fattiga och rika så är det väl en situation där boten riskerar att bli värre än soten. ■

TEKNOLOGI

Techbolagens hårda makt

De stora techbjässarna äger förfärande mycket information om oss. Hur påverkar det demokratin? Torbjörn Elensky läser två böcker i ämnet.

Demokratin är hotad i vår tid. Inte av troll och fake news först och främst, utan av de tekniska och ekonomiska förhållanden som utvecklats under de senaste 30–40 åren, med stark acceleration efter sekelskiftet.

Hur ser en representativ demokrati ut, varifrån får den sin legitimitet då det numera är privata företag som äger vår offentlighet? Och inte bara den, utan även alla tänkbara uppgifter om oss alla, våra relationer, vår konsumtion, vår smak och våra böjelser. En handfull väldiga bolag har en makt som knappast någon institution haft förut i historien – inte den medeltida kyrkan, inte romerska kejsare och inte heller *the gilded ages* stormrika Vanderbilts, Carnegies och Rockefellers kommer i närheten av techkungarna Bezos, Thiel, Zuckerberg och Musk.

Aldrig har så mycket essentiell infrastruktur och kunskap varit samlad i så få händer. De politiska maktförhållandena har redan snabbt förändrats på grundläggande strukturell nivå av den nya tekniken, på ett sådant sätt att det i praktiken blivit omöjligt med demokratiskt ansvarsutkrävande. Politikerna har inte makten över tekniken utan tekniken, och de som äger den, har makten över politikerna.

För vissa kanske detta framstår som höjden av frihet, en libertariansk vision förverkligad – men det innebär också att det medborgerliga inflytandet gått förlorat. Utveck-

lingen kommer att accelerera ytterligare och de extrema förhållandena att förstärkas genom AI:s snabba utveckling. Den som vinner det racet slår, precis som tidigare skett med konkurrensen i nätbaserade branscher, ut sina konkurrenter och blir herre på täppan.

Och samtidigt – om inte vi gör det, gör kineserna det. Skulle du hellre vilja att Xi Jinping eller Jeff Bezos äger all tillgänglig information om dig? Som medborgare, undersåtar, konsument eller vad vi nu ytterst är, befinner vi oss obönhörligen i en gisslansituation. Det enda vi kan hoppas är att de som äger all denna kunskap, med den makt som hör till den, vill oss väl.

Vad gör det om vi inte har något inflytande själva när AI ändå kommer att veta allt väsentligt och kan fatta mer rationella beslut, som är bättre för flertalet, än vad några valda församlingar eller mänskliga experter kan? Och då lämnar jag tills vidare frågan om självmedveten AI och hur den utvecklingen enligt somliga hotar själva den mänskliga existensen. Låt oss hantera det ohanterliga vi har framför ögonen innan vi tar itu med det omöjliga som kan komma.

Marietje Schaake var under åren 2009–2019 ledamot av EU-parlamentet för Nederländerna. Numera är hon verksam vid Stanford University Policy Center och dess Institute for Human-Centered Artificial Intelligence. Hennes nya bok, *The Tech Coup* är en grundlig genomgång av

alla de sätt på vilka techbolagen utmanar inte bara demokratin, utan staters politiska suveränitet. Den är dessutom närmast en anklagelseakt mot de ansvariga politiker som under framväxten av det nuvarande systemet låtit sig duperas av techbranschens löften om självkontroll och ansvar.

Gång på gång, som hon skildrar det, har de svaga försök som gjorts för att sprida makten, etablera politisk, alltså medborgerlig, kontroll över infrastrukturen och utvecklingen av program som vi idag är så fastbyggda i att det är svårt att föreställa sig hur vi någonsin skulle kunna bli fria igen, misslyckats. Om vi ens faktiskt vill vara fria. Bekvämlighet kanske trumfar demokrati?

Vita huset lade upp sin första hemsida 1994 och sedan dess har det rullat på. It-branschen boomade under Clintonåren, då optimismen stod på topp. Liberal demokrati skulle segra i hela världen och techbranschen skulle bidra till detta, sprida yttrandefrihet och kunskap till alla. Givetvis behövde den inte regleras, för all politisk klåfingrighet skulle bara bromsa utvecklingen och inskränka friheten.

Under president Bushs krig mot terrorn utvecklades övervakningsprogram och alltifrån biometrisk system och ansiktsgenkänning till intelligenta vapensystem, företeelser som vi redan var bekanta med från science fiction, började förverkligas. Obamas valkampanj var i hög

■ *The Tech Coup. How to Save Democracy from Silicon Valley*
Marietje Schaake,
Princeton
University Press,
2024.

■ *The Technological Republic. Hard Power, Soft Belief, and the Future of the West*
Alexander C. Karp,
Nicholas
W. Zamiska,
Vintage, 2025.

Forts. →

Allt är inte underhållning och konsumtion. Techbolagen närmar sig alltmer militären.

grad nätbaserad, han var en hyllad pionjär för den politiska användning av alla de typer av metaanalys och riktad reklam som sedermera alla andra, inklusive Trump och all världens olika partier, despoter och populisterna lärt sig att hantera.

Ingen av de amerikanska presidenterna försökte reglera utvecklingen på något meningsfullt sätt, enligt Schaake. Saken är väl bara den att de som menade att techbranschen skulle utvecklas bäst i största möjliga frihet också hade rätt. När det dessutom numera handlar om ett nytt kallt krig med Kina, som själv ligger långt framme i den tekniska utvecklingen, kommer det att bli svårt att övertyga västvärldens ledare om att vi själva måste hålla igen.

Den nya Sidenvägen, som den kinesiska staten med väldiga investeringar både i tung infrastruktur som vägar och hamnar och i it och numera AI håller på att bygga i stora delar av världen, är en utmaning som är mycket svår att bemöta eller mot-

verka. Kina investerar mer i informationsteknologi i Afrika än alla andra sammanlagt. Schaake citerar den kenyanske experten på digitala rättigheter Nanjala Nyabola, som kallar det för en ny form av kolonialism: Kina ger afrikanska regimer fri tillgång till övervakningsteknologi och i gengäld får Kina naturresurser – och de afrikanska staternas röster i FN och andra internationella sammanhang.

Utbredningen av kinesisk övervakningsteknologi är ett demokratiskt problem i alla de länder där den installeras, men det är också en långsiktig investering i den geopolitiska försvagning av väst och särskilt USA som Kina eftersträvar. Schaake konstaterar att detta är ett stort problem, men ger inga riktigt skarpa förslag på lösningar, vilket hon däremot gör då det gäller kontrollen över den digitala infrastrukturen och techbranschen i väst.

I andra ändan av skalan befinner sig Alexander C Karp och Nicholas W Zamiska. Den förre är medgrun-

dare och vd på Palantir Technologies Inc, den senare är chef för Corporate Affairs och juridisk rådgivare, samt sitter i styrelsen för Palantir Foundation for Defense Policy & International Affairs. De är båda oerhört mäktiga personer i ett av samtidens viktigaste företag, grundat så sent som 2003 av bland andra Peter Thiel. Det är ett företag som från början förutspåddes att misslyckas och som till och med hade svårt att hitta investerare, men som idag är av avgörande vikt för den amerikanska militären. Den 1 april 2025 tillkännagavs att Nato skrivit kontrakt med Palantir för att använda bolagets "smart system" för att förstärka "intelligence fusion and targeting, battlespace awareness and planning, and accelerated decision-making" (*Defensescoop* 14/4 2025). I skrivande stund, då det annars går utför i branschen, är Palantir den starkaste techaktien.

Karps och Zamiskas bok *The Technological Republic* är en fascinerande genomgång av villkoren för den tekniska utvecklingen samt behovet, som författarna beskriver det, av att techbolagen gör sig av med sin beröringsskräck gentemot staten och framförallt militären, och börjar inse att de måste tjäna högre syften än enbart konsumtion, underhållning och bekvämlighet. Utfallen mot vad de faktiskt kallar senkapitalismen, som helt baseras på individuell behovstillfredsställelse, är nästintill moraliserande på ett sätt som man kunde vänta sig från vänster eller de konservativa. Men här är det två framgångsrika män som inifrån branschen ifrågasätter varför det inte utvecklas fler viktiga produkter och program, utan mest nya sätt att spela spel, shoppa skräp och få hem pizza.

Det är rätt vanligt att affärsmän och politiker som skriver böcker blir mångordiga och litet pretentiösa.

Detta gäller inte Schaake, men däremot techmännen. I sin iver att uppvisa sin bildning och övertyga om djupet i sina tankegångar drar de gärna vida historiska paralleller och namedroppar alltifrån Alexander den store till Voltaire.

Det är fascinerande att korsläsa den europeiska parlamentarikern och de amerikanska techdirektörerna. Medan hon värnar medborgarnas inflytande över processen och varnar för hur den privata infrastrukturen hotar det politiska oberoendet, anklagar de vår tids mest framgångsrika företag för att inte göra tillräckligt för den västerländska civilisationen. I båda böckerna betonas hur det var militärindustrin som byggde upp Silicon Valley, först med de massiva investeringarna efter andra världskriget och sedermera återkommande med väldiga försvarskontrakt.

Under de senaste fem åren har Microsoft tjänat 1,65 miljarder dollar på försvarskontrakt, Google nästan lika mycket och Amazon 1,85 miljarder. Staten är branschens största enskilda kund, samtidigt som man i Silicon Valley gärna odlar myten om sitt ursprung i hippiekultur och länge upprätthöll en fasad av woke. Schaake, Karp och Zamiska drar i princip likartade slutsatser: Techbranschen borde ställas i statens tjänst, för Schaake som underordnad, för Karp som leverantör av den teknik staten behöver för att försvara de amerikanska, möjligen också västerländska, intressena intellektuellt, ekonomiskt, men inte minst militärt och säkerhetsmässigt.

Schaake skriver en hel del, mest kritiskt, om bolaget Palantir, och hon citerar Karp, som inte vill ha någon reglering av utvecklingen av ny teknologi: "We must not, however, shy away from building sharp tools for fear they may be turned against

"Om USA väljer att stänga av oss från olika delar av nätet, inklusive de betalsystem vi är helt beroende av, för att straffa oss för olika saker – som att inte ge dem Grönland – har vi inget backupsystem."

us." Och de vänds redan mot oss i en global teknisk kapprustning i vilken Europa sitter i kläm, minst sagt, och där utvecklingen redan bromsas av politiska hänsyn. Hon anser att akademiska forskare bör få ta del av pågående forskning inom företagen, för att avgöra om den kan vara skadlig eller ej.

Men techbranschen har så otroligt mycket större muskler än universiteten att dessa bolag snarare kommer att rekrytera de främsta forskarna än låta dem utföra en granskning.

Palantirmännen Karp och Zamiska vill inte ha någon reglering av utvecklingen – och de kritiserar särskilt de andra i branschen som uttryckt farhågor kring just AI: "We should be skeptical when the elites of Silicon Valley, who for years recoiled at the suggestion that software was anything but our salvation as a species, now tell us that we must pause vital research that has the potential to revolutionize everything from military operations to medicine."

Trumps fientlighet mot oss européer, som varit USA:s allierade i mer än 80 år, visar tydligt hur riskabelt det är att sitta fast i en infrastruktur som vi inte själva har kontroll över. Det är vårt eget fel, för att vi varit för sega med att utveckla europeiska system, en egen techbransch, men också för att vi låtit

vårt försvar vara så begränsat att vi varit helt beroende av USA.

Om de väljer att skörda informationen för sina egna säkerhetspolitiska intressen, eller stänga av oss från olika delar av nätet, inklusive de betalsystem vi är helt beroende av, för att straffa oss för olika saker – som att inte ge dem Grönland eller att ge Ukraina fortsatt stöd – har vi inget backupsystem.

Vi har inget alternativ. Och detta gäller naturligtvis inte bara Europa utan i än högre grad länderna i Afrika, Asien förutom Kina och Sydamerika.

Kapprustningen gällande AI mellan Kina och USA gör det inte lättare att reglera techföretagens verksamheter. Insikten att om inte man gör de stora genombrotten i Silicon Valley och därmed kan dominera utvecklingen, så kommer kineserna att göra det istället, innebär att ingen amerikansk politiker på allvar kommer att våga säga ifrån.

Båda dessa böcker ger viktiga insikter och uppslag, och för all del även en del bra förslag, men läs dem snart.

Utvecklingen går så fort att de antagligen är överspelade redan i höst – eller fråga din favorit-AI vad den anser om dem och deras teser. Det enda vi kan vara säkra på idag är accelerationen, men i vilken riktning den för oss får vi inte veta förrän vi kommer fram, om vi nu gör det. ■

MATEMATIK

Drömmar om fullständig visshet

Vad innebär det att bevisa något? Är det möjligt utanför matematiken?

Helena Granström recenserar *Proof. The Art and Science of Certainty*.

■ *Proof. The Art and Science of Certainty*

Adam Kucharski,
Basic Books,
2025.

Den amerikanske presidenten Abraham Lincoln var, innan han tillträdde sitt ämbete, verksam som jurist. Men det var ett ord i lagtexterna som han aldrig riktigt lyckades få grepp om: bevisa. Lincoln kom helt enkelt snart till slutsatsen att han faktiskt inte visste vad detta ord betydde. Vilket tveklöst var en olycklig belägenhet för en advokat, något som han själv också insåg. Hans lösning på problemet blev därför att lämna sin post och resa till sitt barn-domshem, där han stannade till dess att han hade lärt sig vart och ett av teoremen i de första sex banden av Euklides *Elementa* utantill.

Ett drygt tvåusen år gammalt matematiskt verk som vägen till en juridisk karriär alltså, och så småningom även till presidentposten? Det kan låta långsökt, men är egentligen helt följdriktigt. Vad den antike greken Euklides lär sin läsare, i än högre grad än de geometriska lagar som är föremål för verket, är nämligen att leda saker i bevis: stringent, ovedersägligt och klart. När Lincoln återvände till sitt värv som advokat, och senare även som politiker, var han rustad inte bara med kunskapen om trianglars vinklar och plana kroppars ytor, utan också med den rena tankens obetvingliga kraft. Domstolsförhandlingar och valdebatter skulle för Lincoln hädanefter bli en spelplats inte bara för juridik och politik, utan också för logik.

Att historien om Lincoln återberättas av matematikern och epidemiologen Adam Kucharski i den

nyutkomna boken *Proof* är förstås ingen slump. Bokens centrala fråga är nämligen densamma som den amerikanska presidentens en gång var: Vad innebär det egentligen att bevisa något? Och vad, i synnerhet, innebär det att bevisa något när man har lämnat den rena logikens och matematikens sfär bakom sig, och gett sig in i de grumliga mänskliga vatten där sakförhållanden på sin höjd kan troliggöras men aldrig slås fast med fullständig säkerhet?

Att Kucharski väljer att ägna just dessa frågeställningar sin uppmärksamhet är inte heller det någon tillfällighet: Som epidemiolog delaktig i den brittiska hanteringen av covid-19 under pandemins utbrott fick han chansen att mer påtagligt än de flesta bli varse komplexiteten hos den process som omvandlar iakttagelser av verkligheten till fastslagna fakta.

Denna grannliga uppgift var i samband med pandemin möjligen extra knivig, med ett osäkert kunskapsläge, fragmentariska mätdata och stark tidspress som tillsammans utgjorde ramarna för forskarnas prognoser – prognoser som sedan lätt kunde kritiserats i samma mån som de hörsammades, eftersom de scenarier som de varnade för då aldrig kom att slå in. En alarmerande prognos om höga dödstal som får politikerna att införa karantänsregler som minskar smittspridningen är ju i viss mening framgångsrik enbart om den i slutänden blir felaktig, men detta innebär ju också att

den kontrafaktiska förutsägelsen – hur många som skulle ha dött om inga åtgärder hade vidtagits – inte är möjlig att bekräfta. Det är samma dynamik som vidhåftar de business-as-usual-scenarier som målas upp för de pågående klimatförändringarna: Vi kan åtminstone hoppas att vi aldrig kommer att få tillfälle att ta reda på huruvida de stämmer.

Men det är förstås, som Kucharski gör tydligt, inte enbart under extrema omständigheter som sanningen är lika svåråtkomlig som avgörande. Ett uppenbart exempel är Lincolns yrkesområde, juridiken, där bevisföring i domstol nästan uteslutande lutar sig mot övertygelser och sannolikheter, ytterst sällan mot benhård nödvändighet. Också när den tilltalades skuld är ställd utom allt rimligt tvivel återstår en möjlighet att tvivla. Det är knappast mer överraskande att en till synes otvetydigt skyldig brottsling senare ska visa sig ha varit oskyldig än att Newtons rörelselagar efter sekler av framgångsrika förutsägelser skulle visa sig vara en i viss mening felaktig approximation – för att låna en liknelse från fysiken, ännu ett av de många områden där sanningar aldrig är riktigt slutgiltiga.

Kucharski redogör tillgängligt och fängslande för hur statistikens komplexa konst – oundgänglig inom hans eget område, och snart sagt inom alla typer av forskning – också kan visa sig avgörande i juridiska spörsmål: Var den anklagade sjuk-sköterskan till exempel en "dödens

ängel” som tog otaliga patienter av daga, eller i själva verket en kvinna vars närvaro tycks ha inverkat gynnsamt på patienternas överlevnad? (Vilket svar man väljer visar sig bero helt och hållet på valet av statistisk analysmetod.) Var en annan mordanklagad sköterska skyldig till brott, eller bara offer för den osannolika men inte omöjliga oturen att ha råkat närvara i samband med ett stort antal vårdtagares död? Kan ett läkemedelsbolag hållas ansvarigt för missbildningar hos barn som föds av mödrar som tagit deras medicin mot graviditetsillamående? Och kan en alltför regelbunden serie namnteckningar på ett testamente tas till inräkning för att dokumentets underskrifter är förfälskade?

På samtliga dessa frågor har statistiken erbjudit svar – och ibland som sagt motstridiga sådana, avhängigt av hur analysen har utförts. Men oavsett vilket är de svar som erhålls med statistiska metoder ofta subtila, och inte alltid möjliga att tolka entydigt.

Kucharski diskuterar bland annat hur begreppet ”signifikant resultat” under senare år har kommit att bli ett signalbegrepp knutet till ett fixt sannolikhetsvärde som kan beskrivas som godtyckligt – och hur detta har lett till att forskare och andra aktörer har anammat en mängd strategier för att manipulera sina studier och resultat så att de bättre passar in i denna mall. Att utfallet av en viss studie inte är signifikant innebär inte att ingen effekt har påvisats – och det innebär ännu mindre att effekten har visats inte existera – men trots det är just detta en vanlig missuppfattning också i vetenskapliga sammanhang.

Kucharskis bok rör sig över område efter område där strävan efter att nå fram till något som kan hållas för sant är både svårt och krävande, men ytterst sällan gagnlöst. Även i de fall då kunskapen är ofullständig och

”Den som en gång gjort sig omaket att förstå vad det innebär att bevisa något, förstår på samma gång hur ovanligt det är att någonting faktiskt blir bevisat.”

felkällor inte går att utesluta innebär den ingående granskningen av ett fenomen – om det så är kopplingen mellan amning och spädbarnstillväxt, medicinsk behandling och överlevnad eller serveringsmetod och smakligheten hos te med mjölk – att ny och värdefull kunskap alstras.

Inte ens inom matematiken är sanningen, för övrigt, så logiskt tvingande som i Euklides snörräta linje från axiom till sats, eller åtminstone inte vår kunskap om den. I takt med att ämnet har vuxit sig mer komplext och specialiserat, och datorer har övertagit en större del av beräkningsarbetet, har allt fler matematiker känt sig föranledda att överge den fullständiga vissheten till förmån för det man skulle kunna kalla för ett kraftfullt troliggörande. Hör

till exempel på matematikern Michael Rabin, en av förespråkarna av probabilistiska bevis, som 1980 förkunnade att talet $2^{400} - 593$ kan betraktas som ett primtal ”i alla praktiska avseenden”. Jag föreställer mig att Lincoln (för att inte tala om Euklides) vänder sig i sin grav.

Men även om till och med matematiken tvingas överge sin tvingande och fullständiga visshet, och även om vi själva i allt högre grad låter vårt omdöme ersättas av den artificiella intelligens vars beslutsprocesser i stor utsträckning är en svart låda, en dunkel mekanism stängd för all genomlysning, så tänkte *Elementas* författare inte förgäves. Den som en gång gjort sig omaket att förstå vad det innebär att bevisa något, förstår på samma gång hur ovanligt det är att någonting faktiskt blir bevisat.

Men som Kucharski visar kan förmågan att skilja sannolikt från osannolikt vara väsentlig nog, i synnerhet när sanningen befinner sig utom räckhåll. Logikens raka vägnät och fenomenens snårskog är två vitt skilda miljöer, men den som vill ta sig fram i verklighetens komplexa terräng kommer förr eller senare att behöva färdas genom båda. Som Kucharski konstaterar, apropå Lincolns sökande efter sanningen i Euklides skrifter: ”Att känna till att en triangel med två lika vinklar också kommer att ha två lika sidor hjälper en inte att vinna en presidentvalsdebatt. Men att känna till varför det förhåller sig så kan faktiskt tänkas göra det.” ■

Logikens raka vägnät och fenomenens snårskog är två vitt skilda miljöer.

FILOSOFI

Framstegets olika ansikten

Den slovenske filosofen och marxisten Slavoj Žižek hänger med i vår tid.
Håkan Lindgren recenserar *Against Progress*.

■ *Against Progress*
Slavoj Žižek,
Bloomsbury
Academic, 2025.

Ju galnare världen har blivit, desto mer har den slovenske filosofen Slavoj Žižek börjat låta som förnuftets röst. Det skarpaste jag läst om vår tids kära debattämnen har påfallande ofta kommit från honom. Så här låter det när han kommenterar woke (*Compact Magazine* 22/2 2023): "Den svarta woke-eliten är fullständigt medveten om att den inte kommer att uppnå det uttalade målet att minska förtrycket av de svarta – och det är inte ens vad den vill. Vad de verkligen vill ha är vad de håller på att skaffa sig: en moralisk auktoritetsposition från vilken de kan terrorisera alla andra, utan att göra någonting för att förändra de sociala relationer som bygger på förtryck. Situationen för dem som terroriseras av woke-eliten är mer komplicerad, men fortfarande tydlig nog: de underkastar sig wokerörelsens krav eftersom de flesta verkligen har gjort sig skyldiga till att förtrycka andra, men att underkasta sig kraven från wokerörelsen erbjuder dem en bekväm utväg – man tar gärna på sig skulden så länge det innebär att man kan fortsätta att leva likadant som förut. Det är den gamla protestantiska logiken: 'Gör vad du vill, så länge det ger dig dåligt samvete.'"

Det är på grund av den sortens iakttagelser som jag genast plockade upp hans senaste essäsamling *Against Progress*. Den är gulgrön som en signalväst, en färg som vill väcka läsaren och stimulera tänkandet, och innehåller 13 texter om aktuella ämnen.

Žižek har hunnit fylla 76 år, och när han är på gott humör skriver han piggare än det mesta man kan läsa på svenska kultursidor. De böcker han hänvisar till, som David Graeber och David Wengrows *The Dawn of Everything* och Yanis Varoufakis *Technofeudalism*, visar att han fortfarande hänger med; han nämner kriget i Gaza (men inte det större kriget i Sudan). Framförallt är han orädd i sina associationer, vilket visar – om någon behövde påminnas – hur provinsialt Sverige är, i både tiden och rummet. Han struntar i att vi på nytt har fått en kultur av puritaner, och svingar sig från Schelling och Chesterton till sin favoritscen i *The Wire*: en fem minuters dialog som bara består av ordet "fuck" med olika tonfall.

Det är inte dags att ge upp tron på framsteget, men vad ordet "framsteg" betyder måste "ständigt omdefinieras", anser Žižek. Vi behöver lämna föreställningen om en gemensam, global utveckling, och istället inrikta oss på lokala framsteg. Framsteg är lika med en "inre utveckling" där varje samhällssystem egna värderingar och möjligheter förverkligas. Vad som menas med framsteg "beror på vilket system som används som referens". Med andra ord landar han i en relativism som gör termen "framsteg" meningslös. Enligt detta synsätt skulle det vara ett framsteg om ett fundamentalistiskt Iran blir ännu mer fundamentalistiskt – men det tycker han inte, framgår det se-

nare i boken, vilket innebär att han säger emot sig själv.

Observera också vad han inte säger, trots att han brottas så mycket med termen "framsteg". Han skriver aldrig att framsteg är lika med ett antal klart formulerade ideal om mänsklig värdighet och individuella rättigheter – ideal som man kan sträva mot och jämföra påstådda framsteg med. Denna begränsning ligger kanske i hans bakgrund. Žižek har inte släppt kommunismen; han kallar sig fortfarande "måttligt konservativ kommunist". I *Det kommunistiska manifestet* har Marx och Engels en hel del att säga om makt, ekonomi och strukturer; de är till och med så insiktsfulla att de pratar om det kommande informationssamhället, men där finns inte ett enda ord om individuella medborgerliga rättigheter. Arbetarklassen ska visserligen erövra makten, men några rättigheter förtjänar den inte. Försöker man bedriva samhällskritik utan att grunda den i principer, rättigheter och ideal kommer vissa tankevägar alltid att förbli stängda. Det förklarar varför Žižek har sådana problem med ordet "framsteg".

Att Žižek kritiserar framstegstanken – och samtidigt vill rädda några skärvor av den genom att omdefiniera vad den innebär – är en del av den stora diskussionen om vänsterns och de progressivas kris. Framstegstanken var deras bärande idé – vad ska de göra när den har gått sönder? Det är en kris som har pågått

ganska länge, och som man gång på gång försöker slingra sig ur genom att svika sina ursprungliga principer. Vänstern sysslar inte längre med att förbättra de fattigastes materiella villkor, utan med att diskutera olika gruppers kollektiva, medfödda egenskaper – det vill säga: en samhällssyn som för hundra år sedan hörde hemma i det konservativa lägret. Det är ingen skillnad på en konservativ nationalist som strax före första världskriget sade ”tyskar är sådana och fransmän är sådana” och en progressiv akademiker som just nu delar upp samhället i konkurrerande, stridsberedda och påstått homogena grupper.

Politiken har ”kulturaliserats”, skriver Žižek. Kulturella skillnader som har skapats genom utsugning och ekonomiska orättvisor uppfattas nu som uråldriga och autentiska identiteter. Det har han rätt i, men om man ser saken på det sättet borde man också våga tänka fortsättningen, vilket Žižek inte gör: det betyder att den som vill lyfta människor ur förnedringen måste förstöra deras identitet.

Det är vad arbetarrörelsen gjorde – dess stora bedrift var att förvandla arbetare till medelklass – men vem har modet att göra något motsvarande idag? Föreställ er att arbetarrörelsen hade sagt att ingen får ta spritflaskan från arbetaren, för den är en del av hans kultur och hans identitet; han ska på något mystiskt vis konserveras och mentalt stanna kvar på 1880-talet, samtidigt som hans levnadsförhållanden rusar in i framtiden. Han ska fortsätta att supa, spela kort och slå sin fru, opåverkad av att han numera har badrum, Volvo och subventionerad tandvård. Byter han flaskan mot ett lånekort på biblioteket har han inte gjort ett framsteg – han har svikit sig själv och hela det kollektiv som han tillhör.

Identitetspolitiken vill göra det omöjliga: förbättra folks liv och

Slavoj Žižek (född 1949) kallar sig måttligt konservativ marxist. Han ger i sin nya bok en ny definition av begreppet ”framsteg”.

FOTO: TT

samtidigt konservera deras identitet. Risken är att de prioriterar fel: att de håller så hårt i identiteten att det förtryck som identiteten ursprungligen var ett svar på följer med av bara farten. När identiteten blir så helig att den inte får ifrågasättas är det lätt hänt att förtrycket blir lika heligt, och då har man börjat bevara sociala orättvisor, hur radikal man än känner sig.

Žižek kommer ihåg den psykologi han har läst, och det gör att han lätt genomsådar den multikulturella vänstern. ”Det är överjaget som är i farten här”, skriver han. Ju mer tolerant du tycker att du är, desto mer skuld känner du. Här har han hittat en smärtpunkt som jag önskar att han hade utvecklat, och därför vill

jag formulera fortsättningen själv. Överjaget är en domare som aldrig kan tillfredsställas. Ditt dåliga samvete växer när du försöker handla rätt, men det är inte ett lika stort problem som det först kan se ut. Människor hittar nämligen snabbt en strategi för att leva med överjagets krav. Skuldkänslorna uppfattas inte som en biprodukt – de förvandlas till huvudsaken. De är ett kvitto på att du är god och tolerant. Du behöver inte göra någonting för att förbättra världen, det räcker med att gå omkring och känna skuld – en skuldkänsla som du har gjort dig beroende av. Allt som hotar skuldkänslan uppfattas som lika farligt, vare sig det handlar om en belåten egoism som förnekar ansvar, eller en

Forts. →

förbättring av de orättvisor som en gång utlöste skulden. Skuldkänslor är opium för intellektuella.

Efter 1960-talet, säger Žižek, har vänstern bytt ut "politisk frihet" mot "kulturell frihet". När man överger praktiska saker som lön, medborgerliga rättigheter och sociala skyddsnät börjar allt fler sociala missförhållanden uppfattas som intolerans. Intoleransen kommer från en alltid lika diffus överhet, en fantasi om total makt och total skuld. Den tolerans man efterfrågar går ut på att låta varje grupp segregera sig själv och leva enligt sina egna regler. Det är inget recept på rättvisa, eftersom det förtryck som utövas inom varje minoritet är en kopia i mindre skala av det förtryck som minoriteterna måste leva med. Låter det teoretiskt? Det är inte det minsta abstrakt – se Liza Alexandrova-Zorinas reportagebok *De livegnas land*. De papperslösa arbetare som hon träffar utnyttjas hårt, men de reagerar inte med att utbilda sig eller organisera sig för att förbättra sina villkor, de riktar sin ilska mot varandra, och söker sig till en aggressiv form av islam. Det som kallas tolerans går ut på att varje minoritet ska vara en liten tryckkokare, full av intolerans och olösta konflikter.

Vänstern hyllar allt som innebär att det kolonialistiska Västerlandets inflytande minskar i världen, men man gör det på ett så naivt sätt, skriver Žižek, att man sätter sig i samma båt som Sergej Lavrov. Samtidigt som Putin förde ett kolonialistiskt angreppskrig i Ukraina höll den ryske utrikesministern ett tal i FN där han smörade för tredje världen genom att utmåla sig som antikolonialist. Det skulle vara mycket klokare, menar Žižek, om vi tog det lite lugnt med skuldkänslorna och återknöt kontakten med det bästa i den frihetliga europeiska traditionen. Då skulle vi också hamna på samma

"Vi kan utöva självkritik och tala öppet om slavhandeln och kolonialismen. När ska andra världsdelar börja göra samma sak?"

sida som progressiva rättviserörelser i andra länder. Istället för att försvara slöjan som ett uttryck för en främmande kultur "borde vi ansluta oss till den våg av kvinnliga protester som satte Iran i gungning efter Mahsa Amiris död 2022". Sådana rörelser är numera "mer europeiska än själva Europa" och vi hör hemma hos dem, inte hos deras fiender.

Det är den emancipatoriska traditionen i vår egen historia, fortsätter Žižek, som gör att vi kan utöva självkritik och tala öppet om slavhandeln och kolonialismen. När ska andra världsdelar börja göra samma sak? Var finns den arabiska självkritiken för deras del av slavhandeln, som omfattade lika många miljoner afrikaner?

Žižek kallar Lenin "en djupt problematisk figur", men kan ändå inte motstå frestelsen att citera honom för att understryka den relativt enkla poängen att man ibland behöver göra strategiska reträtter. Om det är allt som man ännu kan använda Lenin till – då går det väl lika bra utan honom? Men även om Žižek inte är helt fri från hammaren och skäran-nostalgia är han utmärkt tydlig när det gäller Rysslands krig mot Ukraina. Retorik av typen "vi ska inte provocera ryssarna" river han sönder utan förbehåll.

Det grundproblem som Žižek cirklar kring, utan att nå ända fram, är så enkelt att en skämtteckning kan beskriva det. Teckningen skulle

visa en apa med kärnvapen. Vår tekniska förmåga har växt enormt, men vi saknar den emotionella mognad som krävs för att hantera den makt som teknologin har gett oss, och den mognad som krävs för att bygga människovärdiga samhällen för hundratals miljoner medborgare. Vi skulle behöva ägna de närmaste tusen åren åt en motsvarande utveckling på humanismens område – tills vår självkännedom, vårt omdöme och vår ödmjukhet har hunnit ifatt tekniken. Innan vi gör det kommer vi att fortsätta att snubbla från den ena krisen till den andra. Trump och Putin är barn, liksom de flesta andra politiska ledare. Från barn finns ingen hjälp att få.

Ett annat grundproblem han kretsar kring är hur människor överhuvudtaget ska kunna leva med varandra. Det är ett besvärligt problem, men efter att ha läst ut *Against Progress* kan jag bara konstatera att han gav ett mycket kortare och bättre svar i Sandra Stiskalos DN-intervju (26/10 2024). När han säger godnatt till sin fru, berättade han, brukar han säga "Nu går jag och lägger mig, må hunden knulla din mamma". En kväll var han så trött att han bara sade "Godnatt" – och då blev hans fru förskräckt. Något måste vara fel! Förlorar vi den sortens lekfullhet finns det all anledning att tvivla på våra överlevnadschanser.

"Jag tror på vulgariteter som kärleksbetygelser", fortsatte han i intervjun. "Jag är till och med beredd att påstå att lösningen på rasism är en universell ironisk rasism. Du kan inte ana hur vi förnedrar och förödmjukar varandra, mina svarta vänner och jag. Men mot fiender där emot är jag kall och artig."

Trött på att hålla med om all ironi och cynism kanske läsaren till sist frågar: "Allt det där är nog bra, men finns det ingenting att hoppas på?" I *Against Progress* svarar Žižek med att citera Kafka: "Det finns oändligt hopp – bara inte för oss." ■

ARBETSLIV

Konsten att skynda långsamt

Det går inte att effektivisera kreativitet utan att resultatet blir lidande.

Eddy Nehls recenserar *Slow Productivity*.

Strävan efter effektivisering blir alltmer utbredd och produktionen av allt fler olika typer av arbetsuppgifter tenderar därför att automatiseras. I tillverkningsindustrin kan detta ske utan kvalitetsförlust och i många tjänsteyrken går det att arbeta mer effektivt utan att kvaliteten påverkas, men det sättet att tänka fungerar dåligt i verksamheter där kreativitet och tankeförmåga är huvudsakliga arbetsredskap. Om inte skillnaden mellan den här typen av fundamentalt olika typer av arbeten uppmärksammas ökar risken för utbrändhet i kunskapsarbeten och skapande verksamheter. Boken *Slow Productivity*, som gavs ut förra året, är således välkommen. Cal Newport, amerikansk professor i datavetenskap, visar med hjälp av en lång rad inspirerande och pedagogiska exempel hur man kan hålla produktionen uppe, även i kreativa yrken, utan att bli sjuk och utan att det går ut över kvaliteten.

Boken har två syften. Först och främst ett specifikt, nämligen att hjälpa så många som möjligt att frigöra sig från den lockande villfarelsen att alla uppgifter går att effektivisera utan kvalitetsförlust och risk för arbetstagarnas hälsa. Bokens andra syfte adresserar det växande problemet med att man inom arbeten som ställer krav på utvecklad intellektuell och kognitiv förmåga ofta saknar en koherent idé om hur resultatet av den typen av arbeten ska mätas på ett adekvat sätt. Ett annat sätt att uttrycka samma sak är att

säga att kvalitet inte är ett entydigt eller universellt begrepp, vilket vi behöver göra oss medvetna om och utveckla strategier för att hantera, eftersom: "The way we're working no longer works."

För att möta problemen lanserar Newport begreppet *Slow Productivity* som bygger på tre principer, vilka diskuteras ingående i bokens bärande kapitel: 1. Gör färre saker, 2. Arbeta i din naturliga hastighet, 3. Var fixerad vid kvalitet. *Slow Productivity* låter som en självmötsägelse, men det stämmer inte. Det är ett kontraintuitivt sätt att tänka. Och just det ser jag som en välbehövlig påminnelse om hur lätt det är att låta sig förledas av det så kallade sunda förnuftet, vilket ofta – om man tar sig tid att stanna upp och tänka efter – visar sig vara varken sunt eller särskilt förnuftigt. Tyvärr är det ett slags moment 22 eftersom det krävs tid för att inse det.

Förstår man inte skillnaden mellan olika typer av arbeten blir det svårt att göra något åt den pseudo-produktivitet som Newport beskriver i inledningen av boken med hänvisning till ett talande exempel från mediebolaget CBS, som runt 1995 drogs med lönsamhetsproblem. När företagets nya chef gick genom kontoret en fredag eftermiddag upptäckte han med växande frustration hur tomt det var. Därför skrev han ett PM till personalen där han meddelade att han från och med nu inte tolererade någon frånvaro. Han tänkte sig att om alla satt på sina kontor

och var upptagna skulle produktiviteten och lönsamheten öka. Han fick som han ville och kontrollerade det han kunde. Problemet var att beslutet ledde till att kvaliteten på resultatet av den skapande verksamheten försämrades.

Låter man den som fått ansvar för den typen av uppgifter som CBS och liknande företag sysslar med drivas av sin nyfikenhet, planera arbetet efter eget huvud och utföra det där och när det passar dem själva, orkar de ofta hålla på längre och kommer högst sannolikt att arbeta mer ihärdigt med uppgiften, vilket ökar chansen att resultatet blir bra. Newport visar att det som intuitionen säger – att ska man få mer gjort under en begränsad tid, måste man arbeta snabbare – är fundamentalt feltänkt. I alla fall när det gäller yrken där det man producerar bygger på tänkande och skapande, vilket är komplexa fenomen och dynamiska processer. Inte minst som forskare och lärare på högskolan blir jag tacksam för det jag läser. Om det är något område i samhället där vi inte är betjänta av pseudoproduktivitet, är det nämligen i skolan och den högre utbildningen.

Newport visar att och hur tid att tänka är en värdefull resurs, inte en kostnad. Och jag hävdar med stöd i egen erfarenhet att om vi även i framtiden vill ha ett universitetsväsende värt namnet är det kunskapen som måste värnas. För att kunna göra det måste vi förstå och respektera det faktum att lärande tar tid

■ *Slow Productivity. The Lost Art of Accomplishment Without Burnout*
Cal Newport,
Penguin, 2024.

Forts. →

FOTO: ALAMY

Sköldpaddan har en viktig poäng som haren inte begriper.

och bara kan utvecklas i frihet (under ansvar). Dygnet har bara 24 timmar och arbetsveckan har endast fem dagar, så när man mot bättre vetande försöker tvinga fram "effektiveringar" i kreativa arbeten blir resultatet pseudoproduktivitet. Liksom i många andra sammanhang får man alltså vad man betalar och skapar förutsättningar för. Boken och dess innehåll passar med andra ord som hand i handske för organisationer som ser behovet av tillsatsbaserat ledarskap, men som har svårt att skapa rutiner för det sättet att leda arbetet.

Även om vi vet att ytterst få av mänsklighetens kunskapsgenombrott är resultatet av planering och styrning blir produktionstänkandet alltmer dominerande även inom ve-

tenskapen. Trots att forskarna varje år i samband med utnämningarna och utdelningen av Nobelprisen varnar för minskade anslag till grundforskningen, som är nyfikenhetsdriven, tålamodskrävande och där kreativitet och tålamod är en förutsättning, blir forskningen alltmer tillämpad och styrd uppifrån av samma resultatorienterade principer som arbetet inom tillverkningsindustrin. Inser man att inte ens världens mest respekterade forskare har makt och inflytande nog att påverka synen på hur den här typen av arbete ska organiseras förstår man vad det är för krafter som är i rörelse.

En berömd forskare som ägnade sig åt grundforskning är den danske kvantfysikern och Nobelprista-

garen Niels Bohr. Han lär ha hävdat att människans största kognitiva brist är fallenheten att söka efter svar där det går att leta, snarare än där man på goda grunder kan anta att svaren faktiskt finns, vilket är en påminnelse om hur stark viljan att veta, strävan efter kontroll och önskan att slippa obehagliga överraskningar är. Förhoppningsvis leder förståelsen för den här typen av bias till försiktighet, vilket behövs. För ger man efter för och låter känslorna styra offras inte bara människornas hälsa, det riskerar dessutom att gå ut över resultatet av det vetenskapliga arbetet.

Det är en gammal "sanning" att under 20 procent av tiden utförs 80 procent av arbetet, vilket kan uppfattas som att det finns ett ansenligt utrymme för effektivisering. Men det är en fatal villfarelse; sysslar man med skapande verksamheter är det nämligen omöjligt att veta vilken tid på dagen som allt stämmer. De där 80 procenten av dagen när man är ineffektiv är förutsättningen för att man ska kunna prestera på topp under resterande tid. För mellanchefer som av sina överordnade tvingas prestera bättre ekonomiska resultat ser det kanske ut som att "effektiveringspotentialen" är stor, men alla som har erfarenhet av och vet hur skapande och kvalificerat tänkande fungerar i praktiken vet att detta är en djupt problematisk uppfattning. Arbetsdagarna på högskolan pendlar, i alla fall för mig, mellan intensivt skrivande, fokuserat läsande och promenader där problem bearbetas och skaparkraften får fritt spelrum. Avbrotten är väl investerad tid, för det är ofta när man ägnar sig åt annat som nya idéer och perspektiv uppenbarar sig. Det som på ytan ser ut som lättja, som att jag smiter från jobbet, är ofta den tid på arbetsdagen då jag presterar mest. Och det som blir gjort när jag känner mig fri

och litad på håller också högst akademisk kvalitet.

Under läsningen av boken associerar jag till många olika saker, inte minst till hastighetsfilosofen Paul Virillio som bygger sin teori om samhällsutveckling på premissen att tempo är förknippat med makt, vilket genom mänsklighetens historia tagit sig uttryck i att den som är och det som går snabbare har vunnit över den och det som går långsammare. Virillio hjälper oss att förstå varför allt över tid tenderar att gå snabbare och hur vi aldrig riktigt känner att vi har eller får så mycket tid som vi önskar. Newport bidrar med konstruktiva verktyg och hållbara argument som kan användas för att öka kvaliteten i det tankearbete som allt fler yrken idag handlar om, utan att stressen ökar.

En viktig förutsättning för *Slow Productivity* är att den som utför arbetet kan rikta fokus mot uppgiften. Och eftersom människor har olika behov och förutsättningar att nå sin fulla potential blir det kontraproduktivt att försöka kontrollera utförandet. Newport visar att om man sätter kvaliteten främst och inte kompromissar med den kommer arbetet naturligt att saktas ner till ett mänskligt tempo, och det är vad som krävs för att kunna uppnå det fokus som är förutsättningen för den kvalitet som kännetecknar kreativt tankearbete. Att dra ner på tempot i den här typen av yrken handlar inte om att arbeta mindre utan om att göra ett bättre arbete utan att äventyra sin hälsa.

Kan man förmå sig att sluta betrakta kvalitet som ett mål och istället se det som ett medel blir det lättare att ta till sig bokens budskap. Och eftersom det finns väldigt mycket att vinna på att börja arbeta enligt principerna för *Slow Productivity* borde man göra det i fler branscher än de uppenbara. Newport konstaterar i slutet av boken att vi i närmare 70

”När man mot bättre vetande försöker tvinga fram ’effektiviseringar’ i arbeten som bygger på tänkande blir resultatet pseudo-produktivitet.”

år har strävat efter att effektivisera arbetet i alla branscher utan hänsyn tagen till skillnaden mellan olika typer av arbetsuppgifter, och att det är hög tid att göra tvärtom. Nu när AI tar över allt fler arbetsuppgifter, även inom yrken som för bara några år sedan ansågs vara fredade för påverkan av digitaliseringen, blir det ännu viktigare att skapa förutsättningar för människor att lära sig förstå och utveckla kreativa sina förmågor.

Boken är skenbart enkel, och det ser jag som en illustration av ämnet för den. Resultatet av kreativt arbete ser nämligen enkelt ut när det är färdigt, men det enkla är ofta svårt. Newports budskap är att det som är lätt att konsumera ofta tar tid att producera. Alla som arbetar med skrivande vet att det behövs år av övning och en massa hårt arbete för att utveckla förmågan att skriva effektivt och författa texter som är lätta att läsa och vars budskap är enkelt att avkoda utan risk för missförstånd. Resultatet av kreativt arbete fungerar på samma sätt som ballettdansares förmåga att få det att se

ut som att deras kroppar är viktlösa. Man brukar säga att less is more, just för att det krävs tid och fokus för att få till ett bra resultat. Och det är särskilt viktigt när arbetet bygger på nytänkande.

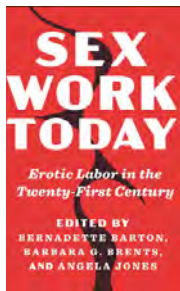
Newport påstår inte att man måste nöja sig med mindre, tvärt om. Med rätt förutsättningar och förståelse för tankearbetets unika karaktär går det att få mer gjort utan att det går ut över kvaliteten och hälsan. Med tillit till människorna som arbetar i kreativa professioner, alltså frihet (under ansvar) och förståelse för vikten av att inte mäta resultatet av arbetet på en daglig basis, visar det sig att produktionen även i den typen av arbeten kan hållas uppe över tid. Tålmod är med andra ord en helt central nyckelkompetens för den som leder människor som arbetar i kreativa yrken. För att kunna uppnå detta måste man dock inse och respektera vissa grundläggande saker, som till exempel att det är svårt att utifrån en okulär besiktning se skillnad mellan den som arbetar effektivt och den som stressar. Den som är fri och känner sig litad på behöver inte fokusera på att ge sken av att vara upptagen, vilket gör det lättare att hamna i ett tillstånd av inre flow där hälsan inte riskeras och där arbetet flyter på effektivt utan att kvaliteten på resultatet påverkas negativt.

Essensen i Newports tankar om långsam produktivitet, som förmedlas via bokens många tänkvärda berättelser och intressanta exempel, är att om man arbetar fokuserat och enträget med något viktigt som måste hålla hög kvalitet, kommer arbetet med tiden att leda till mer resultat än man tror även om eller kanske just för att det går långsamt. Sensmoralen skulle därför kunna sägas vara densamma som i Aisopos sedelärande fabel om sköldpaddan som springer ikapp med haren. ■

ARBETSMARKNAD

Sexet och kapitalet

Är sexarbete ett arbete – eller en form av slaveri? Anna Ringberg vistas själv i branschen och är kluven.

■ *Sex Work Today. Erotic Labor in the Twenty-First Century*

Bernadette Barton,
Barbara G. Brents,
Angela Jones
(red),
New York
University
Press, 2024.

Årets stora vinnare på Oscarsgalan blev filmen *Anora*, ofta beskriven som en socialrealistisk *Pretty Woman* där den kvinnliga huvudpersonen, en strippa i New York, erövrar större agens.

Anora är en del av en trend – på senare år har alltmer ljus riktats på sexindustrin. Andra filmer som fått mycket uppmärksamhet är *Paying For It*, där huvudpersonen söker tröst hos prostituerade efter ett havererat förhållande, och det svenska dramat *Pleasure*, som tar itu med porrfilmsbranschen. Nämnas kan också *Poor Things* – där arbete på bordell skildras, och serier som *Dying for Sex* och *The Idol*.

I sitt tal på Oscarsgalan riktade sig *Anoras* regissör Sean Baker direkt till sexarbetarna, tackade dem och uttryckte sin djupaste respekt. Baker har sagt sig vilja arbeta emot stigmatiseringen av sexbranschen, och för en avkriminalisering. Men det är en kontroversiell fråga, inte minst i Sverige. Åsikterna går isär, även bland feminister.

År 1978 myntade feministen Carol Leigh begreppet *sex work*. Med sexarbete avses alla jobb där erotiska tjänster säljs, oavsett om fysisk kontakt förekommer eller inte. Dessa yrken ska dessutom vara frivilligt valda, inte påtvingade, som vid trafficking eller utnyttjandet av minderåriga. Med benämningen ville Leigh slå fast att "sex work is work" och att sexarbetarna ska ha samma rättigheter som andra.

Men, menar kritikerna, kan för-

säljning av sex verkligen vara arbete i vanlig mening? Sexarbete exploaterar ju de svaga i samhället. Gamla maktstrukturer upprätthålls: Rik man köper fattig kvinna, gammal köper ung, vit köper svart. Kan man säga att arbetet är fritt valt – beror det inte på desperation och brist på alternativ?

Team Leigh kontrar: När allt sexarbete fördöms riskerar de som arbetar i branschen att marginaliseras ytterligare, och solidaritet med deras sak försvåras. Jobben finns ju, oavsett vad man må tycka, och därför bör fokus ligga på att värna arbetarnas rättigheter snarare än på att moralisera.

I antologin *Sex Work Today* är perspektivet just sex som arbete. Här samlas ett trettiotal texter, alla med sexarbetarnas perspektiv i fokus. Främst intervjuas den yngre generationen, företrädesvis kvinnor från USA och Kanada. Perspektivet är feministiskt och intersektionellt: hudfärg, sexuell läggning, ålder och kön lyfts fram.

Antologin ger en inblick i vad som verkar vara en tajt gemenskap, och tillägnas också sexarbetare och deras allierade.

Själv är jag väl närmast allierad. Genom en nära vän som är strippa har jag vistats en del i branschen genom åren, och nu när hon blivit chef för en klubb står jag ibland i kassan och erbjuder "dansshow och en iskall öl för 500 spänn" – fylld av motstridiga känslor; ofta lyckorusig i den inkluderande och varma atmo-

sfären, ibland obekvämt och skamsen på grund av kommersen, och ibland en aning uttråkad.

Många utmaningar som beskrivs i *Sex Work Today* känner jag igen. Men antologins fokus på strukturer tränger undan de personliga berättelserna. Man kan knappast anklaga författarna för att vara moralister i gammeldags bemärkelse, men här finns istället ett annat slags moralism, en tvärsäkerhet som skymmer sikten. Gamla skyggglappar byts mot nya.

Mest angeläget blir det när en mer personlig röst framträder, som i kapitlet om sexuell assistans till funktionshindrade. Här möter vi sexsamariten Julia vars rörelsehindrade moster hela livet förgäves drömde om en parrelation. Kanske är det på grund av henne som Julia jobbar med det hon gör. Även om det inte är någon relation som sexsamariter säljer, men väl ett mått av närhet.

När en säljare och en köpare ses under en längre period kan starka band växa fram. Så valde en kund att ha just sin sexsamarit vid sin sida när hon efter många år av kronisk smärta avslutade sitt liv genom assisterad dödshjälp. Är det en deprimerande eller en fin bild? Kanske bara sann.

Julia känner empati och solidaritet med sina kunder, och menar att mötet mellan de två marginaliserade grupperna – sexarbetare och funktionshindrade – öppnar otroliga möjligheter. Men för kritikerna är frågan ett rött skynke. Den sexuella

assistansen ses av dessa som prostitutionens trojanska häst.

Och solidaritetsflaggen är därför falsk. För sexuella tjänster mot betalning är inte solidariska handlingar. Betalningen omöjliggör det. Den solidariska handlingen måste per definition ske frivilligt. Andra invänder att sexsamariter bekräftar bilden av funktionsvarierade som oattraktiva och oförmögna att själva skaffa sig sexuella relationer. Och så den givna frågan: Är sex en mänsklig rättighet, och för vem i så fall?

Julia jobbar i Schweiz, där yrket är lagligt. Också i Nederländerna ger vissa kommuner bidrag för sexuella tjänster till behövande, och i Danmark finns sexrådgivare som kan förmedla kontakter med sexsäljare.

I Sverige går utvecklingen istället mot en hårdare reglering. Sedan 1999 är det som bekant förbjudet att köpa, men inte att sälja, sexuella tjänster och från och med den 1 juli i år har lagen skärpts så att också sexuella tjänster på distans, som webcam-sex, innefattas. Innebär förbudet ett starkare skydd mot sexuell exploatering, eller är det ett uttryck för moralism som främst slår mot sexarbetarna själva?

Klart är i alla fall att sex är till salu på fler sätt än någonsin tidigare. Fältet är brett och växande. Med digitaliseringen har nya affärsmöjligheter och roller följt. En företeelse på frammarsch är hyperrealistiska sexdockor. På bordellen Cybrothel i Berlin sköter ägaren Alexis om dockan Kokeshi. Sittande i en skrubber ser hon allt som händer i dockans rum, och hon talar genom en högtalare installerad i plasthuvudet.

Bordellen går bra, verksamheten växer. Utbudet har utökats med den alvlika Hito som älskar gaming och hardcorepornografi, den bisexuelle, blonde hunken Guy Rider samt en illröd aliendocka med honungslent

hypnotisk stämma. Alla har de sina skötare, röster och distinkta personligheter.

Enligt studien *The Future of Sex Report* kommer en av tio unga vuxna att ha haft sex med en humanoid robot år 2045. En lovvärd utveckling, menar en del – för då räddas ju riktiga människor från branschen – medan andra är rädda att förlora sitt levebröd.

En annan ny nisch i den digitala eran är finansiella dominatörer, så kallade findommes – oftast kvinnor som tar emot pengar från män. Själva transaktionen är grejen, kan man säga. Männen, som kallas finsubs, går igång på själva givandet i sig, kontrollförlusten. Att istället för ett tack få en förolämpning och kanske även en bild på den dyra designerväskan dominatrixen köpt.

Swish som sex, alltså. Och betal-företagen lägger mycket energi på att få användarupplevelsen så stimulerande som möjligt.

Allt är till salu inom sexbranschen. Ta till exempel sugardejting, där det inte sällan är känslan av ett förhållande som saluförs. I standardfallet är det en ung kvinna som har sex med en äldre man i utbyte mot resor, tjänster och pengar. En cementering av förlegade könsroller och en varufiering av mänskliga relationer, kan man tänka.

Men flera av dessa tjejer ser det tvärtom – som en motståndshandling mot patriarkatet och ett sätt att omfördela resurserna. Hela den heterosexuella dejtingkulturen är kvinnoförtryckande i grunden, menar man. Varför ska en kvinna nöja sig med en slapp snubbe som aldrig betalar? Det är bara puckat att inte slå mynt av sitt sexuella kapital, säger en av de intervjuade.

Och uppenbarligen attraherar tanken många – på en av de större webbplatserna för den här typen av

FOTO: ALAMY

dejting går det fyra yngre kvinnor på varje äldre man.

Är detta kapitalism i dess råaste form? Samtidigt beskrivs sexbranschen ibland precis tvärtom, som en motpol till kapitalismen, en rebellisk handling mot det giriga, nyliberala samhället. Sexarbetaren är hon som från marginalen pekar ut centrumets perversitet. Och hur sunt är det moderna arbetslivet egentligen?

I diskussionen om sexarbete ställs frågor om makt, våld och frihet på sin spets. Kapitalismen belyses ur olika perspektiv, medan könsroller bekräfts och ifrågasätts.

Men antologin *Sex Work Today* ägnar mindre utrymme åt filosofiska frågor, och mer åt konkreta och praktiska aspekter. Sexarbetarnas perspektiv är framträdande och texterna ger insyn i samtidens sexindustri, särskilt den digitala erans nya tjänster samt hur man navigerar på fältet som feministiskt skolad akademiker och sexarbetsaktivist.

Vill man ha en personlig ingång rekommenderas istället filmer som *Anora*, *Paying For It* och *Pleasure*. Eller, för den delen, ett besök på en riktig strippklubb.

Själv står jag efter läsningen återigen i klubbens kassa och säljer dansshow och en iskall öl för 500 spänn – litet mer påläst och litet mer övertygad i min egen ambivalens. ■

Antologin *Sex Work Today* innehåller ett trettiotal texter, alla med sexarbetarnas perspektiv i fokus.

TIDNINGEN NÄRINGSLIVET

Företagsnära nyheter, fördjupningar och perspektiv

**Alltid öppet och
utan betalväggar.**

Intresserad av företagande,
ekonomi, arbetsmarknad
och näringspolitik?

I Tidningen Näringslivet får du
alla nyheter och fördjupningar.
Alltid ur näringslivets
perspektiv.

LÄS MER HÄR:
www.tn.se
eller skanna
QR-koden.

Vett & etikett

– med Edward Blom

Jag har, sedan jag i nedre ton-åren började intressera mig för etikettsregler, mött åtskilliga människor som undrat vad tusan sådana ska vara bra för. "Kan man inte bara få vara sig själv? Komma som man vill? Bete sig naturligt?" Svaret på dessa frågor är: Nej.

Etiketten är nämligen inte främst en förstelnad kvarleva från ett överspänt renässanshöv, eller en infam skapelse av samhällets överskikt för att stänga ute de oinvigda. Tvärtom är etiketten en levande visdomstradition och en fullständig nödvändighet för att vi människor smidigt ska kunna umgås tillsammans – utan att bli nervösa, generade, besvikna eller sårade.

Om alla följde etiketten skulle ingen värdinna stå gråtande efter att gästerna gått hem, ingen gäst riskera att sitta igenom en middag mellan två bortvända ryggar – och ingen människa behöva känna sig oförstådd för att den inte betett sig som det förväntats, och därför mött halvkvädda antydningar och pikar. Etiketten är helt enkelt ett smörjmedel för social samvaro, som gör att alla vet vad som gäller. Allt blir rättvisare, enklare och smidigare; alla möten lyckligare.

Visst kan de sociala reglerna missbrukas för att stänga ute andra, men deras främsta uppgift är tvärtom att undvika att någon känner sig exkluderad. Och till skillnad från andra klassmarkörer är etiketten demokratisk: Vem som helst kan låna en handbok på biblioteket och läsa på.

Om etikettkraven skulle kännas väl tunga att bära, kan det vara bra att veta att man inte måste följa samtliga regler när man väl lärt sig dem. Men, härvid kan det vara av nytta att dela upp reglerna i två huvudkategorier.

Den första är de etiska reglerna: de som alla egentligen borde kunna inse genom sunt förnuft om vi tänkte efter ett tag. Som att den som blivit bjuden på en

"Kan man inte bara få vara sig själv? Komma som man vill? Bete sig naturligt? Svaret på dessa frågor är: Nej."

generös middag också bör bjuda tillbaka på något sätt vid tillfälle, eller att det är mindre trevligt att rota runt i någon annans skrivbordslådor.

Om man tränar upp sin empati och inlevelseförmåga så att man förstår vad som gör andra glada respektive ledsna kan man därur härleda hur man bör handla i de flesta situationer. "Allt vad ni vill att människorna skall göra er, det skall ni också göra dem", som det heter i Bibeln. Fast, som sagt med inlevelseförmåga: Det räcker inte att bjuda en vegansk, helnykter kamrat på BBQ och pilsner för att du själv älskar det.

Etiketten går dock ett steg längre än etiken: Det räcker inte att vara moraliskt acceptabel, utan man ska dessutom vara trevlig, ja, rent av behaglig. Då måste man förstå den goda tonens väsen, vilket innefattar: hänsyn, uppmärksamhet, tacksamhet och vänlighet. De klassiska idealen kräver även (tyvärr) ett visst inslag av måttlighet och återhållsamhet.

Den andra huvudkategorin är något mindre viktig, men långt ifrån oväsentlig. Det är regler vi bara har bestämt oss för, konventioner. Hit hör regler av praktisk karaktär, som att alla skickar maten medsols runt ett bord eller använder brödfatet som står till vänster om ens tallrik. Utan sådana regler skulle umgänget lätt bli opraktiskt och kaotiskt.

Men hit hör även regler som skapar ge-

mensamhetskänsla: Att man följer klädkoden, att man sjunger med i "Ja, må han leva" (eller i alla fall låtsas sjunga med), att man serverar gästerna julmat på julafton om man inte skrivit något annat i inbjudan.

Bland dessa regler som man bara bestämt sig för finns lite större valmöjligheter: Det är här man ibland kan använda sig av principen att "När man väl kan etiketten har man rätt att bryta mot den". För att regeln är förlegad, tråkig eller rent av strider mot ens ideologi. Men räkna med att det även vid minsta avsteg alltid finns någon som kommer att ta illa vid sig. Det värsta etikettbrottet av alla är dock att rentut säga att någon bryter mot etiketten! En sådan tillrättavisning måste ske på ett betydligt subtilare sätt.

Med andra ord är det vådligt att i eget namn berätta för andra vad som är rätt respektive fel uppförande, även i en etikettpalt av detta slag. Men efter ett nästan maniskt intresse för små och stora etikettfrågor i snart 40 år besitter jag en teoretisk kunskap jag gärna delar med mig av.

Att de som möter mig i verkliga livet snart kommer att avslöja mig med åtskilliga brott mot takt, ton och god smak är en annan femma. Det är ju inte de som är födda med en diskret och finkänslig läggning som behöver etiketten allra mest, utan just vi som är lite stökiga av naturen. ■

Edward Blom är gastronom och kulturhistoriker.

FOTO: GETTY IMAGES, TT

Tom Lehrer (1928–2025) växte upp i en judisk familj i New York.

VÄRT ATT MINNAS: TOM LEHRER

Grym, rolig och ofin i kanten

Den satiriske artisten Tom Lehrer blev aldrig särskilt känd i Sverige. Kanske var han för exklusiv och svår, skriver **Carina Burman**.

För mig började bekantskapen med ett kassetband. Sådant hände ibland vid 1980-talets början. Kassetten var grön, blank och heminspelad av en engelsk Shakespeareforskarare, som pojkvännen och jag just lärt känna.

Bandet innehöll amerikanske musikern Tom Lehrers klassiska nummer, som "Poisoning Pigeons in the Park", en ljuv vals om vårens glädjeämnen, men mest om att förgifta duvor. "When they see us coming the birdies all try an' hide / but they still go for peanuts when coated with cyanide." Här fanns också den smäktande kärleks-

sången "I hold your hand in mine", där den älskade visar sig vara mördad och hennes hand avhuggen som minne.

Den är inte långt från sådana blodiga, jakobeanska dramer som gjorde succé i London när Shakespeare började bli till åren. Där lockas folk att kyssa en förgiftad dödsballe och annat småttrevligt. Inte att undra på att jag föll som en fura för Lehrers satir. Så grym (i ordets båda bemärkelser) och så fruktansvärt rolig!

I det tidiga sextonhundratalets korruperade England var inte livet särskilt muntert. Världsläget var rätt illa i kalla krigets

USA och kanske inte helt bra då i början av åttiotalet, när vi inte ens anade murens fall. Särskilt ljust känns det väl inte nu heller. Tom Lehrer borde passa våra dagar som hand i handske. Satir behövs i svåra tider.

I Sverige har dock inte Lehrer fått något verkligt genomslag.

Vid hans död nu i juli – nittiosju år gammal – anade jag att en liten klick ironiska, anglosaxiskt inriktade intellektuella delar min förtjusning, men annars är han okänd. Någon enstaka gång nämns hans namn i pressen. När coronapandemin blev

ett reellt hot tipsade en musikskribent i *Svenska Dagbladet* om Lehrers "I got it from Agnes". Sången handlar om vänner som delar allt, inklusive smittan (onämnd, men otvivelaktigt sexuell). Alla slags erotiska (o)vanor glider förbi, antydda men inte beskrivna. Och apropå smitta har Lehrer uttalat sig om sin popularitet i sådana liknelser. "Mina sånger spreds långsamt – som herpes, inte som ebola."

Lehrer var programmatiskt ofin i kanten.

Vi spolar tillbaka till början. Tom Lehrer föddes 1928 i en sekulariserad judisk New York-familj. Som barn lärde han sig spela piano, och vid femton började han studera matematik vid Harvard. Med matematiken gick det bra, men med musiken gick det bättre. År 1945 skrev sjuttonåringen "Fight Fiercely, Harvard", som vänder supporter-kulturens ibland brutala hejaramsor till något som snarare verkar cricket än amerikansk fotboll:

"How shall we celebrate our victory / We shall invite the whole team up for tea. / How jolly!" Studierna ledde till en MA och musiken till en lp-skiva, som han själv krängde på universitetet.

Den amerikanska radion vägrade att sprida sådant i etern, men populariteten växte fram ryktesvägen. Folk lånade varandras skivor (kompisar fanns 1953, men inte kassettbandspelare), musikjournalister blev intresserade och skivbeställningar kom ändå från Kalifornien.

Den första plattan innehöll flera av Lehrers klassiska stycken, exempelvis "Be Prepared", som till en glad melodi beskriver atombombens verkan: "We will all go together when we go / what a comforting thing it is to know." Som allt Lehrer skrivit är sången vitsig, välrimmad ("misery" med "rotisserie") och inte alls till tröst. Där finns också plagiatlåten "Lobachevsky" ("Every chapter I stole from somewhere else. / Index I copy from old Vladivostok telephone directory") och "The Irish Ballad", där en liten tös i folkviseton mördar hela sin familj. Ofta parodierar Lehrer en musikgenre, men vrider det hela långt bortom vanlig drift. Skruvad kunde varit hans mellannamn (i själva verket var det Andrew).

"Som allt Lehrer skrivit är sången vitsig, välrimmad ('misery' med 'rotisserie') och inte alls till tröst."

Tom Lehrer blev kult. Han turnerade i USA, i Oceanien och hösten 1967 till och med i Norge och Danmark – men inte i Sverige. I början av sjuttioalet övergav han musiken för matematiken och arbetade fram till 2001 som universitetslärare. Trots all framgång tog han beslutet att inte turnera och slutade i princip att skriva. Pengar var uppenbarligen inte viktiga för Tom Lehrer. I oktober 2020 släppte han copyrighten fri på samtliga sina sånger, som nu finns i public domain.

Sammanlagt handlar det om trettio-sju sånger. Många av dem måste ses som moderna klassiker. "The Elements" har över fem miljoner lyssningar på Spotify. Den består av en halsbrytande uppräknings av grundämnena till en melodi från Gilbert och Sullivan. Revy och musikal hör till Lehrers musikaliska rötter. Rap-paren 2 Chainz samplade 2012 hans "The Old Dope Peddler". Detta var innan Lehrer släppt sin copyright, och när skivbolaget bad om tillstånd svarade han: "As sole copyright owner of 'The Old Dope Peddler', I grant you motherfuckers permission to do this. Please give my regards to Mr. Chainz, or may I call him 2?" En kul typ också privat, alltså.

Till Sverige kom han aldrig, men ryktet nådde hit. Vid mitten av sextioalet börjar hans sånger spelas i svensk radio, och pressen kallar honom sådant som "föregångaren inom den sk sjuka humorn" och "vitriolspruta". Hösten 1967 presenterades han i kulturmagasinet "Monitor" i televisionens enda kanal, och lagom till jul kom en hel lp på svenska, där Lars Ekborg kongenialt tolkade de mest kända låtarna i Per-Anders Boquists översättning. "En irländsk ballad" fanns med i antologin 60

visor från 60-talet (1973), som det spelades och sjöngs ur i min generations tonårssrum. På åttiotalet kom en musikal med Lehrers melodier, Tom Foolery, och han blev inne på nytt. Sedan har han då och då dykt upp i sångprogram och kabaréer på svenska scener.

Ändå har inte Sverige riktigt anammat Tom Lehrer. Kanske är han lite för exklusiv och lite för svår. Kanske är den ironiska anglosaxiska universitetshumorn främmande för svensk smak. Trots allt skrivs här mycket få universitetsromaner. Lehrer väjer inte heller för det olämpliga – han hör till samma humortradition som tidskriften *Mad* – och är kanske för elak för oss försiktiga nordbor. Hela hans oeuvre skulle kräva en trigger warning. Men måste man alltid vara snäll och hänsynsfull? Kan det inte vara lite uppfriskande med en rejäl skopa elakhet då och då? Snart når vårt kassettband till den där sista biten, som alltid är blank, så vi får öka tempot.

En vacker höstkväll nu i maj hamnade jag på årets "The Capping Show" vid University of Otago, Dunedin, Nya Zeeland. Denna återkommande studentrevy uppges vara världens äldsta, och den var nästan gymnasialt frispråkig. Det kan som bekant vara roligt att säga "pitt". Showen avslutades med att ensemblen och de båda körerna, den manliga The Sextet (clownsminkad i frack) och den kvinnliga The Sexytet (i korta femtiotalsklänningar) tömde ett glas champagne och sjöng Tom Lehrers "Bright College Days":

*Oh, soon we'll be out amid the cold
world's strife
Soon we'll be sliding down the razor
blade of life.*

Där i antipoderna lever uppenbarligen Tom Lehrer. Och efter denna ironiska nostalgislagdänga fortsatte dessa unga människor med den medeltida "Gaudeamus igitur" – som för övrigt nämns hos Lehrer.

Fram med radiogrammofon, bandspelare och streamingtjänster, allesammans! Börja spisa Tom Lehrer! ■

Carina Burman är författare, forskare och docent i litteraturvetenskap vid Uppsala universitet.

Arkitektur, stad & stil

– med Lars Anders Johansson

På nationaldagen revs byggstängslen runt stora delar av Slussenområdet och stockholmare och turister fick återigen tillgång till en av stadens mest centrala platser. Den enorma byggarbetsplatsen mellan Gamla stan och Södermalm påminner om vad som under 1950-, 60- och 70-talen i folkmun kallades för ”riksgropen”, då politiker och samhällsplanerare med gemensamma ansträngningar slet hjärtat ur den kungliga huvudstaden och lämnade en betongöken efter sig.

Om centrala Norrmalm med Klara-kvarteren utgjorde stadens bultande hjärta så kan Slussen liknas vid dess andningsvägar. När Södermalmstorg och det så kallade Vattentorget öppnades för allmänheten var det således som att staden kunde ta ett stort och efterlängtat andetag. Byggnadsarbetena som pågått sedan 2016 är fortfarande långtifrån klara och taxametern tickar ödesmättat till skattebetalarnas förtret.

Reaktionerna på Nya Slussen har emellertid inte varit nådiga. Kritiken har varit svidande från såväl arkitekter som allmänhet. För en gångs skull verkar modernistiska arkitekter och anhängare av klassicistisk arkitektur vara eniga: nya Slussen är ful. Modernister klagar över den granitmur, Mälarterrassen, som mest liknar ett bålverk tänkt att skydda Södermalm från barbariska upplämnings. Anhängare av traditionell arkitektur rasar mot det kantiga, modernistiska formspråket. Det är en modernism utan entusiasm eller framåtanda. Ett trött upprepande av poser från de senaste sjuttio åren. Resultatet blir varken hackat eller malet. Det hade varit bättre att hålla fast vid det funktionalistiska formspråket från 1935, då hade stilen åtminstone blivit konsekvent.

Förbindelsen mellan Staden mellan

”För en gångs skull verkar modernistiska arkitekter och anhängare av klassicistisk arkitektur vara eniga: nya Slussen är ful.”

broarna (Gamla stan) och Södermalm har varit ett ständigt bekymmer i Stockholms stadsbyggnadshistoria. Där möts landtrafik från fyra riktningar och sjötrafik från två, och höjdskillnaden mellan Mälaren och Saltsjön har blivit allt påtagligare genom landhöjningen.

Den äldsta slussen på platsen byggdes 1642 och är uppkallad efter den dåvarande monarken, drottning Kristina. Det var en enkel konstruktion som snart upplevdes underdimensionerad och drygt hundra år senare, efter femtio år av intensiva diskussioner, var det dags för Christopher Polhems sluss, 1755.

Under 1800-talet hade även denna anläggning blivit underdimensionerad för de nya större och tyngre sjötransporterna, och 1850 invigdes ingenjören Nils Ericsons sluss, med klaffbroar som släppte igenom sjötrafiken. Ett halvsekel senare hade de ständiga broöppningarna skapat en ohållbar trafiksituation i hela området.

Tyvärr blev frågan, som så många andra på stadsbyggnadsområdet, vilande under första världskriget och tiden därefter, under vilket trafiken ökade och ökade vilket gav namn åt det så kallade ”Slusseneländet”. Till slut stod 1935 en funktionalistisk klöverbladslösning ritad av Tage William-Olsson färdig.

När denna modernistiska pjäs tjänat ut

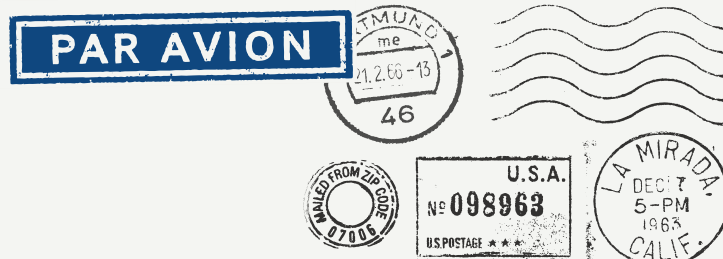
och behövde ersättas på 2000-talet blev det återigen långa och infekterade diskussioner. Vinnande ur striden gick det brittiska arkitektkontoret Foster + Partners, kända för sin modernistiska hightech-arkitektur. Deras mest berömda byggnad är skyskrapan *The Gherkin* i Londons City. Först nu börjar det bli möjligt att utvärdera resultatet i verkligheten.

De långa ledtiderna för den här typen av omfattande stadsbyggnadsprojekt gör att ritningarna redan känns trötta och daterade när spaden sätts i jorden. Den samtida arkitektens nervösa rädsla för att verka bakåtsträvande leder paradoxalt nog till ett ängsligt, likriktat byggande, som skyr alla historiska referenser, men som även saknar den tidiga modernismens djärvhet och framåtanda. Nya Slussen kan onekligen i detta avseende sägas spegla vår samtid, men inte på ett positivt sätt.

Den nervösa strävan efter att spegla samtiden rymmer i sig en självmotsägelse: det är först eftervärlden som kan avgöra vad som har varit typiskt för en viss epok. En bättre målsättning för byggnader som är tänkta att stå i hundra år och mer är anpassning till den befintliga bebyggelsen på platsen, och tidlöshet som väl står emot tidens tand.

Nya Slussen känns som ett mellanting i ett mellanrum, och tyvärr lär det dröja hundra år till innan någon ny arkitekt får chansen att binda ihop de historiska miljöerna i en av världens vackraste städer. ■

Lars Anders Johansson är författare och journalist och driver podden Budoarstämning.

BREV FRÅN... NORMANDIE

Tout ça change!

Allt förändras och det kan gå mycket fort. **Annika Borg** reser till Normandie och förnimmer skuggorna av världskrigen.

Madame Dubois, som egentligen heter något annat, var säker på sin sak. Hennes hemort Houlgate, vid Engelska kanalen i Normandie, gav genom sin historia nyckeln till förståelsen av tillvaron. Allt kan förändras snabbt, tro aldrig något annat, sade hon och tittade på mig över tekoppens kant. Hennes solglasögonen var av femtiotalersmodell och läpparna röda. Jag struntar i om färgen flyter ut i mina rynkor, utbrast hon i en triumfatorisk ton, och lade till att ålder ändå enbart är en siffra. På skolfranska försökte jag släppa in henne i mina egna åldersältande irrgångar, men hon såg frågande på mig med ögonbrynen ytterst högt höjda.

Madame gav mig en snabblektion i den gamla badortens historia. Där låg det gamla hotellet, Grand Hôtel, från belle époque-tiden och en bris från vattnet gav svalka efter en för Calvados-regionen ovanligt varm dag. Arkitekturen i Houlgate vittnar om den framtidstro och lekfullhet som präglade tiden från mitten av 1800-talet fram till att första världskriget slog sönder eran av stabilitet, fred och utveckling.

Normandie blev scenen för ett nytt fenomen när badorterna började växa fram under 1800-talet. Baddräkter i olika varianter utvecklades till modeplagg och att ta sig bort från storstädernas smuts var trenden de bemedlade ägnade sig åt. Grand Hôtel i Houlgate stod färdigt med sina 120 rum år 1859. Ett antal decennier senare hade hotellet vuxit till 350 rum och lika många anställda, det säger något om epokens utveckling. Enligt uppgift ska Marcel Proust ha bott där som barn och även kungligheter som Edvard VII, drottning Victorias äldste son, sägs ha varit gäst.

Men, som madame Dubois sammanfattade livet: Allt förändras. Första världskriget slog sönder tillvaron för badorterna. Det stora, vackra hotellet i Houlgate och de magnifika husen användes som sjukhus för de många sårade och lidande sol-

daterna. Den korta tiden av fred var över – och så kommer historien att fortsätta. Houlgate var en av orterna som under nationalsocialisternas ockupation av Frankrike ingick i den tyska Atlantvallen och stranden minerades. Nu lyckades de allierade lura Tyskland angående var de skulle invadera och kunde således göra en enorm landstigning på en annan strand i Normandie, med kodnamnet Omaha Beach, i juni 1944. Samma år röjdes stranden i Houlgate på minor och flera tappra minröjare fick sätta livet till. Varje år uppmärksammas fortfarande deras heroiska insatser.

I filmen *Watching the Moon at Night*, av filmskarnarna Bo Persson och Joanna Helander, skildras ett samtal mellan en judisk mor och son strax före den tyska ockupationen av Frankrike. Det är modern som tyder mörkrets tecken och övertygar sonen om att de måste lämna landet. Vänner och släktingar anser att hon överdriver, men hon står fast och flyr med sin son. De överlever Förintelsen, det gör inte deras närstående. Det sägs ibland att judarna är historiens kanariefåglar i gruvan, de som först anar faran. Hur judar behandlas i en given historisk kontext är därför ett tecken för oss andra att ta på djupaste allvar.

Normandie och madame Dubois' insikt väckte en oro hos mig. Allt förändras och det kan gå mycket fort. Hur nära mörkret är vi? Om vi kan lära av skickelsernas skiftande ström och agera i tid finns framtiden där att erövra – och leva i. ■

Annika Borg är teologie doktor, skribent och präst.

MELLAN RADERNA

Varför älskar alla svenska flaggan?

KATARINA BARRLING
är docent i statskunskap
vid Uppsala universitet.

”Trots årtal av idogt iakttagande på badstränder har jag ännu inte sett några inristningar av svenska flaggan i svenskarna.”

”Är alla svenskar ultranationalister?!”

Frågan ställdes av ett par franska turister på Sverigebesök.

”En utomordentlig feltolkning”, genmålde den svenska värden. Sverige är, enligt självbild huggen i granit, världens minst nationalistiska land. ”Vi bryr oss ju knappt om vår nationaldag!”

Vad i all sin dar hade föranlett denna villfarelse? Det som väckt den franska undran var en bilfärd genom helt ordinära villaområden, ordinära med svenska mått mätt i alla fall. På var och varannan tomt flammade svenska flaggan Hugo Alfvénstolt mot mer eller mindre dunkla sommarskyar, samt en fond av ölandstok och studsmattor.

I Frankrike är flaggan inget standardinslag i trädgården. Däremot vimlar det av den i olika officiella sammanhang, som ständig bakgrund till president och regering, ibland även uthängd genom franska fönster. Men var den än uppträder är den ingen dekoration i största allmänhet, utan en stolt symbol för republikens principer: frihet, jämlikhet och broderskap. Den svenska flaggan som symbol för monarkins principer, så som konungar, fältslag och kristna kors, är dock bortrationaliserad. Och det finns i stort sett bara två sammanhang där den väcker starka känslor: på läktaren vid större idrottsevenemang (där verkar Sverige vara precis som alla andra), eller i just trädgården, mot solblå himmel vid en röd stuga.

Samtidigt har flaggan under senare år kommit att inta en alltmer framträdande plats även i det ofentliga Sverige. Ett av de mer anslående exemplen är Magdalena Anderssons hemställan om att den ska vaja på varje svenskt torg. Förslaget har inte väckt några starkare motreaktioner. Men heller inga starkare förreaktioner.

Anderssons resonemang är dock talande för svensk politikens ökade intresse för övertydliga nationella symboler. Kanske var det pandemin som fick dem att verkligen börja tro på flaggan som en väg till nationell sammanhållning? För inte så länge sedan sågs det som osund nationalism att vifta med svenska flaggan. Det var då det. Numera sitter det solgula korset på var och varannan folkvalds kavajslag, och verkar självskrivet vid regeringens pressträffar.

Ändå är det med svenska flaggan som med den svenska nationalismen: den är så till den grad integrerad i det dagliga livet att en svensk inte uppfattar den nationalistiska komponent som en utländsk gäst ser, en nationalism så välintegrerad att den varken behöver politiska flaggor, nationaldagar eller ens svenska flaggans dag, som stöttepelare. Istället kan den vila tryggt i svensk förvisning om att Sverige eventuellt är världens bästa land, och i alla händelser världens normaltillstånd. Och flaggan blir en dekorativ prydnad för trädgårdar, jordgubbstårter och julgranar – ett färgglatt bidrag till allmän hemtrevnad. Den svenska flaggan är, liksom den svenska formen av nationalism, en privatsak.

Det finns dock ett privat område där flaggan (ännu) inte verkar ha trängt in, och det är i svenskarnas hud. Sverige lär vara ett av världens mest tatuerade länder, detta sagt med förbehåll för att såväl internationell som nationell tatueringsstatistik brister. Jag får därför hänvisa till egen beprövad erfarenhet. Trots årtal av idogt iakttagande på badstränder och livsmedelsaffärer har jag ännu inte sett några inristningar av svenska flaggan i svenskarna. Och söker man efter flaggtatueringar på internet får man träffa som ”Butterick’s” och ”tillfällig”. Svenska flaggan som tatuering verkar bokstavligt talat vara ett skämt, dessutom ett som kan tvättas bort. Möjligen ristar den som vill bekänna sin principiella kärlek till fosterlandet istället in vikingar eller Oden? Att tatuera in vårt hemlands flagga skulle ha samma laddning som att tatuera in en faluröd stuga – hur mycket man än tycker om den, kanske något avigt som tatuering?

Kanske är flaggan så till den grad integrerad i svensk vardag (inklusive dess kalas) att vi slutat tänka på den som en nationell symbol? Det passar i alla händelser ett land vars nationella stolthet inte är knuten till officiella symboler utan till ködisciplin, pappaledighet och ABBA.

Vår flagga kan – likt den svenska nationalismen – därmed betraktas som avnationalismifierad. Därmed kan den obekymrat hissas i varje trädgård, lika svensk eller osvensk som en syrenhäck eller en garageport som behöver oljas. Har ni franska gäster så kan ni hälsa dem det. ■

Johan Hakelius politisk chefredaktör

Journalister och »journalister«

NÄGONSTANS KRING 160 journalister har dött sedan Hamas attackerade israeliska civila och utlöste Gazakriget. Det är den amerikanska ideella organisationen Committee to Protect Journalists, CPJ, som står för statistiken.

Undrar ni också vilka de här journalisterna är? En spoiler: de är inte Tintin.

Det första namnet på CPJ:s lista arbetade bland annat för det islamiska magasinet al-Mugtama och för Holy Quran radio, en saudiarabisk statlig radiostation. Låt mig gissa att den saudiarabiska idén om public service skiljer sig en aning från den vi är vana vid. Flera av de 160 är bara registrerade som frilansjournalister, men många är det inte. Bland dem finns ett tydligt mönster.

En vanlig arbetsplats för de »journalister« som dött var Al-Aqsa tv. Det är Hamas propagandastation, känd bland annat för sina frejdiga barnprogram som syftar till att rekrytera de små liverna som Hamaskrigare och självmordsbombare. Andra arbetade för Al-Manar tv, som drivs av killarna i Hizbollah och räknas som den iransfinansierade terrorgruppens viktigaste internationella propagandamaskin. »Själva kärnan i Hizbollahs hela medieapparat«, som det statliga danska institutet för internationella studier kallat Al-Manar.

Här finns reportrar som arbetade för Al-Hadaf, PFLP:s politiska språkrör, en rörelse som är lite old school och blandar marxism-leninism med sitt övergripande mål att utplåna Israel. På listan finns även »journalister« som arbetat för Quds Al-Youm tv, som representerar den islamiska jihad-rörelsen. Det finns de som arbetade för Hamaskontrollerade Saba News Agency och de som företrädde den Hizbollah-, Iran-, och Assadvänliga nyhetskanalen Al Mayadeen.

Alla hör förstås inte till den här kategorin »journalister«. Det finns en journalist som representerade Reuters. Det finns flera som arbetade för Al-Jazeera, en kanal som av och till haft något slags trovärdighet. Den har nu gjort sitt bästa för att göra sig av med den. Under den här konflikten har Al-Jazeera redigerat bort kritik mot Hamas, kallat fallna Hamaskrigare »martyrer« och kablät ut rena fabrikationer av israeliska övergrepp. Det var Al-Jazeera som nyligen i en »dokumentär«

återupplivade LVU-kampanjen mot svensk socialtjänst. Som vanligt baserat på rena lögnen.

Det är förstås ingenting förvånande med detta. Det är i stort sett omöjligt för riktiga journalister – sådana som inte är propagandalakejer – att arbeta i Gaza. Skulle de ta sig in vore verkligen risken stor att de hamnade på CPJ:s lista, för kriget gör det i praktiken omöjligt för journalister, eller några andra, att känna sig trygga. Bland de på CPJ:s lista som bara kallas »frilans« finns säkert sådana som verkligen fungerat som journalister på riktigt.

Men frågan inställer sig ändå: är det verkligen rimligt att på det här sättet

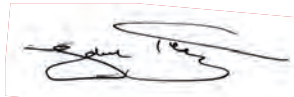
likställa propagandister i terrorrörelsers tjänst med »journalister«? Spelar det ingen roll om man jobbar för Der Stürmer eller Helsingborgs Dagblad?

Jag tycker att det är en intressant fråga, särskilt eftersom västerländska journalister och mediehus noggrant undviker att ställa den. De vill helst inte alls nämna vilken typ av »journalistik« åtminstone hälften – antagligen betydligt fler – av de på CPJ:s lista ägnade sig åt.

Det väcker ytterligare frågor. Gör de det därför att Genèvekonventionen inte tillåter oss att göra skillnad på journalister och språkrör för terrorgrupper och förtryckarregimer? Gör de det för att de är rädda att varje distinktion mellan journalister och propagandister skulle försämra respekten för verkliga journalister och deras arbete? Eller gör de det bara för att det är för jobbigt att tala om?

Jag misstänker det sistnämnda. Och att det som verkligen hotar att urholka skyddet för journalister är att blunda när jihadist, islamister och terrorister gömmer sig bakom sin yrkestitel. ■

»Spelar det ingen roll om man jobbar för Der Stürmer eller Helsingborgs Dagblad?«

Följ Johan Hakelius blogg på Fokus.se

Vill du ta del av mer journalistik från Fokus?

Skaffa en prenumeration. Just nu får du 3 månader (12 nr) för **198 kr**. Du sparar **870 kr!**

Läs mer och ta del av erbjudandet

Skanna QR-koden eller svara på fokus.se/axess

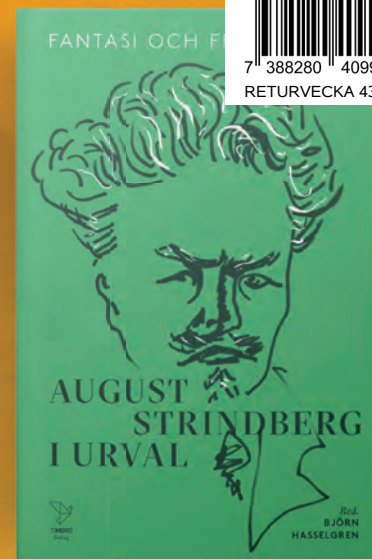
FOKUS

Efter Tidö: Lärdomar från den nya generationen
Erik Berg (red.)

Konservatism: Kampen för en tradition
Edmund Fawcett

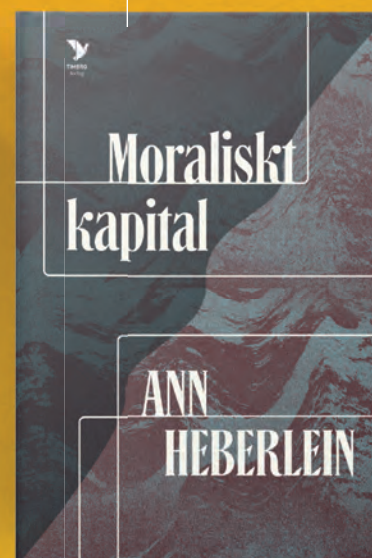
Fantasi och frihet: August Strindberg i urval
Björn Hasselgren (red.)

Poesin, publiken och pengarna: Hur romanen gav kapitalismen en mening
Henrik Dalgard

Vad gick snett med kapitalismen?
Ruchir Sharma

Moraliskt kapital
Ann Heberlein

I Ryssland 1979 - 2019
Rolf Hjeds Christensen

"I Ryssland 1979-2019 är en vacker bok som dokumenterar livet i Ryssland i en tid av förändring."
— JULIE HANSEN, BTJ

TIMBRO
förlag

Kom förbi oss på
bokmässan monter
B07:26

